

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία

**Διπλωματική Εργασία: Μετακαπιταλισμός και εναλλακτικές
οικονομικές και κοινωνικές πρακτικές σήμερα**

Επιβλέπων καθηγητής: Αλέξανδρος Κιουπκιολής

Φοιτήτρια: Βάια Τράκα,
Α.Μ. 517255

Αθήνα, Ιανουάριος 2025

© Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, 2024

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία της φοιτήτριας Τράκα Βάια («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

Μετακαπιταλισμός και εναλλακτικές οικονομικές και κοινωνικές πρακτικές σήμερα

Βάια Τράκα

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπων Καθηγητής:

Αλέξανδρος Κιουπκιολής

Αναπληρωτής Καθηγητής

Τμήμα Πολιτικών Επιστημών ΑΠΘ

Συν-Επιβλέπων Καθηγητής:

Κάρολος Ιωσήφ Καβουλάκος

Μέλος ΣΕΠ ΕΑΠ

Αθήνα, Ιανουάριος 2025

Ευχαριστίες

Είμαι ευγνώμων για την ευκαιρία που είχα να συνεργαστώ με τον καθηγητή μου, κύριο Αλέξανδρο Κιουπκιολή. Οι γνώσεις και η εμπειρία του ήταν πηγή έμπνευσης για μένα.

Ευχαριστώ για την πολύτιμη συνεργασία τον Χρήστο Κορολή από το αλληλέγγυο σχολείο Μεσοποταμίας και Χρήστο Βρεττό από την Υπερίων ενεργειακή κοινότητα.

Τον Παναγιώτη για τη συμπαράσταση και την υπομονή του κατά τη διάρκεια όλης αυτής της διαδικασίας.

Ειρήνη, Αρτεμις, Αγγελική, Ευαγγελία, πορευτήκαμε μαζί σε αυτή τη διαδρομή με αγάπη, αλληλεγγύη, αλληλοβοήθεια και υποστηρικτικότητα! Σας ευχαριστώ από καρδιάς.

Περιεχόμενα

Περίληψη	8
Abstract	9
Εισαγωγή	10
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. Η έννοια του Καπιταλισμού στη Σύγχρονη Θεωρία.....	14
1.1 Η κριτική οπτική στον καπιταλισμό	16
1.2 Η αναγκαιότητα της υπέρβασης του καπιταλισμού.....	18
1.2.1 Ταξική δομή του καπιταλισμού	18
1.2.2 Κλιματική Κρίση και Καπιταλιστικός Ρεαλισμός	21
1.2.3 Καπιταλοκεντρισμός και η Κυριαρχία του Καπιταλιστικού Μοντέλου.....	22
1.2.4 Η καπιταλιστική αναπαραγωγή και η πρόκληση της υπέρβασης.....	24
1.2.5 Οι «ρωγμές» στο καπιταλιστικό οικοδόμημα.....	25
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. Μετακαπιταλισμός, μία εναλλακτική προοπτική	27
2.1 Μετακαπιταλισμός: Ένας Μετασχηματισμός από τα Κάτω.....	30
2.2 Η Εξέλιξη της Μετακαπιταλιστικής Σκέψης και οι Βασικές της Αρχές	31
2.2.1 Η Συμμετοχική Οικονομία ως Μετακαπιταλιστικό Μοντέλο	32
2.2.2 Η Κοινωνία της Γνώσης και η Επίδραση της Τεχνολογίας.....	33
2.2.3 Δημοκρατικός Σοσιαλισμός και Εναλλακτικές Προτάσεις	34
2.3 Προτάσεις μετασχηματισμού στους κύριους άξονες.....	35
2.4 Τεχνολογία	36
2.5 Εργασία και Απασχόληση	37
2.5.1 Η Αυτοδιαχείριση στο Πλαίσιο της Εργασίας.....	38
2.5.2 Πέρα από την εργασία: Το ενιαίο βασικό εισόδημα.....	40
2.6 Περιβάλλον	40
2.7 Συμμετοχική Δημοκρατία και πολιτική	42

2.8 Τα τέσσερα μέλλοντα του Frase	44
2.9 Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία και Κοινά Ως Συστατικά Μιας Μετακαπιταλιστικής Αντίληψης.....	46
2.9.1 Κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία	46
2.9.2 Κοινά και Ομότιμη παραγωγή	49
2.9.3 Εναλλακτικές Πρακτικές με μετακαπιταλιστική δυναμική στην Ελλάδα	53
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. Εμπειρικά παραδείγματα με μετακαπιταλιστική δυναμική στην Ελλάδα	57
3.1 Σκοπός και σύνδεση με τη μεθοδολογία έρευνας.....	57
3.2 Ερευνητικά Ερωτήματα	57
3.3 Μέθοδος παραγωγής δεδομένων	58
3.4 Ζητήματα δεοντολογίας.....	60
3.5 Παρουσίαση και ανάλυση των θεματικών ενοτήτων	62
3.6 Μελέτες Περίπτωσης.....	62
3.6.1 Αλληλέγγυο Σχολείο Μεσοποταμίας – Κίνηση πολιτών Μοσχάτου	63
3.6.2 Η έννοια του μετακαπιταλισμού.....	64
3.6.3 Η μετακαπιταλιστική δυναμική των εγχειρημάτων.....	67
3.6.4 Προκλήσεις και όρια της μετακαπιταλιστικής προοπτικής.....	70
3.6.5 Ενεργειακή κοινότητα «Υπερίων»	72
3.6.6 Η έννοια του μετακαπιταλισμού.....	73
3.6.7 Η μετακαπιταλιστική δυναμική των εγχειρημάτων.....	76
3.6.8 Προκλήσεις και όρια της μετακαπιταλιστικής προοπτικής.....	77
3.7 Συζήτηση.....	81
3.7.1 Αλληλέγγυο Σχολείο Μεσοποταμίας.....	81
3.7.2 Ενεργειακή Κοινότητα Υπερίων.....	84
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. Συμπεράσματα	87

4.1 Προτάσεις για μελλοντική έρευνα	88
Βιβλιογραφία	90
Διαδικτυακές Πηγές.....	93

Περίληψη

Ο καπιταλισμός, ως κυρίαρχο κοινωνικοοικονομικό σύστημα, δεν περιορίζεται μόνο στη διαμόρφωση της οικονομικής ζωής, αλλά επηρεάζει βαθιά και τις κοινωνικές, ιδεολογικές, πολιτικές και πολιτισμικές δομές. Η επικράτησή του για περισσότερα από τριακόσια χρόνια έχει διαμορφώσει συνειδήσεις και θεσμούς, καθιστώντας τον τόσο θεμελιώδη ώστε συχνά να θεωρείται ότι δεν υπάρχει εναλλακτική λύση.

Στην παρούσα εργασία, εξετάζεται η έννοια του μετακαπιταλισμού ως μια δυνητική εναλλακτική που αναδεικνύει τις δυσλειτουργίες και τα όρια του καπιταλιστικού συστήματος. Η συζήτηση αντλείται από τις ιδέες σύγχρονων συγγραφέων, ακτιβιστών, κοινωνιολόγων, φιλοσόφων και οικονομολόγων, οι οποίοι προτείνουν νέους τρόπους οργάνωσης της οικονομικής και κοινωνικής ζωής, βασισμένους σε αρχές αλληλεγγύης, συνεργασίας και κοινοκτημοσύνης. Ο μετακαπιταλισμός, έχει αποτελέσει μια βάση από ιδεολογικούς συνδυασμούς και προτάσεις που εκφράζονται μέσα σε κοινωνικά και πολιτικά κινήματα, κοινότητες και εγχειρήματα. Η Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία και τα Κοινά αποτελούν ένα μείγμα πρακτικών που συνεισφέρει στην απεικόνιση μιας εναλλακτικής πρότασης πέρα από τον καπιταλισμό.

Η παρούσα διπλωματική εργασία εστιάζει στη διερεύνηση της έννοιας του μετακαπιταλισμού, αναλύοντας τις αξίες, τις θεωρητικές βάσεις και τις πρακτικές εφαρμογές του, με έμφαση σε εναλλακτικά εγχειρήματα της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας (Κ.ΑΛ.Ο). Εξετάζονται δύο μελέτες περίπτωσης: ένα αλληλέγγυο σχολείο και μια ενεργειακή κοινότητα στην Ελλάδα, προκειμένου να αξιολογηθεί η δυναμική τους ως μετακαπιταλιστικών πρακτικών. Μέσα από ημιδομημένες συνεντεύξεις, αναδεικνύονται οι προκλήσεις που αντιμετωπίζουν, όπως οι θεσμικοί περιορισμοί, οι αντιδράσεις της αγοράς και οι εξωτερικές κρίσεις. Η εργασία στοχεύει κυρίως στην ανάδειξη τη θεωρίας και τη συνδέει με την πράξη, αντλώντας πηγές από κείμενα συγγραφέων, προκειμένου να χαρτογραφήσει την πολυπλοκότητα του μετακαπιταλιστικού φαινομένου. Τα ευρήματα υπογραμμίζουν τη σημασία της συνεργασίας, της κοινοκτημοσύνης και της περιβαλλοντικής βιωσιμότητας ως πυλώνων για τη μετάβαση σε έναν πιο δίκαιο και ισότιμο κόσμο.

Λέξεις κλειδιά: Μετακαπιταλισμός, μετασχηματιστική δυναμική, υπέρβαση καπιταλισμού, αυτοδιαχείριση, συμμετοχικός σχεδιασμός, περιβάλλον, δημοκρατία

Postcapitalism and alternative economic and social practices today

Abstract

Capitalism, as the dominant socio-economic system, is not limited to shaping economic life but also profoundly influences social, ideological, political, and cultural structures. Its dominance for over three hundred years has shaped consciousness and institutions, making it so fundamental that it is often considered to have no alternative.

This paper examines the concept of post-capitalism as a potential alternative that highlights the dysfunctions and limitations of the capitalist system. The discussion draws on the ideas of contemporary writers, activists, sociologists, philosophers, and economists who propose new ways of organizing economic and social life, based on the principles of solidarity, cooperation, and commons. Post-capitalism has become a basis for ideological combinations and proposals expressed within social and political movements, communities, and initiatives. The Social and Solidarity Economy and the Commons are a mix of practices that contribute to the depiction of an alternative proposal beyond capitalism.

This thesis focuses on investigating the concept of post-capitalism, analyzing its values, theoretical foundations, and practical applications, with an emphasis on alternative initiatives of the social and solidarity economy (SSE). Two case studies are examined: a solidarity school and an energy community in Greece, in order to assess their dynamics as post-capitalist practices. Through semi-structured interviews, the challenges they face, such as institutional constraints, market reactions, and external crises, are highlighted. The paper aims primarily to highlight the theory and connect it to practice, drawing on texts by authors to map the complexity of the post-capitalist phenomenon. The findings underline the importance of cooperation, common ownership, and environmental sustainability as pillars for the transition to a more just and equitable world.

Keywords: Post-capitalism, transformative dynamics, overcoming capitalism, self-management, participatory planning, environment, democracy

Εισαγωγή

Ένα θεμελιώδες ερώτημα αναφορικά με τον καπιταλισμό είναι αν τελικά ένα τόσο ορθολογικό και δυναμικό σύστημα που ενσωματώνει στον πυρήνα του την έννοια της επέκτασης μπορεί να συνεχίσει να υφίσταται χωρίς να επεκτείνεται. Μπορούμε να θεωρήσουμε ότι ο καπιταλισμός μπορεί να πεθάνει και να υποθέσουμε ότι μπορεί να έρθει το τέλος της κανονικότητας; Η κρίση του 2008 προκάλεσε τριγμούς στον «ομαλό» καπιταλισμό στην ανάπτυξή του και στην αυξανόμενη αφθονία του. Μέσα από ένα δυστοπικό τοπίο χρεών τόσο σε επίπεδο κρατών, τραπεζών αλλά και νοικοκυριών, αναζητήθηκε παγκοσμίως μια διαφορετική πολιτική χωρίς εν τέλει να μπορέσει να βρεθεί αντικατάσταση για το κυρίαρχο σύστημα. Οι χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης πέρασαν σε πολιτικές αυστηρής λιτότητας που οδήγησε σε οικονομική ύφεση χωρίς αξιοσημείωτη μείωση του χρέους ενώ οι ΗΠΑ προσπάθησαν μέσω κρατικής τόνωσης της οικονομίας να εφαρμόσουν μέτρια επεκτατική πολιτική με συνέπεια την αύξηση του δημόσιου χρέους. Ωστόσο, σημειώθηκε μια πορεία ανάκαμψης χωρίς να την καθιστά στην ισχυρή οικονομική θέση που είχε τα προηγούμενα χρόνια (Misik, 2016).

Εμφανίζεται όμως μια μεγάλη διαφορά της κρίσης του 2008 συγκριτικά με τις παρελθούσες όπως αυτή του 1930, η οποία έγκειται στην ψηφιακή τεχνολογία που αναπτύχθηκε ραγδαία πριν το 2007 και δεν ταυτίστηκε με την αρνητική πορεία της γενικότερης ύφεσης. Αυτό είχε ως συνέπεια να χαρακτηριστεί ηπιότερη και πρωτόγνωρη καθώς εμπεριείχε το συνδυασμό της στασιμότητας παράλληλα με την αλματώδη ανάπτυξη των νέων τεχνολογιών (Mason, 2016). Μέσα σε ένα χρονικό ορίζοντα των τριάντα ετών οι τεχνολογίες των δικτύων άλλαξαν το τοπίο των οικονομικών σχέσεων και από εκείνες τις παγιωμένες εντός των αγορών πέρασαν σε παραγωγή και συνεργασίες εκτός αγορών. Όπως αναφέρει ο Mason η οικονομία της πληροφορίας είναι μάλλον ασύμβατη με αυτή των αγορών. Ο καπιταλισμός αδυνατεί να υπολογίσει την παραγόμενη από τη νέα τεχνολογία αξία καθώς βασίζεται στις αγορές, στην ιδιοκτησία και τις συναλλαγές. Αυτό που γίνεται ορατό είναι ότι τα πληροφοριακά αγαθά συγκρούονται με τους μηχανισμούς της αγοράς (Mason, 2016). Η εμφάνιση ενός νέου συστήματος που αναδύεται δυναμικά μέσα από το παλιό αρχίζει και γίνεται ορατή μέσα από τις επιπτώσεις των ψηφιακών τεχνολογιών. Γίνεται αντιληπτό ότι οι τεχνολογικές συνέπειες που βασίζονται στην πληροφορία και την επικοινωνία αρχίζουν και μειώνουν την ποσότητα της εργασίας και θέτουν δυσδιάκριτα όρια μεταξύ της

εργασίας και του ελεύθερου χρόνου. Η παραδοσιακή σχέση μισθού και εργασίας έχει γίνει πιο ευέλικτη.

Ο καθορισμός των τιμών έχει κλονίσει τους μηχανισμούς της αγοράς καθώς αυτές βασίζονται στην ανεπάρκεια των προϊόντων ενώ η πληροφορία ως μηχανισμός βρίσκεται σε αφθονία. Επιπλέον, εμφανίζονται οργανισμοί, προϊόντα και υπηρεσίες παραγόμενες εκτός των επιταγών της αγοράς, μέσα από συνεργατικές μορφές με διαφορετικές δομές ιεραρχίας. Το πιο αντιπροσωπευτικό πληροφοριακό αγαθό είναι η Wikipedia η οποία δημιουργήθηκε από εθελοντική εργασία με δυναμική που κατήγγησε τις επιχειρήσεις παραγωγής και εμπορίας εγκυκλοπαιδειών (Mason, 2016). Ταυτόχρονα, αρχίζουν και αναδύονται οικονομίες που ο καπιταλισμός θεωρούσε «αόρατες» με ηθικούς δρώντες και πρακτικές όπως συνεταιριστικά σχήματα, εναλλακτικά αμειβόμενη εργασία, μη κερδοσκοπικές επιχειρήσεις με σκοπό την περιβαλλοντική και κοινωνική ευημερία, διεκδικώντας μια διευρυμένη, νέα έννοια της οικονομίας (Gibson & Graham, 2013)

Οι άξονες πάνω στους οποίους στηρίζονται οι προτάσεις και οι ιδέες του μετακαπιταλισμού για την κοινωνική και οικονομική οργάνωση αφορούν την κοινωνική ιδιοκτησία και τον δημοκρατικό έλεγχο, την ισότητα και τη δικαιοσύνη, τη βιωσιμότητα, τη δημοκρατία και τη συμμετοχή, την αλληλεγγύη και τη συνεργασία.

Η συνεισφορά της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας και των κοινών αποτελεί σημαντική συνιστώσα στο όραμα που προτείνει ο μετακαπιταλισμός προσφέροντας εναλλακτικές δομές και πρακτικές σε αντιπαράθεση με την καπιταλιστική λογική. Θέτοντας στο επίκεντρο τον άνθρωπο ως μη ωφελιμιστικό ον που συνεργάζεται και προσφέρει νέους τρόπους παραγωγής, προωθώντας αξίες εστιασμένες στην ισότητα, τη δικαιοσύνη, τη συμμετοχικότητα και την οικολογική βιωσιμότητα, μετουσιώνει στην πράξη τη δυναμική για μια ολοκληρωτική μετασχηματιστική πρόταση.

Στην παρούσα εργασία θα ερευνηθεί η έννοια του μετακαπιταλισμού και οι προτάσεις του μέσα από τη σύγχρονη θεωρία καθώς η συζήτηση που υφίσταται στο σήμερα. Θα παρουσιαστούν τα αποτελέσματα της ερευνητικής διαδικασίας που διεξήχθη στην ενεργειακή κοινότητα «Υπερίων» και το «Αλληλέγγυο Σχολείο Μεσοποταμίας». Επιδιώκεται να απαντηθούν τα ερευνητικά ερωτήματα που αφορούν την αποτύπωση της μετακαπιταλιστικής δυναμικής των εγχειρημάτων

ώστε να αξιολογηθούν ως φορείς που προεικονίζουν μια πιθανή μετάβαση, καθώς και ποιες προκλήσεις και όρια αντιμετωπίζουν στην επιδίωξη τους για την κοινωνική και οικονομική αλλαγή.

Η εργασία δομείται σε τρία κεφάλαια, ξεκινώντας με τη θεωρητική ανάλυση την κριτική και τους λόγους υπέρβασης του καπιταλισμού. Στη συνέχεια περνάμε στην έννοια του μετακαπιταλισμού όπως αυτή έχει συζητηθεί από τους συγγραφείς και πως διαμορφώνεται η συζήτηση για το μετασχηματισμό στους κύριους άξονες όπως η τεχνολογία, η εργασία, το περιβάλλον και η πολιτική. Ακολουθεί η μεθοδολογία της έρευνας, οι τεχνικές λήψης, παραγωγής και ανάλυσης των δεδομένων και μετέπειτα η παρουσίαση και ανάλυση των αποτελεσμάτων των συνεντεύξεων. Η ανάλυση των δεδομένων οδηγεί στη συζήτηση και τα συμπεράσματα, όπου μέσα από τη δυναμική και εξελισσόμενη φύση του ερευνητικού αντικειμένου, προτείνονται περαιτέρω ερευνητικά ερωτήματα.

Το παρόν έργο επιδιώκει να εξετάσει τη δυνατότητα υλοποίησης μετακαπιταλιστικών πρακτικών μέσω των εγχειρημάτων της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας, εστιάζοντας στα δύο παραδείγματα της ενεργειακής κοινότητας και του αλληλέγγυου σχολείου. Το βασικό επιχείρημα της εργασίας είναι ότι τα εγχειρήματα αυτά, αν και λειτουργούν μέσα σε καπιταλιστικά πλαίσια, εμφανίζουν χαρακτηριστικά που προεικονίζουν μια μετακαπιταλιστική δυναμική, όπως η συμμετοχικότητα, η αυτοδιαχείριση και η συλλογική ιδιοκτησία.

Για την ανάδειξη αυτού του επιχειρήματος, η εργασία ακολουθεί μια δομή που περιλαμβάνει: α) τη θεωρητική θεμελίωση της έννοιας του μετακαπιταλισμού, β) την ανάδειξη της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας και των κοινών ως μετακαπιταλιστικές πρακτικές, και γ) την εμπειρική διερεύνηση μέσω δύο μελετών περίπτωσης.

Η μεθοδολογία που ακολουθείται είναι η ποιοτική έρευνα, βασισμένη σε ημιδομημένες συνεντεύξεις. Αυτή η προσέγγιση επιτρέπει την εις βάθος κατανόηση των αξιών, των πρακτικών και των προκλήσεων που αντιμετωπίζουν τα εγχειρήματα αυτά, συμβάλλοντας στη συζήτηση για την υλοποίηση ενός κόσμου πέρα από τον καπιταλισμό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. Η έννοια του Καπιταλισμού στη Σύγχρονη Θεωρία

Η κατανόηση της έννοιας του καπιταλισμού όπως γίνεται αντιληπτή από τη σύγχρονη θεωρία έχει αποδοθεί μέσα από ποικίλες οπτικές και ερμηνείες καθώς αποτελεί ένα οικονομικό σύστημα με μακρά ιστορία. Οι διάφορες αναλύσεις δίνουν έμφαση σε θέματα όπως η ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, η οργάνωση της αγοράς, η κατανομή του πλούτου και ο ρόλος του κράτους. Ωστόσο, αποτελεί αμφιλεγόμενη έννοια καθώς υπάρχουν ένθερμοι υποστηρικτές και κριτικοί του συστήματος με διαφορετικές ερμηνείες για τα οφέλη και τις αδυναμίες του, που αποτελούν απαραίτητα εργαλεία κατανόησης της σύγχρονης οικονομίας αλλά και των κοινωνικών προκλήσεων που αντιμετωπίζονται από την ανθρωπότητα.

Η συζήτηση γύρω από τον καπιταλισμό δεν περιορίζεται μόνο στην οικονομία αλλά αφορά και άλλα πεδία όπως η πολιτική, η φιλοσοφία, η κοινωνιολογία και η ανθρωπολογία. Η κατανόηση της έννοιας του καπιταλισμού βάσει βιβλιογραφικών αναφορών που θα αναπτυχθούν στο παρόν κεφάλαιο και η κριτική ως προς τις αδυναμίες του όσον αφορά τον ταξικό διχασμό, τις οικονομικές ανισότητες, την κοινωνική αδικία και την περιβαλλοντική καταστροφή, αποτελεί απαραίτητο εργαλείο για την αξιολόγηση μετακαπιταλιστικών προσεγγίσεων αξιολογώντας τις δυνατότητες και τις πρακτικές που υφίστανται σήμερα και μπορούν να σηματοδοτήσουν μετασχηματιστικές και μεταβατικές δυναμικές.

Στην εποχή της νεωτερικότητας ο καπιταλισμός αποτελεί το κυρίαρχο οικονομικό σύστημα. Στην οργάνωση της σύγχρονης οικονομίας κανένα εναλλακτικό μοντέλο δεν αποδείχτηκε ικανό να ανταγωνιστεί την αποτελεσματικότητά του. Οι υποστηρικτές του οικονομικού φιλελευθερισμού υπερασπίζονται σθεναρά τον καπιταλισμό, πρεσβεύοντας παράλληλα μία πιο ιδανική και ηθική εκδοχή του. Ο όρος «καπιταλισμός» έχει διεισδύσει στον σύγχρονο οικονομικό και πολιτικό διάλογο. Στην αρχική του εμφάνιση απέκτησε μια υποτιμητική χροιά κυρίως λόγω των αρνητικών κοινωνικών επιπτώσεων που σχετίζονταν με την εκμετάλλευση των εργαζομένων και τις ανισότητες. Αργότερα εξελίχθηκε σε ουδέτερο και αντικειμενικό όρο, ειδικά μετά τη δεκαετία του 1960, υιοθετούμενος πλέον τόσο από τους θιασώτες όσο και από τους επικριτές του συστήματος (Davies, 2019). Ιστορικά ο καπιταλισμός έλαβε μια ταξική χροιά που εντάθηκε τόσο με την αύξηση της φτώχειας και των επαναστατικών εντάσεων της περιόδου 1848-49, όσο και με την επικράτηση της μισθωτής εργασίας στα πλαίσια της εκβιομηχανισμένης Ευρώπης.

Ένας από τους σημαντικότερους θεμελιωτές του καπιταλισμού με τεράστια συμβολή στην ιστορία της κλασσικής οικονομικής επιστήμης υπήρξε ο Adam Smith. Υποστήριξε ότι ο πλούτος ενός έθνους δεν μετριέται από τα αποθέματα σε χρυσό και ασήμι, αλλά από τη ροή των αγαθών και των υπηρεσιών που παράγει. Για τη μεγιστοποίηση αυτού του προϊόντος, είναι απαραίτητος ο ελεύθερος καταμερισμός της εργασίας και η συσσώρευση κεφαλαίου. Η εξειδίκευση και η επένδυση σε νέες τεχνολογίες αυξάνουν την αποδοτικότητα, ενώ η μελλοντική ευημερία εξαρτάται από την ασφάλεια της συσσώρευσης κεφαλαίου. Το σύστημα αυτό λειτουργεί αυτόματα, καθώς οι παραγωγοί επενδύουν ανάλογα με τη ζήτηση και τις τιμές, εξυπηρετώντας έτσι τις ανάγκες του έθνους χωρίς κεντρική διεύθυνση (Butler, 2019). Οι ιδέες του αποτέλεσαν τη βάση του καπιταλιστικού συστήματος και εξακολουθούν να επηρεάζουν την οικονομική σκέψη μέχρι σήμερα.

Με την πάροδο του χρόνου, η πρόοδος και η ανάπτυξη που σημείωσε ο καπιταλισμός μέσω της τεχνολογικής εξέλιξης, απελευθέρωσε τις μάζες από τη σκληρή δουλειά και πρόσφερε σε αυτές προϊόντα και υπηρεσίες που εξασφαλίζουν ανέσεις ισοδύναμες με εκείνες που μπορούσαν να αποκτηθούν μόνο από τις ανώτερες εισοδηματικά τάξεις. Ένα ακόμα σημαντικό επίτευγμα του καπιταλισμού εστιάζει στις ευκαιρίες που δόθηκαν σε άντρες και γυναίκες να αναπτύξουν και να βελτιώσουν τις ικανότητες και τις δεξιότητές τους παρόλη την επίκριση που δέχτηκε ως υλιστικό σύστημα. Επιπλέον, υποστηρίζεται ότι μέσα από την ελεύθερη επιχειρηματικότητα παράγονται μικρότερου μεγέθους ανισότητες σε σχέση με άλλα εναλλακτικά συστήματα οργάνωσης. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στη σχέση μεταξύ οικονομίας και πολιτικής ελευθερίας ως ο τρόπος οργάνωσης της οικονομικής δραστηριότητας καθώς οι οικονομικές δομές αφορούν την κατανομή της εξουσίας. Υποστηρίζεται ότι ο καπιταλισμός προσφέροντας οικονομική ελευθερία προάγει παράλληλα την πολιτική ελευθερία (Friedman, 1982).

Οι υποστηρικτές του κάνουν λόγο για ένα σύστημα ανώτερο έναντι οποιασδήποτε άλλης διαθέσιμης εναλλακτικής και ως μια ουσιώδη συνθήκη για την ελευθερία και την ευημερία. Υποστηρίζουν την εναρετότητα και την ηθική του θεωρώντας ότι αποτελεί ένα πλαίσιο που επιτρέπει στους ανθρώπους να ακμάζουν οικονομικά και ηθικά (Davies, 2019). Σε αυτό το πλαίσιο η κλασσική οικονομική θεωρία σκιαγραφεί τον άνθρωπο ως ένα ωφελιμιστικό ον που λειτουργεί με άξονα την αποκόμιση των μεγαλύτερων οικονομικών ωφελειών και της συσσώρευσης πλούτου λόγω της εγωιστικής του φύσης. Έτσι συμμετέχει στην ανοιχτή αγορά της οποίας ο μηχανισμός

λειτουργεί σαν «αόρατο χέρι» όπως την περιέγραφε ο Adam Smith, ώστε να ισορροπήσει τιμές και αξίες άπτοντας τα απαραίτητα κέρδη και μισθώματα που επιτρέπουν τη συσσώρευση του πλούτου (Wilk & Cligget, 2010).

Παρόλα αυτά, η παντοδυναμία του καπιταλισμού παρουσιάζει πολλές αντιφάσεις αποτελώντας μια πρόκληση για κριτική σκέψη και αφορμή για συζήτηση μέσα από την οπτική εκείνων που δεν συντάσσονται με το δόγμα του και διερευνούν τις εσωτερικότητες του συστήματος εστιάζοντας στις επιπτώσεις του στην οικονομία, την κοινωνία, την πολιτική και το περιβάλλον.

1.1 Η κριτική οπτική στον καπιταλισμό

Η κριτική οπτική στον καπιταλισμό αποτελεί απαραίτητο υπόβαθρο για την κατανόηση του συστήματος το οποίο επιχειρούν να υπερβούν τα εναλλακτικά εγχειρήματα. Ο καπιταλισμός ως κυρίαρχο οικονομικό και κοινωνικό σύστημα, έχει δεχθεί εκτεταμένη κριτική, κυρίως λόγω των εσωτερικών του αντιφάσεων, των κοινωνικών ανισοτήτων που παράγει και των ορίων που θέτει στην αυτοδιαχείριση και τη συλλογική λήψη αποφάσεων. Η εξέταση αυτής της κριτικής δεν αποτελεί απλώς ιστορική ή θεωρητική αναδρομή, αλλά κρίσιμη βάση για να κατανοήσουμε πώς και σε ποιο βαθμό τα εγχειρήματα της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας μπορούν να αποτελέσουν φορείς μιας πραγματικής μετακαπιταλιστικής μετάβασης. Μία μικρή σύνοψη της μαρξιστικής θεωρίας θα εντοπίσει τους κύριους άξονες της κριτικής ώστε να τεθεί η βάση για τη συζήτηση των μετακαπιταλιστικών εγχειρημάτων που εξετάζει αυτή η εργασία:

α. η θεμελιώδης σημασία της αγοράς και η λειτουργία του εμπορίου δίχως φραγμούς, μετατρέπει την αξιοπρέπεια του ατόμου σε ανταλλακτική αξία. Οι κοινωνικές τάξεις των εργατών υπόκεινται εξαθλίωση, όπως συμβαίνει και με τις τάξεις των αστών στο βωμό της προόδου της βιομηχανίας. Η δυναμική της αγοράς, με την τάση για συνεχή επέκταση, αναγκάζει την αστική τάξη να προσαρμόζεται στις απαιτήσεις του συστήματος, επιβάλλοντας τις αξίες και τους κανόνες της αγοράς σε κάθε πτυχή της κοινωνικής και οικονομικής ζωής. (Μαρξ, 2010)

β. η διαδικασία μέσω της οποίας το κεφάλαιο εκτείνεται και συγκεντρώνεται στα χέρια των καπιταλιστών. Αναλυτικότερα αφορά την μετατροπή ενός χρηματικού ποσού σε μέσα παραγωγής και εργατική δύναμη διαγράφοντας έτσι την πρώτη κίνηση του κεφαλαίου. Αυτή η μετατροπή λαμβάνει χώρα με την κυκλοφορία μέσα στα πλαίσια της αγοράς.

Η δεύτερη κίνηση αφορά τη φάση της ολοκλήρωσης της διαδικασίας της παραγωγής όπου τα μέσα παραγωγής έχουν μετατραπεί σε εμπόρευμα του οποίου η αξία εμπεριέχει το αρχικό κεφάλαιο συν μια υπεραξία. Τα εμπορεύματα εντάσσονται ξανά στη σφαίρα της κυκλοφορίας, πωλούνται και αποδίδουν χρήμα το οποίο μετατρέπεται ξανά σε κεφάλαιο και επαναλαμβάνει τον ίδιο κύκλο.

Έτσι, ορίζεται η κυκλοφορία του κεφαλαίου. Ο Μαρξ εξηγεί ότι η συσσώρευση του κεφαλαίου είναι η επανατοποθέτηση της υπεραξίας στην παραγωγή με σκοπό την παραγωγή περισσότερης υπεραξίας οπότε διαγράφεται ένας φαύλος κύκλος μέσα στον οποίο η κεφαλαιακή συσσώρευση οδηγεί σε μεγαλύτερου μεγέθους συσσώρευση. (Μαρξ, 2002, σ. 584)

γ. η συγκρουσιακή σχέση μεταξύ των καπιταλιστών ιδιοκτητών των μέσων παραγωγής και των εργατών, δεσμευμένων με συμβάσεις εργασίας και μισθούς, μη κατόχους των μέσων παραγωγής. Οι δύο πλευρές συνδέονται με σχέσεις ανταλλαγής όπου η εργατική δύναμη αγοράζεται μέσα στη διαδικασία της παραγωγής για ένα χρονικό διάστημα.

Ο εργάτης αμείβεται με μισθό εφόσον η εργατική του δύναμη μετατραπεί σε εμπόρευμα που περιέχει την αξία της μαζί την παραγόμενη υπεραξία. Ο μισθός παρουσιάζεται ως μια «διατακτική» που δίνει στον εργάτη το δικαίωμα σε ένα μέρος του προϊόντος που ο ίδιος έχει παράξει. Η διαδικασία αυτή επαναλαμβάνεται διαρκώς καθώς συνεχίζεται η παραγωγή υπεραξίας από τους εργάτες για τους καπιταλιστές. Η εκμεταλλευτική αυτή διαδικασία χρησιμοποιεί το χρήμα ως εργαλείο ελέγχου από τους καπιταλιστές προς τους εργάτες (Μαρξ, 2002, σ. 588)

δ. η αστείρευτη δυναμική του καπιταλιστικού συστήματος να επιβάλλει την ταξική διάσταση της κοινωνίας προωθώντας τον κοινωνικό διχασμό και τις κοινωνικές ανισότητες (Μαρξ, 2010 σ. 25)

Οι αναφορές του Μαρξ στις δυστοπικές συνθήκες του καπιταλισμού της ελεύθερης αγοράς από τις καταβολές τους στην περίοδο της Βρετανικής εκβιομηχάνισης μέχρι και σήμερα στα εργοστάσια του Μπαγκλαντές και άλλων ασιατικών περιοχών μαρτυρούν πως αναπαράγονται οι ίδιες συνθήκες μέσα στο χρόνο. Οι πολιτικές της ελεύθερης αγοράς ειδικά τα τελευταία σαράντα χρόνια έφεραν όλο και μεγαλύτερες ταξικές ανισότητες. Ωστόσο, μέσα στα πλαίσια της δυναμικής του κεφαλαίου διακρίνονται στοιχεία που αποδεικνύουν μια διαφορετική κατεύθυνσή ως προς την κίνησή του. Μερικά από αυτά αφορούν την αύξηση του προσδόκιμου ορίου ζωής των εργατών και τον τρόπο ζωής του μέσου εργάτη που σε κάποια μέρη του κόσμου δεν παρουσιάζει πλέον

μεγάλη δυσχέρεια. Σε πολλές περιπτώσεις μάλιστα παρατηρείται μια αντισταθμιστική λογική καταναλωτισμού (Harvey, 2017 σσ. 50-51). Εντούτοις, η ψευδαίσθηση της ελεύθερης επιλογής, που προσφέρεται μέσα από την αφθονία αγαθών και υπηρεσιών, στην πραγματικότητα αποτελεί μέσο κοινωνικού ελέγχου, επιβάλλοντας μια ζωή φόβου και μόχθου και συμβάλλοντας στην αλλοτρίωση (Marcuse, 2020 σ. 81)

1.2 Η αναγκαιότητα της υπέρβασης του καπιταλισμού

Η εμπεριστατωμένη κατανόηση της φύσης και των συνεπειών του καπιταλισμού, και ειδικότερα του νεοφιλελευθερισμού, αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για τη διερεύνηση της αναγκαιότητας και των πιθανών κατευθύνσεων της υπέρβασής του και της μετάβασης σε έναν μετακαπιταλιστικό κόσμο, όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια.

Ο καπιταλισμός δεν αποτελεί απλώς ένα οικονομικό σύστημα, αλλά μια οικουμενική λογική που διαμορφώνει όλες τις διαστάσεις της ανθρώπινης ύπαρξης (Νταρντό & Λαβάλ, 2022). Αυτή η λογική, εστιασμένη στην αέναη συσσώρευση κεφαλαίου και την εμπορευματοποίηση των πάντων, διεισδύει στις κοινωνικές σχέσεις, τις συνειδήσεις, τις συμπεριφορές και τις σκέψεις των ατόμων, επιβάλλοντας ανταγωνιστικά περιβάλλοντα, οικονομικούς πολέμους και την κυριαρχία της αγοράς σε κάθε πτυχή της ζωής.

Στη σύγχρονη εποχή, αυτή η οικουμενική λογική του καπιταλισμού εκφράζεται κυρίως μέσα από τον νεοφιλελευθερισμό, ο οποίος, όπως υποστηρίζουν οι Νταρντό και Λαβάλ (2022), δεν είναι απλώς μια οικονομική πολιτική, αλλά το σύνολο του λόγου, των μηχανισμών και των πρακτικών που ορίζουν ένα νέο τρόπο διακυβέρνησης, θεμελιωμένο στην αρχή του ανταγωνισμού.

1.2.1 Ταξική δομή του καπιταλισμού

Για πολλούς ο καπιταλισμός αποτελεί ένα ισοδύναμο της οικονομίας της αγοράς όπου παράγονται αγαθά προς πώληση σε άλλους μέσω εθελοντικών συμφωνιών ενώ άλλοι εστιάζουν στην ελεύθερη αγορά για να ερμηνεύσουν τον ελάχιστο έλεγχο των οικονομικών συναλλαγών από το κράτος. Επιπλέον, δίνεται έμφαση στην ιδιωτική ιδιοκτησία του κεφαλαίου και όχι μόνο στο χαρακτηριστικό των αγορών. Ωστόσο προστίθεται από τους κοινωνιολόγους, ειδικά εκείνων που επηρεάζονται από τη μαρξιστική θεωρία, το χαρακτηριστικό της ταξικής δομής του καπιταλισμού μέσα στην οποία οι άνθρωποι που εργάζονται δηλαδή η εργατική τάξη δεν κατέχει τα μέσα παραγωγής. Κατά συνέπεια μέσα από αυτή την ταξική δομή σχηματίζονται δύο τάξεις, αυτή των

καπιταλιστών που κατέχουν τα μέσα παραγωγής και η εργατική τάξη που παρέχει την εργασία (Wright, 2019).

Αξιοσημείωτη εδώ είναι η αναφορά από τον Marx και τον Engels:

Στην αστική κοινωνία το κεφάλαιο είναι αυτοτελές και προσωπικό, ενώ το άτομο που δρα είναι χωρίς αυτοτέλεια και χωρίς προσωπικότητα. Και την κατάργηση αυτής της κατάστασης η αστική τάξη την ονομάζει κατάργηση της προσωπικότητας και της ελευθερίας! Και με το δίκιο της. Γιατί πρόκειται ουσιαστικά για την κατάργηση της αστικής προσωπικότητας, της αστικής αυτοτέλειας και της αστικής ελευθερίας. Με τη λέξη ελευθερία εννοούν, μέσα στις τωρινές συνθήκες των αστικών σχέσεων παραγωγής, το ελεύθερο εμπόριο, την ελεύθερη αγορά και πώληση (Μαρξ, 2010).

Ο όρος του καπιταλισμού για τον Wright επικεντρώνεται στην οικονομία της αγοράς και στην ταξική δομή. Ο συνδυασμός των δύο αυτών χαρακτηριστικών κατασκευάζει το μηχανισμό της αγοράς ως βασικό για το συντονισμό των οικονομικών δραστηριοτήτων μέσω του καθορισμού της προσφοράς και ζήτησης αλλά και των τιμών, ενώ η ταξική δομή διαμορφώνει τις σχέσεις ισχύος μεταξύ των καπιταλιστών και των εργαζομένων μέσα στο οικονομικό σύστημα. Η αντίληψη αυτής της έννοιας ενισχύει την άποψη ότι είναι εφικτό να υφίστανται αγορές χωρίς τον καπιταλισμό.

Μια περίπτωση είναι η ύπαρξη των αγορών μέσα στις οποίες η ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και οι επιχειρήσεις να ανήκουν στο κράτος, το οποίο χαρακτηρίζεται ως κρατική οικονομία της αγοράς ή κρατικός καπιταλισμός. Σε άλλη περίπτωση, μέσα στην οικονομία της αγοράς οι επιχειρήσεις να είναι συνεταιριστικές ή αυτοδιαχειριζόμενες οπότε να μιλάμε για συνεργατική οικονομία της αγοράς. Εντούτοις, μια καπιταλιστική οικονομία της αγοράς καθορίζεται από τους τρόπους με του οποίους οι ιδιώτες ιδιοκτήτες του κεφαλαίου ασκούν εξουσία μέσα στις επιχειρήσεις αλλά και ολιστικά μέσα στο οικονομικό σύστημα (Wright, 2019)

Για την υπέρβαση του καπιταλισμού, της ταξικής διαίρεσης και της ταξικής κυριαρχίας χρειάζεται να επιτευχθεί η μετάβαση πέρα από μια οικονομία που εντείνει τις κοινωνικές ιεραρχίες βάσει φυλετικών, πολιτισμικών, σεξουαλικών ή πολιτικών σχέσεων (Albert, χ.χ.). Η άνιση πρόσβαση που δημιουργεί ο καπιταλισμός σε απαραίτητους υλικούς και κοινωνικούς πόρους αποτελεί

δομικό στοιχείο του, παραβιάζοντας συστηματικά τις εξισωτικές αρχές της κοινωνικής δικαιοσύνης.

Φαίνεται όμως και ένα υπαρκτό αντιφατικό πλαίσιο που περιλαμβάνει κατηγορίες ανθρώπων που επωφελούνται άμεσα από τον καπιταλισμό προσδιορίζοντας μια σαφή θέση που υποστηρίζει τα συμφέροντά τους, καθώς κατέχουν σημαντικά ποσοστά πλούτου ή υψηλές εργασιακές θέσεις. Στον αντίποδα, οι χαμηλά αμειβόμενοι εργαζόμενοι ή εκείνοι με επισφαλή εργασία και οι άνεργοι δεν έχουν κανένα συμφέρον ώστε να υπερασπιστούν τον καπιταλισμό (Wright, 2019).

Παρόλα αυτά ο διαχωρισμός δεν οριοθετείται εδώ καθώς υπάρχει ένα μεταβαλλόμενο μεσαίο ταξικό στρώμα που βρίσκεται ανάμεσα στους καπιταλιστές και τους μισθωτούς εργαζόμενους, το οποίο ενώ ωφελείται από τις καπιταλιστικές πτυχές κερδίζοντας υψηλούς μισθούς ή κατέχοντας ιδιοκτησίες, ταυτόχρονα βιώνει τις δυσμενείς συνέπειες του καπιταλισμού και εμφανίζει αντιφατικά συμφέροντα προς αυτόν. Η πολυπλοκότητα των τάξεων μπορεί να αξιολογήσει πέρα από τα συμφέροντα ποιες άλλες αξίες μπορεί να διακυβεύονται στη σκέψη των εναλλακτικών στον καπιταλισμό. Συνεπώς για την υπέρβαση του είναι σημαντική η ανάπτυξη μιας στρατηγικής που θα οικοδομηθεί βάσει των αξιών και όχι μόνο από τα ταξικά συμφέροντα. Αυτό χαρακτηρίζει την τάση των ανθρώπων να παρακινούνται όχι μόνο από τα ταξικά τους συμφέροντα αλλά και από τους ηθικούς και αξιακούς τους προβληματισμούς (Wright, 2019).

Ο Wright αντιλαμβάνεται την ισότητα με τον εξής όρο : «σε μια δίκαιη κοινωνία όλα τα άτομα θα έχουν σε γενικές γραμμές ίση πρόσβαση στα υλικά και κοινωνικά μέσα που είναι απαραίτητα για να ζήσουν μία ακμάζουσα ζωή». Η έννοια της πρόσβασης αναφέρεται εδώ ως ο καταλληλότερος όρος για την κατανόηση του ιδεώδους της ισότητας και εξηγεί ότι η ισότητα δεν υπονοεί ότι όλοι οι άνθρωποι σε μια δίκαια κοινωνία θα βιώνουν ευημερούσες ζωές με έναν ομοιόμορφο τρόπο. Αντίθετα, η ουσία της ισότητας επικεντρώνεται στην ίση πρόσβαση όλων των κοινωνικών και υλικών μέσων που ευνοούν την ευημερία. Η έννοια της ευημερίας περιλαμβάνει την επαρκή τροφή, στέγαση, ένδυση, αναψυχή, ιατρική περίθαλψη και εκπαίδευση. Στην οικονομία της αγοράς η ίση πρόσβαση μεταφράζεται σε επαρκές εισόδημα για την απόκτηση αυτών των αγαθών ενώ κάτι τέτοιο δε συνεπάγεται ομοιόμορφο εισόδημα για όλους. (Wright, 2019).

Ωστόσο, η πρόσβαση στα απαραίτητα κοινωνικά μέσα για μια ευημερούσα ζωή είναι περισσότερο πολύπλοκη από εκείνη των υλικών αγαθών. Μερικά από τα κοινωνικά μέσα είναι η ουσιαστική

και ικανοποιητική εργασία, η κοινωνική σύνδεση, η αυτονομία και ο ουσιαστικός έλεγχος της ζωής και ο κοινωνικός σεβασμός και αναγνώριση. Η αρχή της ισότητας ορίζει την ίση πρόσβαση για όλα τα άτομα και όχι για κάποια είδη ανθρώπων. Το κοινωνικό στίγμα που σχετίζεται με φυλή, φύλο, σεξουαλικότητα, εμφάνιση, θρησκεία, γλώσσα, εθνικότητα και άλλα χαρακτηριστικά εμποδίζει την ανθρώπινη άνθηση, επηρεάζοντας και την ίση πρόσβαση στα υλικά μέσα.

1.2.2 Κλιματική Κρίση και Καπιταλιστικός Ρεαλισμός

Οι ταξικές ανισότητες που παράγει ο καπιταλισμός επιδεινώνονται με την κλιματική κρίση να αποτελεί μια από τις σημαντικότερες προκλήσεις της εποχής μας αναδεικνύοντας τις αδυναμίες του συστήματος να διαχειριστεί ζητήματα που υπερβαίνουν την οικονομική μεγέθυνση και την αγορά. Αναφορικά με αυτό, η σχέση μεταξύ του καπιταλισμού και της περιβαλλοντικής καταστροφής επισημαίνεται ως κρίσιμος τομέας προβληματισμού.

Είναι φανερό πώς η λογική του καπιταλιστικού ρεαλισμού όχι μόνο αποτυγχάνει να προσφέρει βιώσιμες λύσεις για την κλιματική αλλαγή, αλλά παράλληλα ενισχύει την ψευδαίσθηση ότι η περιβαλλοντική κρίση μπορεί να επιλυθεί χωρίς τη ριζική αλλαγή των θεμελίων του οικονομικού και κοινωνικού συστήματος. Μέσα από τη συσχέτιση με τη θεωρία του Fisher (2009), θα επιχειρηθεί μια βαθύτερη κατανόηση της ενσωμάτωσης της οικολογικής κρίσης στον πυρήνα του καπιταλιστικού ρεαλισμού, αναδεικνύοντας τις επιπτώσεις αυτής της προσέγγισης στην κοινωνική και πολιτική σφαίρα.

Αν κάτι μπορεί να καταστήσει ως μη βιώσιμο τον καπιταλισμό ρεαλισμό αυτό είναι το πρόβλημα της κλιματικής καταστροφής. Οποιαδήποτε λύση μπορεί να αναζητηθεί για την κλιματική αλλαγή φαίνεται μη λαμβάνει υπόψη τον πυρήνα του προβλήματος καθώς ο καπιταλισμός απαιτεί διαρκή επέκταση, περισσότερη κατανάλωση, περισσότερα εταιρικά κέρδη και μεγαλύτερη αύξηση του ΑΕΠ. Παρόλη την πραγματική απειλή της εξάντλησης των πόρων και της περιβαλλοντικής καταστροφής η ενσωμάτωσή τους στη διαφήμιση και το μάρκετινγκ οδηγεί στη φαντασιακή δομή που στηρίζεται ο καπιταλιστικός ρεαλισμός και με αυτό τον τρόπο παρουσιάζονται οι πόροι ως ανεξάντλητοι, υποτιμάται η γη και κάθε πρόβλημα επιλύεται μόνο από την αγορά. Επομένως, διακρίνεται ένα πολιτικό δυναμικό το οποίο κατασκευάζει μια συλλογική πλάνη που πείθει ότι μια λύση για τον πλανήτη μπορεί να είναι εφικτή διατηρώντας ταυτόχρονα ανέπαφες τις δομές της καπιταλιστικής συσσώρευσης, πιστεύοντας ότι η εξάντληση των πόρων αφορά μόνο

προσωρινή δυσλειτουργία, που θα περάσει μέσα από μία φάση «ανάρρωσης» και το κεφάλαιο θα μετασχηματίσει και θα επαναποικίσει τον πλανήτη (Fisher, 2015, σ.32).

Οι οικονομολόγοι τείνουν να αντιμετωπίζουν τις οικολογικές κρίσεις ως «εξωγενείς παράγοντες», ενώ οι οικολόγοι τονίζουν τις μακροπρόθεσμες και σοβαρές περιβαλλοντικές συνέπειες, θεωρώντας τον ανθρώπινο παράγοντα ως άμεσα υπεύθυνο. Η έκθεση της IPCC (2023) επιβεβαιώνει την ανθρωπογενή προέλευση της κλιματικής αλλαγής και τις σοβαρές επιπτώσεις της, καλώντας τα κράτη να τηρήσουν τις δεσμεύσεις της Συμφωνίας του Παρισιού (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2023· Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, 2024) για τον περιορισμό της υπερθέρμανσης στον 1,5°C. Ωστόσο, η αντίληψη ότι οι μηχανισμοί της αγοράς μπορούν να επιλύσουν το πρόβλημα (Mason, 2016, σ.409) ή η αδιαφορία για τις συνέπειες από ισχυρούς παράγοντες (Frase, 2016) θεωρούνται ατελείς και επικίνδυνες.

Το οικονομικό σύστημα, όπως και τα κλιματικά φαινόμενα, είναι περίπλοκο και επιρρεπές σε ανεξέλεγκτες καταστάσεις. Ενώ τα κλιματικά φαινόμενα είναι φυσικά, το οικονομικό σύστημα είναι ανθρώπινο δημιούργημα και άρα διαμορφώσιμο. Η αύξηση της θερμοκρασίας λόγω του βιομηχανικού καπιταλισμού καθιστά αναγκαία την υπέρβασή του και την άμεση αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής, η οποία απειλεί την οικονομική του ισχύ (Mason, 2016, σ.409).

Πέρα από την πιθανότητα ολικής καταστροφής, ο μεγαλύτερος κίνδυνος έγκειται στην άνιση προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή, όπου μια μικρή ελίτ θα δημιουργήσει «φούσκες» ασφάλειας, αφήνοντας την πλειοψηφία να υποφέρει (Frase, 2016). Επιπλέον, αναδεικνύεται το ζήτημα της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης και της κλιματικής αδικίας, όπου οι φτωχότερες χώρες υφίστανται δυσανάλογα τις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής, ενώ ευθύνονται λιγότερο για τις εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου (Wright, 2019).

Ως εκ τούτου, η κλιματική κρίση ως επιταχυντής κοινωνικών μεταβολών, προσφέρει γόνιμο έδαφος για τη διερεύνηση εναλλακτικών κοινωνικών, οικονομικών και περιβαλλοντικών λύσεων που θα στοχεύουν στη βιωσιμότητα.

1.2.3 Καπιταλοκεντρισμός και η Κυριαρχία του Καπιταλιστικού Μοντέλου

Η αδυναμία να φανταστούμε εναλλακτικές λύσεις στην κλιματική κρίση είναι μια έκφραση του καπιταλοκεντρισμού και της κυριαρχίας του καπιταλιστικού μοντέλου στο σύγχρονο οικονομικό και κοινωνικό φαντασιακό, όπως αναλύεται από τις Gibson-Graham.

Το καπιταλιστικό μοντέλο εδραιώνεται ως η ενσάρκωση της βιομηχανικής κοινωνίας, η κινητήριος δύναμη του εκσυγχρονισμού και της προόδου, μια οργανωμένη οντότητα με αυτεξούσια λειτουργία, μια πολυδιάστατη οντότητα με μετασχηματιστικές δυνατότητες κι ένας παράγοντας διαμόρφωσης νοήματος, κοινωνικών ταυτοτήτων και συμπεριφορών (Gibson & Graham, 2006).

Κάθε ένα από τα χαρακτηριστικά του τον τοποθετεί ως κυρίαρχη οικονομική μορφή σε σχέση με άλλους τύπους οικονομίας και την κοινωνική σφαίρα της οικονομικής διαφοροποίησης. Συνεπώς, λόγω της περιεκτικότητάς του, της επεκτατικότητάς του και άλλων δυνατών ιδιοτήτων του, περιθωριοποιεί οποιαδήποτε άλλη οικονομική μορφή καθιστώντας την ως κατώτερη. Προσδίδεται έτσι η έννοια σε μια δυαδική δομή όπου εμφανίζεται ο καπιταλισμός ως θετικός και πλήρης και ο μη καπιταλισμός ως αρνητικός και ελλιπής (Gibson & Graham, 2006).

Η συζήτηση του καπιταλοκεντρισμού στον οικονομικό λόγο επισημαίνει ότι άλλες μορφές οικονομίας και μη οικονομικές κοινωνικές διαστάσεις γίνονται αντιληπτές μέσα από το φάσμα του καπιταλισμού. Τέτοιες διαστάσεις χαρακτηρίζονται με επίκεντρο τον καπιταλισμό οι οικονομικές μορφές που εμφανίζονται ως όμοιές του, ως κατώτερες μορφές, ως αντίθετες με αυτόν, ως συμπληρωματικές μορφές, ως υπάρχουσες εντός αυτού και ως αόρατες μη καπιταλιστικές. Επομένως, η αυτοαπασχόληση ως μη καπιταλιστική πρακτική, θεωρείται ότι συμβαίνει εντός του καπιταλισμού οποίος εκλαμβάνεται ως περιεκτική δομή. Οι μη καπιταλιστικές πρακτικές εξαλείφονται από τον λόγο καθώς η εμπορευματοποίηση ορίζει την καπιταλιστική επέκταση (Gibson & Graham, 2006).

Θεωρώντας ως εναλλακτική την οικιακή οικονομία κρίνεται ότι «ο θυληκοποιημένος άλλος» του καπιταλισμού δε μπορεί να έχει την αποδοτικότητα και την ορθολογικότητά του. Το ίδιο αρνητικά αντανakλά και ο σοσιαλισμός ως «ο ανθρώπινος άλλος» του, που στερείται της παραγωγικότητάς του. Επιπλέον, οποιαδήποτε άλλη μορφή οικονομίας στερείται της έκτασής του και της τάσης του για κυριαρχία και επέκταση. Ως εκ τούτου, καμία άλλη μορφή δεν εμφανίζει ικανότητα για αναπαραγωγή και παρά την ποικιλομορφία τους οι μη καπιταλιστικές μορφές οικονομίας παρουσιάζονται ως «οι ανεπαρκείς άλλοι» (Gibson & Graham, 2006).

Στο τέλος, ο καπιταλοκεντρισμός επαναβεβαιώνει την κυριαρχία του καπιταλιστικού μοντέλου, αποκλείοντας εναλλακτικές μορφές οικονομίας από τη δημόσια συζήτηση και την πολιτική

φαντασία, καθιστώντας την καπιταλιστική επέκταση το βασικό αξιακό σύστημα της σύγχρονης κοινωνίας χωρίς να αναγνωρίζονται ημίμετρα ή ευελιξία. Αυτή ακριβώς η απουσία ευελιξίας να ανταποκρίνεται σε κοινωνικές, οικονομικές ή περιβαλλοντικές κρίσεις ή να προσαρμόζεται στις μεταβαλλόμενες κοινωνικές ανάγκες και η μονολιθική φύση του καπιταλισμού καθιστά αναγκαία την υπέρβαση του μέσα από το κοινωνικό πρίσμα, η οποία αφορά μια ριζική αλλαγή που επικεντρώνεται στον πυρήνα μιας κοινωνικής οργάνωσης και εστιάζει στον τρόπο που συμπαράγονται οι πόροι της ζωής. Δηλαδή πως οργανώνεται μια κοινωνία, πως παράγονται τα αγαθά και πως βιώνεται η ζωή πέρα από τις οικονομικές δομές.

1.2.4 Η καπιταλιστική αναπαραγωγή και η πρόκληση της υπέρβασης

Η αμφισβήτηση του τρόπου παραγωγής των πόρων είναι που αμφισβητεί και τη νομιμότητα του καπιταλιστικού συστήματος. Ωστόσο, η φύση των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων διεισδύει σε όλους τους τομείς και η υπέρβασή τους απαιτεί βαθιά αναθεώρηση του τρόπου ζωής και παραγωγής μέσω μιας διαρκούς διαπολιτισμικής επανάστασης. Ως τέτοια, πρέπει να υλοποιηθεί μέσα από καθημερινούς αγώνες και καθημερινές πρακτικές ώστε να αποτελέσουν οντολογικό σημείο έναρξης για την κοινωνική αλλαγή (DeAngelis, 2017).

Η ατομική ή συλλογική κοινωνική σύγκρουση και η κριτική στα κράτη και στις ελίτ των οικονομικών, πολιτικών και ιδεολογικών εξουσιών, αποτελούν στοιχεία που εμπεριέχονται στην υπέρβαση του καπιταλισμού, παρόλο που γίνεται αναγνωρίσιμη η εμπλοκή των ατόμων στην αναπαραγωγή του συστήματος κάτω από συνθήκες εκμετάλλευσης και αποξένωσης. Όμως, η αναγνώριση της εμπλοκής αυτής είναι που τονίζει ότι δεν υπάρχει αλλαγή του κόσμου χωρίς την αλλαγή της ζωής και της συσχέτισης με τους άλλους. Η ατομική και συλλογική αλλαγή πέρα από τη δομή και τη λογική του κεφαλαίου είναι απαραίτητες για τον κοινωνικό μετασχηματισμό. Συνεπώς, θα πρέπει να τοποθετηθεί η αναπαραγωγή του βιοπορισμού σε ένα διαφορετικό έδαφος με εναλλακτικές μορφές οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης. Θα πρέπει να υπάρξει ένας διαρκής κριτικός αναστοχασμός για το πως συμβαίνει η αναπαραγωγή, η επέκταση και η διατήρηση του εξωτερικού των αξιακών πρακτικών του κεφαλαίου. Αποφασιστικής σημασίας κρίνεται η αντίληψη της δημοκρατίας και της ελευθερίας από και για τα κοινωνικά άτομα σε έναν εξωτερικό χώρο που βρίσκουν το νόημά τους, βιώνονται και πράττονται αποσταθεροποιώντας την υφιστάμενη κοινωνική δομή (DeAngelis, 2017).

1.2.5 Οι «ρωγμές» στο καπιταλιστικό οικοδόμημα

Η αναπαραγωγή του καπιταλιστικού συστήματος δεν είναι μια αυτόματη και αδιατάρακτη διαδικασία. Αντίθετα, εμπεριέχει αντιφάσεις, κρίσεις και ρήγματα που μπορούν να αποτελέσουν σημεία ανατροπής. Η αναγνώριση του τρόπου με τον οποίο ο καπιταλισμός αναπαράγεται, αλλά και των μηχανισμών που τον στηρίζουν, αναδεικνύει ταυτόχρονα τις αδυναμίες του. Αυτές οι αδυναμίες και οι ρωγμές που δημιουργούνται μέσα από κοινωνικούς αγώνες, αντιστάσεις και εναλλακτικές πρακτικές μπορούν να ανοίξουν δρόμους για την αποσταθεροποίησή του.

Ο Holloway (2011) παρομοιάζει την ακατάσχετη πρόοδο του κεφαλαίου με τοίχους που σπρώχνουν την ανθρωπότητα προς την καταστροφή, υποστηρίζοντας την ανάγκη δημιουργίας "ρωγμών" σε αυτούς τους τοίχους ως διέξοδο σωτηρίας. Αυτές οι ρωγμές, ανοίγοντας έναν κόσμο που φαινόταν κλειστός, επιτρέπουν την κατανόηση του καπιταλισμού μέσα από την κρίση του, τις αντιθέσεις και τις αδυναμίες του, και όχι ως αδιαμφισβήτητη κυριαρχία. Η ριζική αλλαγή, σύμφωνα με τον Holloway, έγκειται στην πρόκληση αυτών των ρωγμών, με την κοινωνική αλλαγή να προκύπτει από τις καθημερινές αρνήσεις και τις διαφορετικές πρακτικές εκατομμυρίων ανθρώπων. Αυτή η ανάγκη για ρωγμές και εναλλακτικές πρακτικές γίνεται ακόμη πιο επιτακτική όταν εξετάζουμε την πολιτική έκφανση του καπιταλισμού, και ειδικότερα τον νεοφιλελευθερισμό.

Στην πολιτική του έκφανση, ο νεοφιλελευθερισμός προτείνει μια ιδεολογία που στηρίζεται στις αξίες της ελευθερίας και της ισότητας των ατόμων. Εντούτοις, όπως αποδεικνύεται ιστορικά μέσα από κριτικές, και ιδιαίτερα της μαρξιστικής, η πραγμάτωση του νεοφιλελευθερισμού συνοδεύεται από ανισότητες και κυριαρχία που συγκαλύπτονται ιδεολογικά (Κιουπκιολής, 2014, σ.55). Ενώ υποστηρίζεται από πολλούς φιλελεύθερους ότι το κράτος κρίνεται αναγκαίο για να προστατεύει ισότιμα τα δικαιώματα για την ελευθερία των ατόμων, πρακτικά αυτό λειτουργεί υπέρ των λίγων που είναι ικανοί να ασκούν επιρροή στους θεσμούς και να προστατεύονται από αυτούς. Ως εκ τούτου, η επιστράτευση των κρατικών κατασταλτικών μηχανισμών παρουσιάζεται ως αναγκαία, με τη ρητορική ενός ευνομούμενου κράτους που προασπίζει την ισότητα και την ελευθερία. Έτσι, γίνεται φανερή η αυταρχική φύση του νεοφιλελευθερισμού. (Κιουπκιολής, 2014, σ.56).

Κατά αυτόν τον τρόπο, η δημοκρατία θυματοποιείται έναντι της μεγιστοποίησης του κέρδους. Οι επιχειρήσεις ασκούν ολοένα και μεγαλύτερη επιρροή στις πολιτικές διαδικασίες και στη λήψη αποφάσεων, ενώ ο λόγος των πολιτών περιθωριοποιείται ή καταστέλλεται. Τα επιχειρηματικά συμφέροντα υπερτερούν του δημόσιου συμφέροντος και οι πολιτικές θέτουν σε προτεραιότητα

βραχυπρόθεσμα οφέλη έναντι μιας μακροπρόθεσμης βιωσιμότητας και μιας δίκαιης ανάπτυξης. Επιπλέον, η κοινωνική δικαιοσύνη, η ανθρώπινη αξιοπρέπεια και η ισότητα υπονομεύονται, ενώ διαιωνίζονται οι ανισότητες από το εισόδημα και τον πλούτο ως τις φυλετικές και τις έμφυλες αδικίες (Harvey, 2007). Κατά συνέπεια, ο καπιταλισμός έχει αρνητική συμβολή στην υλοποίηση των αξιών της ελευθερίας και της δημοκρατίας (Wright, 2019). Επομένως, οι "ρωγμές" που προτείνει ο Holloway δεν είναι μόνο απαραίτητες για την υπέρβαση του καπιταλισμού ως οικονομικού συστήματος, αλλά και για την αποκατάσταση της δημοκρατίας και της ελευθερίας που καταπατώνται από τον νεοφιλελευθερισμό.

Η υπέρβαση του καπιταλισμού δεν είναι μια ουτοπική ιδέα, αλλά μια αναγκαιότητα για την αντιμετώπιση των σύγχρονων προκλήσεων και τη δημιουργία ενός δικαιότερου, βιώσιμου και ανθρώπινου κόσμου. Απαιτεί μια ριζική αλλαγή στον τρόπο που παράγουμε, καταναλώνουμε, σχετιζόμαστε και αντιλαμβανόμαστε τον κόσμο. Απαιτεί την ανάπτυξη εναλλακτικών οικονομικών και κοινωνικών μοντέλων που θα βασίζονται στην κοινωνική δικαιοσύνη, την αλληλεγγύη, τη δημοκρατία, την ισότητα και τον σεβασμό στο περιβάλλον. Η δημιουργία "ρωγμών" στο καπιταλιστικό οικοδόμημα, όπως προτείνει ο Holloway (2011), μέσα από καθημερινές αντιστάσεις και εναλλακτικές πρακτικές, αποτελεί ένα σημαντικό βήμα προς αυτή την κατεύθυνση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. Μετακαπιταλισμός, μία εναλλακτική προοπτική

Οι εγγενείς αδυναμίες του καπιταλισμού, καθώς και οι κοινωνικές, οικονομικές και περιβαλλοντικές προκλήσεις που αναδεικνύονται μέσα από την κριτική του, υποδηλώνουν ότι το κυρίαρχο σύστημα δυσκολεύεται να ανταποκριθεί επαρκώς στις μεταβαλλόμενες ανάγκες και προσδοκίες των σύγχρονων κοινωνιών. Επομένως, διαφαίνεται η ανάγκη για την εξερεύνηση νέων οικονομικών και κοινωνικών δομών που θα μπορούσαν να υπερβούν τα όρια του παραδοσιακού καπιταλισμού. Μια από τις πιο ενδιαφέρουσες προσεγγίσεις της σύγχρονης εποχής, ο μετακαπιταλισμός, προτείνει ένα πλήθος εναλλακτικών πρακτικών που επιδιώκουν τη δημιουργία πιο δίκαιων, συμμετοχικών και βιώσιμων κοινωνιών.

Υπό το πρίσμα αυτών των εξελίξεων θα εξετάσουμε πως οι εναλλακτικές προτάσεις του μετακαπιταλισμού συντάσσονται όχι μόνο με την κριτική του καπιταλισμού αλλά και με ρεαλιστικές λύσεις για τις προκλήσεις 21^{ου} αιώνα. Ο μετακαπιταλισμός ως αναδυόμενη οικονομική και κοινωνική πρακτική επιδιώκει την άρση των περιορισμών και των φραγμών του καπιταλισμού περιγράφοντας ένα σύνολο ευέλικτων και σύγχρονων ιδεωδών με σκοπό τη μετάβαση σε ένα νέο σύστημα που υπερβαίνει την αγοραία οικονομία, τις οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες καθώς και την περιβαλλοντική υποβάθμιση.

Η έννοια του μετακαπιταλισμού δε μπορεί να αποδοθεί σε ένα νέο θεμελιώδες κοινωνικοοικονομικό σύστημα δομημένο πάνω στα συντρίμια του καπιταλισμού, αλλά σε ένα σύστημα που αναδύεται με σκοπό τη σταδιακή απελευθέρωση από τις αξίες του υλισμού σε μεταϋλιστικές αξίες. Κατά συνέπεια τα φαινόμενα που συνδέονται με την αναζήτηση μιας σύγχρονης πολιτικής ταυτότητας συνθέτουν τον μετακαπιταλισμό (Davydov, 2022)

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να διερευνηθεί αν υπάρχει πραγματική επιθυμία για κάτι που θα δημιουργηθεί πέρα από τον καπιταλισμό. Μπορεί να σταθεί ο ισχυρισμός ότι αγωνιζόμαστε για ένα διαφορετικό κόσμο όπως είδαμε στα κινήματα της τελευταίας δεκαετίας ενώ ταυτόχρονα επιθυμούμε όλους τους καρπούς του καπιταλισμού; Το αίτημα για έναν διαφορετικό κόσμο προβάλλεται έντονα, όμως στο επίπεδο της επιθυμίας η δέσμευση κρατείται στον καπιταλιστικό κόσμο (Fisher, 2021, σ.39). Ωστόσο, αν ο μετακαπιταλισμός αποτελεί μια νίκη, μια κατεύθυνση πέρα από τον καπιταλισμό, θα συμβεί όχι ως μια εναλλακτική στον καπιταλισμό, αλλά όταν ο

καπιταλισμός θα έχει τελειώσει. Ο μετακαπιταλισμός θα αναπτύσσεται εκτός του καπιταλισμού, από και πέρα από αυτόν. Ξεκινώντας από το σημείο που βρισκόμαστε στον ίδιο χώρο, χωρίς μια ξεκάθαρη ετερότητα, δουλεύουμε με τις απολαύσεις και τις καταπιέσεις του καπιταλισμού συνειδητοποιώντας ότι δεν είμαστε απαραίτητα παγιδευμένοι σε έναν κόσμο που επειδή χρησιμοποιεί τα καπιταλιστικά αγαθά δε μπορεί να επιθυμεί τον μετακαπιταλισμό (Fisher, 2021, σ.50).

Η μετακίνηση πέρα από το κυρίαρχο σύστημα και η δημιουργία νέων οικονομιών απαιτεί ένα διαφορετικό όραμα για την οικονομία αμφισβητώντας την αναπαράσταση του καπιταλισμού ως τέτοιο ή ως ταυτότητα της οικονομίας. Η απόλυτη κυριαρχία της καπιταλιστικής οικονομίας ενισχύθηκε ιδεολογικά με την κατάρρευση του κομμουνισμού ως βασικό εναλλακτικό σύστημα. Ωστόσο, με την εξαφάνιση του κομμουνισμού και του σοσιαλισμού δεν επήλθε και η εξάλειψη των ανταγωνιστικών μορφών προς το νεοφιλελεύθερο καπιταλισμό, αλλά αναδύθηκαν νέες μορφές ανταγωνισμού που αμφισβητούν την ηθική, τη σταθερότητα και την αποτελεσματικότητα του ως κυρίαρχο οικονομικό σύστημα συνθέτοντας νέες απειλές για την «ελεύθερη αγορά». Αυτές οι απειλές περιλαμβάνουν την παρέμβαση του κράτους σε διάφορους κλάδους, αμφισβητώντας έτσι την ιδιωτική πρωτοβουλία, την έμφαση στην κοινωνική δικαιοσύνη και την ισότητα που αμφισβητεί την ηθική βάση του καπιταλισμού καθώς και τις αποτυχίες των αναπτυσσόμενων χωρών που παρά την εποχή της «ανάπτυξης» αδυνατούν να εξαλείψουν τη φτώχεια και την κοινωνική αποσύνθεση. Επίσης, η άνοδος της τρομοκρατίας ιδιαίτερα σε πλούσιες χώρες, θεωρείται ως απειλή για τη σταθερότητα και την ασφάλεια που απαιτούνται για την άνθηση του καπιταλισμού (Gibson & Graham, 2006).

Η αποδόμηση της οικονομικής ταυτότητας που αναγνωρίζει όλες τις οικονομικές δραστηριότητες ως καπιταλιστικές και η κατασκευή μιας νέας γλώσσας που δομείται από την οικονομική ποικιλομορφία αποτελούν κρίσιμους παράγοντες για την ανάπτυξη των νέων διαφορετικών υποκειμένων της οικονομίας. Υιοθετώντας τη γλώσσα της ποικίλης οικονομίας μπορεί να διαταραχθεί η ηγεμονία του κεφαλαιοκεντρισμού ανοίγοντας νέες οικονομικές θέσεις δημιουργώντας νέους χώρους και ευκαιρίες αλλά και νέες πολιτικές θέσεις με νέες εναλλακτικές ταυτότητες (Gibson & Graham, 2006). Κατά συνέπεια, μπροστά σε μία καθολική πραγματικότητα που φαίνεται να έχει παραδοθεί στην καπιταλιστική ηγεμονία μπορεί από την οικοδόμηση του

εναλλακτικού λόγου και υποκειμένου, να αναδυθεί το μετακαπιταλιστικό υποκείμενο και η μετακαπιταλιστική οικονομία, ικανά για μια ουσιαστική μετάβαση.

Ο Μετακαπιταλισμός δεν αποτελεί μια ουτοπική φαντασίωση ενός τέλει συστήματος, αλλά μια διαδικασία σταδιακής απελευθέρωσης από τις καπιταλιστικές δομές και αξίες.

Στον πυρήνα του Μετακαπιταλισμού βρίσκεται η αναγνώριση της ποικιλίας των οικονομιών που ήδη υπάρχουν στην κοινωνία. Οι Gibson & Graham (2006) τονίζουν ότι ο καπιταλοκεντρισμός μας εμποδίζει να δούμε την πλούσια ποικιλία των μη καπιταλιστικών πρακτικών που συνυπάρχουν με τον καπιταλισμό. Ο Μετακαπιταλισμός δεν επιδιώκει τη δημιουργία ενός ενιαίου εναλλακτικού συστήματος, αλλά την ενίσχυση και τη δικτύωση πολλαπλών μη καπιταλιστικών πρακτικών, δημιουργώντας έτσι μια "ποικιλία οικονομιών" που αμφισβητεί την ηγεμονία του καπιταλισμού. Αυτές οι πρακτικές περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων:

- Τα Κοινά (Commons): Η συλλογική διαχείριση πόρων και αγαθών από μια κοινότητα, με βάση αρχές όπως η συνεργασία, η αυτοδιαχείριση και η βιωσιμότητα (Dardot & Laval, 2020).
- Τους Συνεταιρισμούς: Οι δημοκρατικές επιχειρήσεις που ανήκουν και διοικούνται από τα μέλη τους, με στόχο την κάλυψη των αναγκών τους και όχι τη μεγιστοποίηση του κέρδους.
- Την Αλληλέγγυα Οικονομία: Ένα δίκτυο αλληλοβοήθειας και ανταλλαγής αγαθών και υπηρεσιών, βασισμένο στην αλληλεγγύη και όχι στον ανταγωνισμό.

Αυτές οι πρακτικές, δημιουργώντας "ρωγμές" στο καπιταλιστικό οικοδόμημα (Holloway, 2011), αμφισβητούν την κυριαρχία της αγοράς και ανοίγουν νέους χώρους για κοινωνική και οικονομική οργάνωση. Απαντούν στις προκλήσεις που αναφέρθηκαν στην κριτική του καπιταλισμού: προάγουν την κοινωνική δικαιοσύνη και την ισότητα, προστατεύουν το περιβάλλον, ενισχύουν την αυτονομία και την αλληλεγγύη, και προσφέρουν εναλλακτικές απέναντι στην αλλοτρίωση. Η μετάβαση στον Μετακαπιταλισμό δεν είναι μια εύκολη υπόθεση. Απαιτεί μια βαθιά αλλαγή στον τρόπο που σκεφτόμαστε, ζούμε και σχετιζόμαστε. Απαιτεί την ανάπτυξη νέων θεσμών, νέων πρακτικών και νέων αξιών.

2.1 Μετακαπιταλισμός: Ένας Μετασχηματισμός από τα Κάτω

Η εμπειριστατωμένη κριτική του καπιταλισμού, όπως αναπτύχθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, αναδεικνύει την ανάγκη για ριζικές εναλλακτικές. Εγκαταλείποντας το δόγμα του "δεν υπάρχει εναλλακτική" (Fisher, 2009), ο μετακαπιταλισμός προβάλλει ένα σύνολο θεωρητικών προσεγγίσεων και πρακτικών που στοχεύουν σε έναν κοινωνικό μετασχηματισμό ικανό να υπερβεί τις εγγενείς αντιφάσεις και τις καταστροφικές συνέπειες του κυρίαρχου συστήματος.

Ο μετακαπιταλισμός δεν αποτελεί ένα ενιαίο, προκαθορισμένο μοντέλο, αλλά ένα εξελισσόμενο σύνολο ιδεών και πρακτικών που συνθέτουν μια ποικιλία εναλλακτικών προτάσεων (Mason, 2016). Κοινός παρονομαστής αυτών των προτάσεων είναι η επιδίωξη μιας κοινωνίας που χαρακτηρίζεται από:

- **Περιορισμένη Ισχύ των Αγορών και Συμμετοχικό Σχεδιασμό:** Αντί για την κυριαρχία της αγοράς και την τυφλή λειτουργία του μηχανισμού της προσφοράς και της ζήτησης, ο μετακαπιταλισμός προτείνει μηχανισμούς συμμετοχικού σχεδιασμού και κατανομής των πόρων, όπως η συμμετοχική οικονομία (Parecon) (Albert, 2021) ή τα κοινά (Dardot & Laval, 2014). Αυτοί οι μηχανισμοί στοχεύουν στην κάλυψη των κοινωνικών αναγκών και όχι στη μεγιστοποίηση του κέρδους.
- **Αυτοματοποίηση και Αποσύνδεση Εργασίας από τον Μισθό:** Η ραγδαία ανάπτυξη της τεχνολογίας και της αυτοματοποίησης δημιουργεί τις προϋποθέσεις για μια κοινωνία όπου η εργασία θα είναι λιγότερο κοπιαστική και πιο δημιουργική. Η αποσύνδεση της εργασίας από τον μισθό, μέσω της καθιέρωσης ενός καθολικού βασικού εισοδήματος προτείνεται ως συνιστώσα ενός αναδιανεμητικού συστήματος εισοδήματος, συμβατού με τις συνθήκες της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας (Mason, 2016 σ. 469). Η κανονιστική θεμελίωση του βασικού εισοδήματος αντλείται από τις αρχές της κοινωνικής δικαιοσύνης, της διασφάλισης ενός ελάχιστου επιπέδου διαβίωσης και της διεύρυνσης των ατομικών ελευθεριών. Ωστόσο, υπογραμμίζεται ότι η αποτελεσματικότητά του συναρτάται με την ενσωμάτωσή του σε ένα ευρύτερο προοδευτικό πλαίσιο κοινωνικής και οικονομικής πολιτικής (Standing, 2021)
- **Αυτοδιαχείριση και Άμεση Δημοκρατία:** Η συμμετοχική λήψη αποφάσεων σε όλα τα επίπεδα της κοινωνίας, από τις τοπικές κοινότητες μέχρι τις επιχειρήσεις και τους

κρατικούς θεσμούς, αποτελεί κεντρικό στοιχείο του μετακαπιταλισμού. Η αυτοδιαχείριση των εργαζομένων στις επιχειρήσεις και η ανάπτυξη μορφών άμεσης δημοκρατίας (Bookchin, 2015) στοχεύουν στην ενδυνάμωση των πολιτών και στον έλεγχο της εξουσίας από τα κάτω.

- Βιωσιμότητα και Σεβασμός στο Περιβάλλον: Ο μετακαπιταλισμός αναγνωρίζει την ανάγκη για μια ριζική αλλαγή στη σχέση μας με το περιβάλλον. Η μετάβαση σε μια κυκλική οικονομία, η προώθηση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας και η προστασία της βιοποικιλότητας αποτελούν αναπόσπαστα στοιχεία μιας μετακαπιταλιστικής κοινωνίας.

Η υπέρβαση του καπιταλισμού απαιτεί έναν βαθύ κοινωνικό μετασχηματισμό, ο οποίος δεν μπορεί να επιβληθεί από τα πάνω ή μέσω βίαιων επαναστάσεων. Αντίθετα, προϋποθέτει μια διαδικασία μετασχηματισμού από τα κάτω, που βασίζεται στην αυτο-οργάνωση, την αυτενέργεια και την οριζόντια συνεργασία (Holloway, 2011). Η ιστορική εμπειρία του εργατικού κινήματος, με τη δημιουργία συνεταιρισμών και άλλων μορφών αυτοδιαχείρισης, έχει δείξει τη δυνατότητα των εργαζομένων να οργανώσουν την παραγωγή με δημοκρατικό και συμμετοχικό τρόπο (Wright, 2019). Σήμερα, έννοιες όπως η "κοινωνική οικονομία" και τα "κοινά" αναβιώνουν αυτές τις ιδέες και πρακτικές, ενώ τα κοινωνικά κινήματα αναζητούν νέους θεσμούς και μορφές οργάνωσης που διασφαλίζουν την ευρεία συμμετοχή και την ενεργή διαβούλευση (Παπανικολόπουλος, 2022).

Ωστόσο, η μετάβαση στον μετακαπιταλισμό δεν είναι χωρίς προκλήσεις. Η κυριαρχία του καπιταλιστικού ρεαλισμού, η αντίσταση των κατεστημένων δυνάμεων και η ανάγκη για αλλαγή των κυρίαρχων αξιών αποτελούν σημαντικά εμπόδια. Παρόλα αυτά, η αυξανόμενη ευαισθητοποίηση για τα περιβαλλοντικά και κοινωνικά προβλήματα, η ανάπτυξη νέων τεχνολογιών και η άνοδος των κοινωνικών κινημάτων δημιουργούν νέες δυνατότητες για την υπέρβαση του καπιταλισμού και τη δημιουργία ενός δικαιότερου και βιώσιμου μέλλοντος.

2.2 Η Εξέλιξη της Μετακαπιταλιστικής Σκέψης και οι Βασικές της Αρχές

Η αναλυτική έρευνα για την έννοια του μετακαπιταλισμού ξεκίνησε στις δεκαετίες του 1970 και 1980 από φιλόσοφους και κοινωνιολόγους εξετάζοντας και προτείνοντας διάφορα εναλλακτικά μοντέλα οικονομικής οργάνωσης. Ο όρος χρησιμοποιήθηκε επίσης ανάμεσα σε πολλούς σοσιαλιστές και αναρχικούς, κριτικούς του καπιταλισμού, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα.

Στο παρόν κεφάλαιο, θα εξετάσουμε την εξέλιξη της μετακαπιταλιστικής σκέψης και θα αναλύσουμε τις βασικές αρχές που διέπουν τις σύγχρονες προσεγγίσεις.

2.2.1 Η Συμμετοχική Οικονομία ως Μετακαπιταλιστικό Μοντέλο

Ένας από τους σημαντικότερους σύγχρονους στοχαστές του μετακαπιταλισμού είναι ο Michael Albert, ο οποίος έχει αναπτύξει το μοντέλο της συμμετοχικής οικονομίας (Parecon) (Albert, 2021). Ο Albert ξεκινά από τον προσδιορισμό των βασικών θεσμών του καπιταλισμού, όπως η ιδιωτική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, ο εταιρικός καταμερισμός εργασίας, η αμοιβή της ιδιοκτησίας και όχι της εργασίας, και η κατανομή των αγαθών μέσω της αγοράς. Σε αντίθεση με αυτούς τους θεσμούς, η συμμετοχική οικονομία προτείνει:

- **Κοινή Ιδιοκτησία των Μέσων Παραγωγής:** Τα μέσα παραγωγής ανήκουν στην κοινωνία στο σύνολό της και όχι σε ιδιώτες.
- **Συμβούλια Αυτοδιαχείρισης:** Οι εργαζόμενοι και οι καταναλωτές συμμετέχουν σε συμβούλια αυτοδιαχείρισης, όπου λαμβάνουν συλλογικές αποφάσεις για την παραγωγή και την κατανάλωση.
- **Αμοιβή Βασισμένη στην Προσπάθεια και τη Θυσία:** Η αμοιβή συνδέεται με την προσπάθεια, τη διάρκεια και τη δυσκολία της εργασίας, και όχι με την ιδιοκτησία ή τη διαπραγματευτική ισχύ.
- **Συμμετοχικός Σχεδιασμός:** Η κατανομή των πόρων γίνεται μέσω μιας διαδικασίας συμμετοχικού σχεδιασμού, όπου οι εργαζόμενοι και οι καταναλωτές συνδιαλέγονται και συντονίζουν τις παραγωγικές τους δραστηριότητες.

Σύμφωνα με τον Albert (Albert & Shaner, 2022), αυτοί οι θεσμοί είναι απαραίτητοι για τη δημιουργία μιας κοινωνίας που βασίζεται στην αυτοδιαχείριση, την αλληλεγγύη, την ισότητα, τη βιωσιμότητα και την αταξικότητα. Αποτρέπουν τη συσσώρευση πλούτου σε λίγα χέρια και δίνουν προτεραιότητα στην ανθρώπινη ευημερία και ανάπτυξη. Επίσης, εξαλείφουν τα κίνητρα για πόρους για πολέμους και άλλες αντικοινωνικές συμπεριφορές, μη παράγοντας πλέον επίφοβα αποτελέσματα κρίσεων ενώ αλλάζουν τον τρόπο που αυτές αντιμετωπίζονται. Για παράδειγμα στην αντιμετώπιση μίας υγειονομικής κρίσης σε μία συμμετοχική κοινωνία οι ιατρικές εργασίες δεν θα στοχεύουν στη μεγιστοποίηση των κερδών αλλά στην ανθρώπινη ευημερία. Δεν θα είναι

δυνατές οι συστηματικές παραβιάσεις της υγειονομικής περίθαλψης για την παραγωγή κέρδους (Albert & Shaner, 2022).

2.2.2 Η Κοινωνία της Γνώσης και η Επίδραση της Τεχνολογίας

Μια άλλη σημαντική προσέγγιση στον μετακαπιταλισμό είναι αυτή του Peter Drucker (1993), ο οποίος έδωσε έμφαση στην άνοδο της γνώσης ως βασικού οικονομικού πόρου. Ο Drucker υποστήριξε ότι η μετακαπιταλιστική κοινωνία θα χαρακτηρίζεται από την κυριαρχία των "εργαζομένων στη γνώση", οι οποίοι θα κατέχουν τα μέσα παραγωγής, δηλαδή την ίδια τη γνώση τους. Μετά τις αξιακές αναδιατάξεις, τις αλλαγές των κοινωνικών και οικονομικών δομών, των πεποιθήσεων και των συστημάτων, θα προκύψει ένας κόσμος διαφορετικός από ότι υπάρχει μέχρι σήμερα και διέκρινε ήδη τις μετατοπίσεις στην κοινωνική δομή. Επιβεβαίωνε τη μορφή της νέας κοινωνίας ως μετακαπιταλιστική και μη σοσιαλιστική με πρωταρχικό πόρο τη γνώση (Drucker, 1993).

Σε μεταγενέστερο χρόνο, ο Paul Mason (2016) συνέδεσε τις ιδέες του Drucker με την ανάπτυξη της τεχνολογίας και του διαδικτύου. Ο Mason υποστήριξε ότι η πληροφορία και η τεχνολογία υπονομεύουν τις σχέσεις ιδιοκτησίας του παραδοσιακού καπιταλισμού και δημιουργούν νέες μορφές παραγωγής εκτός αγορών, όπως η ομότιμη παραγωγή και τα αγαθά ανοιχτού κώδικα. Αυτές οι εξελίξεις, σύμφωνα με τον Mason, δημιουργούν τις προϋποθέσεις για μια μετακαπιταλιστική κοινωνία.

Με αφετηρία τη θέση αυτή και το πρόβλημα των χρηματοπιστωτικών κρίσεων και του δημογραφικού προβλήματος, η τεχνολογία των πληροφοριών και επικοινωνιών εμποδίζουν τη δυναμική των αγορών, επομένως καλλιεργούν το έδαφος για μια μετακαπιταλιστική κοινωνία (Mason, 2016). Είναι γεγονός ότι τον «μορφωμένο άνθρωπο» του Drucker διαδέχεται ο «διαδικτυωμένος άνθρωπος» του 21^{ου} αιώνα του Mason. Η πρόσβαση στο διαδίκτυο μεταμόρφωσε το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού παγκοσμίως σε ένα τέτοιο άνθρωπο, χωρίς να οριοθετείται σε συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα αλλά να διαχέει όλες τις κοινωνικές ομάδες. Η βασική μόρφωση σε συνδυασμό με ένα smartphone δημιουργεί έναν οικουμενικά μορφωμένο άνθρωπο. Αναντίρρητα, η κατανόηση της πληροφορίας και του νέου είδος κοινωνικού προτύπου οδηγούν στην κατανόηση του τρόπου της μετάβασης στον μετακαπιταλισμό (Mason, 2016, σσ. 208-209).

2.2.3 Δημοκρατικός Σοσιαλισμός και Εναλλακτικές Προτάσεις

Ο Erik Olin Wright (2019) υποστήριξε την αναγκαιότητα ενός "δημοκρατικού σοσιαλισμού" ως εναλλακτικής στον καπιταλισμό. Παρόλη την αρνητική χροιά της έννοιας του σοσιαλισμού, για τον Wright η χρήση του όρου είναι αποδεκτή και τοποθετεί τον σοσιαλισμό ως εναλλακτική πέρα από τον καπιταλισμό. Ένα μοντέλο σοσιαλιστικής οικονομίας με τον βέλτιστο σχεδιασμό μιας δημοκρατικής ισότιμης οικονομίας απορρέει από το συνδυασμό διαφορετικών μορφών συμμετοχικού σχεδιασμού, δημόσιων επιχειρήσεων, ιδιωτικών επιχειρήσεων με δημοκρατικό έλεγχο, συνεταιρισμών, αγορών και άλλων θεσμών. Ο σχεδιασμός των οικονομικών θεσμών προς μια εφικτή μετακαπιταλιστική δημοκρατική οικονομία θα οικοδομηθεί μέσω δημοκρατικού διαλόγου από ένα ευρύ φάσμα συμμετεχόντων στην οικονομία (Wright, 2019).

Στη λειτουργία ενός μετακαπιταλιστικού κόσμου που θα μπορέσει να λειτουργήσει χωρίς τις παθογένειες του συστήματος της αγοράς εργασίας εστιάζει ο Γιάνης Βαρουφάκης. Ένα ελκυστικό μετακαπιταλιστικό σύστημα θα περιλάμβανε αγορές για αγαθά και υπηρεσίες, όμως θα καταργούσε την αγορά εργασίας. Όπως επισημαίνεται, η αγορά εργασίας είναι μη βιώσιμη, καθώς οδηγεί στη συνεχή μείωση της αξίας της εργασίας, εμπορευματοποιώντας κάθε διάστασή της. Η κατάργηση της αγοράς εργασίας μπορεί να επιτευχθεί με την εισαγωγή ενός ριζοσπαστικού μοντέλου συμμετοχικής οικονομίας, όπου κάθε εργαζόμενος θα είναι εταίρος στην επιχείρηση με ίσα δικαιώματα ψήφου και μερίσματα (ένα μέρισμα, μία ψήφος). Αυτό το σύστημα θα εξαλείφει τη διάκριση μεταξύ μισθών και κερδών, ενώ ταυτόχρονα θα επιφέρει δημοκρατία στο χώρο εργασίας (Βαρουφάκης, 2021).

Παράλληλα, προτείνεται η αντικατάσταση των παραδοσιακών εμπορικών τραπεζών με δωρεάν λογαριασμούς που θα παρέχονται από τις Κεντρικές Τράπεζες σε όλους τους ενήλικες. Οι λογαριασμοί αυτοί θα μπορούσαν να πιστώνονται με ένα παγκόσμιο βασικό εισόδημα, ενώ η προσωπική τραπεζική και η χρηματοδότηση μέσω χρέους θα καταργούνταν, καταργώντας τις ανάγκες για μεγάλες εταιρείες εμπορικής τραπεζικής. Αυτό θα οδηγούσε σε μια οικονομία όπου τα άτομα θα λαμβάνουν εισοδήματα τόσο από τα μερίσματα των λογαριασμών τους όσο και από την εργασία τους σε συνδικαλιστικές επιχειρήσεις, χωρίς την ανάγκη φορολόγησης των ατομικών εισοδημάτων (Βαρουφάκης, 2021).

Όσον αφορά την κλιματική αλλαγή, το μετακαπιταλιστικό σύστημα θα απαιτούσε μια ριζική στροφή στις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, τη μείωση της παραγωγής κρέατος και την υιοθέτηση

νέων τεχνολογιών μηδενικών εκπομπών άνθρακα. Αυτά τα μέτρα είναι κρίσιμα για τη δημιουργία μιας βιώσιμης, αειφόρου κοινωνίας που θα μπορεί να λειτουργήσει χωρίς τις καταστροφικές επιπτώσεις του καπιταλιστικού συστήματος.

Αυτός ο μετακαπιταλιστικός κόσμος, απαλλαγμένος από την εταιρική εξουσία και την εκμετάλλευση, επιτρέπει στους ανθρώπους και τις κοινότητες να αξιοποιήσουν πλήρως τα ταλέντα και τη δημιουργικότητά τους, χωρίς τις αδιέξοδες κοινωνικές ανισότητες που προάγει ο καπιταλισμός. Αντί της δυστοπικής πραγματικότητας που μπορεί να προκύψει από την εξέλιξη του καπιταλισμού, η εναλλακτική του μετακαπιταλισμού προσφέρει μια κοινωνία όπου η ανθρώπινη αξιοπρέπεια και η δημοκρατία θα κυριαρχούν σε όλα τα επίπεδα της ζωής (Βαρουφάκης, 2021).

Οι παραπάνω προσεγγίσεις παρουσιάζουν σημαντικές ομοιότητες και διαφορές. Όλες αναγνωρίζουν την ανάγκη για υπέρβαση του καπιταλισμού και προτείνουν εναλλακτικά μοντέλα που βασίζονται σε αρχές όπως η δημοκρατία, η ισότητα, η αλληλεγγύη και η βιωσιμότητα. Ωστόσο, διαφέρουν ως προς τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται τη μετάβαση και τους συγκεκριμένους θεσμούς που πρέπει να δημιουργηθούν. Για παράδειγμα, ο Albert δίνει έμφαση στον συμμετοχικό σχεδιασμό, ενώ ο Βαρουφάκης προτείνει την κατάργηση της αγοράς εργασίας.

Η συζήτηση για τον μετακαπιταλισμό είναι ζωντανή και πολυδιάστατη. Οι διαφορετικές προσεγγίσεις που παρουσιάστηκαν σε αυτό το κεφάλαιο προσφέρουν σημαντικές ιδέες και προτάσεις για την υπέρβαση του καπιταλισμού και τη δημιουργία ενός δικαιότερου και βιώσιμου μέλλοντος. Ωστόσο, η υλοποίηση ενός μετακαπιταλιστικού οράματος απαιτεί περαιτέρω έρευνα, ανάλυση και, κυρίως, συλλογική δράση.

2.3 Προτάσεις μετασχηματισμού στους κύριους άξονες

Ο μετακαπιταλισμός προτείνει μια ριζική αναθεώρηση των σύγχρονων οικονομικών και κοινωνικών δομών ως εναλλακτική στον καπιταλισμό, οικοδομώντας μια δικαιότερη, πιο βιώσιμη και πιο ισότιμη κοινωνία. Οι κύριοι άξονες που μπορούν να μετασχηματιστούν για να επιτευχθούν οι στόχοι του μετακαπιταλισμού περιλαμβάνουν την εργασία και την απασχόληση, την ιδιοκτησία και την παραγωγή, το οικονομικό σύστημα, την πολιτική και διακυβέρνηση, την κοινωνική δικαιοσύνη και την οικολογική βιωσιμότητα. Παράλληλα, ο ρόλος της τεχνολογίας και της αυτοματοποίησης επηρεάζει όλους τους τομείς της ανθρώπινης ζωής. Η ψηφιακή οικονομία, η

ρομποτική και η τεχνητή νοημοσύνη αναδιαμορφώνουν τον τρόπο που αλληλεπιδρά, παράγει και κατανέμει πόρους μία κοινωνία. Στο πλαίσιο αυτό είναι σημαντικό να εξετάσουμε πως οι ραγδαίες τεχνολογικές εξελίξεις θα επηρεάσουν τους άξονες της υφιστάμενης τεχνολογίας, της εργασίας, της οικολογίας και της δημοκρατίας και ποιος θα μπορούσε να είναι ο ρόλος τους στη μεταβατική πορεία μετά τον καπιταλισμό.

2.4 Τεχνολογία

Η τεχνολογία και η αυτοματοποίηση δεν επηρεάζουν μόνο την εργασία, αλλά επεκτείνονται σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης ζωής. Η τεχνητή νοημοσύνη, οι ρομποτικές τεχνολογίες και η ψηφιακή οικονομία αναδιαμορφώνουν τον τρόπο αλληλεπίδρασης, παραγωγής και κατανομής πόρων. Σε αυτό το πλαίσιο, είναι κρίσιμο να εξεταστεί πώς οι τεχνολογικές εξελίξεις επηρεάζουν τη μετάβαση σε μια μετακαπιταλιστική κοινωνία, επαναπροσδιορίζοντας τις οικονομικές δομές και τις κοινωνικές σχέσεις. Η τεχνολογία μπορεί να λειτουργήσει είτε ως δύναμη χειραφέτησης είτε ως εργαλείο ενίσχυσης της καταπίεσης. Παρότι η πρόοδος της αυτοματοποίησης αυξάνει την παραγωγικότητα και μειώνει την εξάρτηση από την ανθρώπινη εργασία, οι επιπτώσεις εξαρτώνται από τον τρόπο διανομής των οφελών και την πολιτική δομή της κοινωνίας.

Τα τελευταία χρόνια, οι αναδυόμενες τεχνολογίες έχουν αποδείξει ότι ο καπιταλισμός δυσκολεύεται να συμβαδίσει με αυτές, τόσο στη σημερινή του μορφή όσο και σε μελλοντικές. Οι οργανωτικές δομές και οι κοινωνικές συμπεριφορές, προσαρμοσμένες στις τεχνολογικές αλλαγές, ενισχύουν τη δυναμική για τη δημιουργία ενός νέου συστήματος. Σύμφωνα με τον Mason (2016), η πληροφορία ως τεχνολογικό αγαθό διαφέρει ριζικά από τις προηγούμενες τεχνολογίες, καθώς αποδυναμώνει τις αγορές, καταργεί την έννοια της ιδιοκτησίας και μετασχηματίζει τη σχέση μεταξύ εργασίας και μισθού.

Η μετάβαση από τον καπιταλισμό στον μετακαπιταλισμό δεν απαιτεί βίαιες ή βεβιασμένες στρατηγικές. Αντίθετα, χρειάζεται η σταδιακή ανάπτυξη νέων δυναμικών μέσα στο υπάρχον σύστημα, που θα επαναπροσδιορίσουν την οικονομία με βάση αξίες όπως η συνεργασία, η διαφάνεια και η αλληλεγγύη. Η πληροφοριακή οικονομία, βασισμένη στην αφθονία των δεδομένων, έρχεται σε σύγκρουση με τις παραδοσιακές αγορές, οι οποίες εξαρτώνται από την έλλειψη αγαθών. Τα πληροφοριακά αγαθά, όπως το λογισμικό, το ψηφιακό περιεχόμενο και τα ερευνητικά δεδομένα, χαρακτηρίζονται από χαμηλό κόστος αναπαραγωγής και μηδενικούς

φυσικούς περιορισμούς, δημιουργώντας προκλήσεις για την τιμολόγηση και τον έλεγχο από τις αγορές αφού φαίνεται να διαβρώνουν τους τυπικούς μηχανισμούς του καθορισμού των τιμών. Έτσι δημιουργείται μία οικονομία εκτός αγοράς και μια νέα δημογραφική ομάδα που επιδιώκει τα συμφέροντά της εκτός των εμπορεύσιμων δραστηριοτήτων. Το παράδειγμα του Ανοιχτού Κώδικα είναι αντιπροσωπευτικό καθώς δείχνει ότι οι νέες μορφές ιδιοκτησίας και οργάνωσης μπορούν να γίνουν συστατικά μιας νέας οικονομίας που τροφοδοτείται από την πληροφορία (Mason, 2016, σ.251).

2.5 Εργασία και Απασχόληση

Οι ραγδαίες τεχνολογικές εξελίξεις έχουν επιφέρει σημαντικές αλλαγές στη φύση της εργασίας και στον ρόλο του εργαζομένου. Ο σύγχρονος εργαζόμενος βιώνει τη διάλυση των ορίων μεταξύ εργασίας και ελεύθερου χρόνου, συμμετέχοντας συνεχώς στην παραγωγική διαδικασία, ακόμα και εκτός του παραδοσιακού χώρου εργασίας. Αυτός ο νέος τρόπος ζωής οδηγεί στη διαμόρφωση πολλαπλών οικονομικών ταυτοτήτων και στην ανάδυση ενός νέου τύπου ανθρώπου, του «δικτυωμένου ατόμου». Το δικτυωμένο άτομο αναδεικνύεται ως ο βασικός φορέας της μετακαπιταλιστικής κοινωνίας, σε αντίθεση με την παραδοσιακή αντίληψη που βλέπει το προλεταριάτο ως κύριο μοχλό υπέρβασης του καπιταλισμού. Η μετάβαση αυτή υπογραμμίζει ότι η αλλαγή προς τον μετακαπιταλισμό αφορά πλέον ολόκληρη την ανθρωπότητα.

Παρότι οι τεχνολογικές καινοτομίες έχουν αλλάξει ριζικά τα όρια της εργασίας, την παραγωγικότητα και την παραγωγή αγαθών σχεδόν μηδενικού κόστους, η κοινωνική σφαίρα εξακολουθεί να περιορίζεται από τις δομές της ελεύθερης αγοράς, τα μονοπώλια και τις παραδοσιακές αντιλήψεις για την εργασία. Οι νέες τεχνολογίες, βασισμένες στην πληροφορία και την επικοινωνία, φαίνεται να αποδυναμώνουν τον καπιταλισμό, μετασχηματίζοντας τους μηχανισμούς της αγοράς, τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα, τις εργασιακές σχέσεις και τα μισθολογικά συστήματα (Mason, 2016, σσ. 252-253).

Η εργατική τάξη, παρά τις αλλαγές, διατηρεί τη δυναμική της μέσα από μια νέα ταυτότητα. Βιώνοντας την κρίση του νεοφιλελευθερισμού σε έναν κόσμο στασιμότητας, λιτότητας και κρατικών χρεοκοπιών, επιδιώκει έναν μετακαπιταλιστικό μετασχηματισμό. Αυτός βασίζεται στις τεχνολογικές επαναστάσεις της πληροφορικής και των επικοινωνιών, την παραγωγή αγαθών

χαμηλού ή μηδενικού κόστους, τη συνεργατική παραγωγή και την προώθηση των κοινών ως μέσα για τη μείωση των ανισοτήτων (Mason, 2016, σσ. 252-253).

Η μετάβαση αυτή απαιτεί την υιοθέτηση συνεργατικών επιχειρηματικών μοντέλων, τα οποία μπορούν να λειτουργήσουν ως βασικοί πυλώνες μιας μετακαπιταλιστικής κοινωνίας. Αυτά τα μοντέλα πρέπει να διαχειριστούν τις δομικές ανισότητες εξουσίας και να εξελιχθούν σε μη ιεραρχικές, μη χρηματικές και μη εμπορευματικές μορφές, προάγοντας την κοινωνική αλληλεγγύη και την περιβαλλοντική βιωσιμότητα (Mason, 2016, σ.455).

Η ιδιοκτησία, ως κρίσιμος παράγοντας της καπιταλιστικής οικονομίας, χρειάζεται να επαναξιολογηθεί. Ένα μικρό ποσοστό του πληθυσμού κατέχει τα μέσα παραγωγής, συγκεντρώνει πλούτο και ασκεί έλεγχο στην εργασιακή ζωή, υπονομεύοντας αρχές όπως η αυτοδιαχείριση, η ισότητα και η οικολογική βιωσιμότητα. Αυτός ο συγκεντρωτισμός της ιδιοκτησίας ενισχύει τις κοινωνικές ανισότητες και διαιωνίζει την εξάρτηση των εργαζομένων από τη μισθωτή εργασία (Albert, 2021).

Ο μετακαπιταλισμός προσφέρει το πλαίσιο για την αναδιαμόρφωση των εργασιακών σχέσεων, της παραγωγής και της διανομής των πόρων, με στόχο την προώθηση της ισότητας και της ευημερίας. Η αυτοματοποίηση και η τεχνητή νοημοσύνη αναδεικνύονται σε καταλύτες αυτής της μετάβασης, επαναπροσδιορίζοντας την έννοια της εργασίας. Η αύξηση της παραγωγικότητας και η μείωση του κόστους εργασίας υποδεικνύουν την πιθανότητα μιας κοινωνίας όπου η παραδοσιακή εργασία δεν θα είναι πλέον απαραίτητη. Ωστόσο, οι επιπτώσεις αυτών των αλλαγών εξαρτώνται από τον τρόπο ενσωμάτωσής τους στις κοινωνικές δομές, καθορίζοντας αν θα ενισχύσουν ή θα αποδυναμώσουν τις υπάρχουσες ανισότητες.

2.5.1 Η Αυτοδιαχείριση στο Πλαίσιο της Εργασίας

Η αυτοδιαχείριση αποτελεί κεντρική έννοια σε προτάσεις για εναλλακτικές μορφές κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης, με σημαντικές προεκτάσεις στην εργασία. Η διασύνδεση της αυτοδιαχείρισης με την εργασία αφορά την αναδιοργάνωση των χώρων εργασίας με τρόπο που να διασφαλίζεται η συλλογική λήψη αποφάσεων, η δίκαιη κατανομή των εργασιακών ευθυνών και η ίση συμμετοχή όλων των εργαζομένων στη διαμόρφωση των συνθηκών και των στόχων της παραγωγής.

Η προσέγγιση της αυτοδιαχείρισης στην εργασία, όπως περιγράφεται από τον Michael Albert (2021), προϋποθέτει τη δημιουργία θεσμών και δομών που ενισχύουν τη συμμετοχή και την ισότητα. Οι βασικές αρχές αυτής της προσέγγισης περιλαμβάνουν:

1. Συμβούλια Εργαζομένων: Οι εργαζόμενοι συμμετέχουν σε δημοκρατικά συμβούλια, στα οποία αποφασίζουν για τις συνθήκες εργασίας, τις αμοιβές και την παραγωγή. Αυτό εξασφαλίζει τη συμμετοχή όλων στη διαμόρφωση του εργασιακού περιβάλλοντος.
2. Ισορροπημένη Κατανομή Εργασιών: Οι εργασιακές ευθύνες κατανέμονται ισότιμα, ώστε να αποφεύγεται η μόνιμη ανάθεση δυσάρεστων εργασιών σε συγκεκριμένα άτομα. Αυτό συμβάλλει στην άμβλυνση των ανισοτήτων και ενισχύει την αίσθηση δικαιοσύνης στον εργασιακό χώρο.
3. Αποζημίωση βάσει Προσπάθειας και Θυσίας: Οι αμοιβές καθορίζονται με κριτήρια όπως η ένταση, η διάρκεια και η δυσκολία της εργασίας. Η κοινωνική αξία της εργασίας αναγνωρίζεται με τρόπο που προάγει τη συλλογική ευημερία.
4. Συμμετοχικός Σχεδιασμός: Αντί για την κυριαρχία των μηχανισμών της αγοράς, η παραγωγή οργανώνεται μέσω συμμετοχικών διαδικασιών, στις οποίες συμμετέχουν εργαζόμενοι και καταναλωτές. Ο σχεδιασμός αυτός προσαρμόζεται στις ανάγκες της κοινωνίας και τις δυνατότητες της οικονομίας.

Η αυτοδιαχείριση δεν αποτελεί απλώς μια εναλλακτική πρόταση, αλλά έναν πυλώνα για τη μετάβαση σε μια μετακαπιταλιστική κοινωνία. Μέσω της ενίσχυσης της ισότητας, της αλληλεγγύης και της συμμετοχικότητας, οι χώροι εργασίας μπορούν να μετατραπούν από δομές εκμετάλλευσης σε πεδία δημιουργίας και συλλογικής ενδυνάμωσης. Στο πλαίσιο αυτό, οι αρχές της αυτοδιαχείρισης συνδέονται άμεσα με τον μετασχηματισμό της εργασίας και της οικονομίας, εστιάζοντας στη βιωσιμότητα και την ικανοποίηση των κοινωνικών αναγκών.

Η ανάλυση αυτή συμβάλλει στην ευρύτερη συζήτηση για τη μετακαπιταλιστική δυναμική και υπογραμμίζει τη σημασία της εργασίας ως πεδίου εφαρμογής καινοτόμων πρακτικών. Οι αρχές που περιγράφονται, όταν ενσωματωθούν στους χώρους εργασίας, θέτουν τα θεμέλια για μια κοινωνία που στηρίζεται σε αξίες συλλογικής ευημερίας και δικαιοσύνης, υπερβαίνοντας τις υπάρχουσες καπιταλιστικές δομές (Albert, 2021, σσ. 16-17).

2.5.2 Πέρα από την εργασία: Το ενιαίο βασικό εισόδημα

Η προοδευτική αυτοματοποίηση και η ενσωμάτωση της τεχνητής νοημοσύνης στην παραγωγική διαδικασία όπως έχει ήδη αναφερθεί πρόκειται να μειώσουν την ανάγκη για ανθρώπινη εργασία, επιτρέποντας ταυτόχρονα τη μείωση των ωρών απασχόλησης. Ως απάντηση σε αυτήν την εξέλιξη και για να διασφαλιστεί η οικονομική σταθερότητα και η κοινωνική συνοχή, έχει προταθεί από διάφορους στοχαστές, οικονομολόγους και πολιτικούς η υιοθέτηση ενός ενιαίου βασικού εισοδήματος για όλους. Αυτό το εισόδημα θα παρέχει στους πολίτες μια σταθερή οικονομική βάση ανεξάρτητα από την απασχόληση τους, επιτρέποντας σε όλους να επωφεληθούν από τα πλεονεκτήματα της τεχνολογικής προόδου και να συμμετέχουν ενεργά στην κοινωνία χωρίς την πίεση της επιβίωσης μέσω της εργασίας. Αυτή η μεταρρύθμιση είναι κεντρική για τη μετάβαση σε μια μετακαπιταλιστική κοινωνία όπου η ευημερία δεν θα εξαρτάται πλέον αποκλειστικά από την απασχόληση.

Όλοι οι άνθρωποι που βρίσκονται σε ηλικία που εργάζονται θα λαμβάνουν χωρίς προϋποθέσεις ένα βασικό εισόδημα από το κράτος το οποίο θα προέρχεται από τη φορολόγηση και θα περιέχει και τα κοινωνικά επιδόματα όπως αυτά της αναπηρίας, των πολυτέκνων κλπ. Με αυτόν τον τρόπο θα εξαλειφθεί ο κίνδυνος των επισφαλών εργασιών λόγω της αυτοματοποίησης και θα ενισχυθούν νέες θέσεις εργασίας εκτός αγορών όπως εθελοντική εργασία, δημιουργία κοοπερατίβων, εκμάθηση νέων γνώσεων. Θα μπορούν οι εργαζόμενοι να μεταφέρονται με ευελιξία μέσα ή εκτός της αγοράς εργασίας θα εξαλειφθούν οι χαμηλόμισθες θέσεις εργασίας, θα ευνοηθούν οι υψηλόμισθες θέσεις και ο μη εργαζόμενος δεν θα αποτελεί πλέον κοινωνικό στίγμα (Mason, 2016, σσ. 468-469).

Το ενιαίο βασικό εισόδημα μπορεί να φέρει ουσιαστικές αλλαγές όπως η καταπολέμηση της φτώχειας, η αναδιανομή του πλούτου, η ενίσχυση της ισότητας και της ελευθερίας από την καταναγκαστική εργασία και τις εξουσιαστικές σχέσεις, η ανάπτυξη των αλληλέγγυων πρακτικών, ο σεβασμός στο περιβάλλον και η συμμετοχή στα κοινά (Παπαδοπούλου κ.ά., 2015)

2.6 Περιβάλλον

Η κλιματική κρίση και η ευρύτερη οικολογική κρίση αποτελούν μια από τις σοβαρότερες απειλές κατά της ανθρωπότητας και η αντιμετώπισή τους απαιτεί ριζικές αλλαγές στην κοινωνική και οικονομική δομή. Ο μετακαπιταλισμός οικοδομεί την οικονομική βιωσιμότητα μέσω της

δημοκρατίας και της ισότητας εξασφαλίζοντας τη διαχείριση των κοινών αγαθών και πόρων με τρόπους που διασφαλίζουν την περιβαλλοντική ασφάλεια και δικαιοσύνη. Η αποεμπορευματοποίηση των βασικών πόρων όπως το νερό και η ενέργεια διασφαλίζουν τη βιώσιμη και δίκαιη χρήση τους.

Όσον αφορά την παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών, αυτή προσανατολίζεται στην πραγματική κάλυψη των κοινωνικών αναγκών υπολογίζοντας τα πεπερασμένα όρια του πλανήτη. Ακριβέστερα, η οικονομία θα πρέπει να στραφεί προς την αειφορία και την αλληλεγγύη. Μια κοινωνική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής με παράλληλη δημοκρατική οικονομική διαχείριση μπορεί να οδηγήσει σε δίκαιη κατανομή του κοινωνικού πλούτου εξαλείφοντας την έννοια της ατομικής συσσώρευσης. Με αυτόν τον τρόπο προωθείται η κοινωνική ευημερία που περιλαμβάνει την υγεία, την εκπαίδευση, τον πολιτισμό και την προστασία του περιβάλλοντος.

Η θέση του καπιταλισμού με το πρόσταγμα «ανάπτυξη ή θάνατος» αντικρούει τη θέση της οικολογίας για αλληλεξάρτηση και όρια και καθιστά αδύνατη τη μεταξύ τους συνύπαρξη. Επιπλέον, δε μπορεί να σταθεί οποιαδήποτε κοινωνία πάνω σε ένα αφήγημα που μπορεί να συμφιλιώσει τον καπιταλισμό με την οικολογία. Κατά συνέπεια έχουμε να επιλέξουμε ανάμεσα μια κοινωνία που σέβεται τα οικολογικά όρια και μια κοινωνία που θα καταρρεύσει εξαιτίας της υπερκατανάλωσης πόρων (Bookchin, 2015)

Τονίζοντας την κλιματική αλλαγή ως την κρισιμότερη πρόκληση που έχει να αντιμετωπίσει η ανθρωπότητα, η μετάβαση στην μετακαπιταλιστική κοινωνία απαιτεί αλλαγή του ανθρωπολογικού μοντέλου με νέες αξίες και τρόπο σκέψης προσανατολισμένες προς την αλληλεγγύη τη συνεργασία και την αίσθηση της συλλογικής ευθύνης. Αναπόφευκτα η κλιματική αλλαγή θα συνοδεύεται και με άλλες σοβαρές επιπτώσεις όπως το δημογραφικό πρόβλημα, το μεταναστευτικό ζήτημα και οι καταστροφές. Για την αντιμετώπιση τέτοιων φαινομένων απαιτείται η ανάπτυξη και εφαρμογή τεχνολογικών μέσων στοχευμένα προς την αειφόρο ανάπτυξη (Mason, 2016, σ.440).

Το όραμα ενός μη ιεραρχικού και δικτυακά αυτοοργανωμένου μετακαπιταλιστικού κόσμου είναι υπαρκτό και μέσα σε αυτόν μπορούν να καλυφθούν οι ατομικές και συλλογικές ανθρώπινες ανάγκες από τους κοινοτικούς, κοινωνικούς και φυσικούς πόρους και αγαθά με υπευθυνότητα χωρίς την κατάχρηση και την καταστροφή των οικοσυστημάτων. Η ανάγκη της διατήρησης του

πλανήτη θα ικανοποιηθεί εφόσον οργανώσει η ανθρωπότητα της ανάγκες της σύμφωνα με τα όρια του πλανήτη γη (Κολέμπας, 2016).

Ωστόσο, δεν υπάρχει μία μοναδική «ορθή» μορφή μετακαπιταλιστικής κοινωνίας αλλά η ανάδυση μιας τέτοιας κοινωνίας που θα προκύψει από διάλογο, πειραματισμό και συλλογική δράση ανάλογα τις ιδιαιτερότητες κάθε κοινωνίας (Αδάμ κ.ά., 2019).

Αξίζει να αναφερθεί στη συζήτηση για τον μετακαπιταλισμό η συνομιλία με τη θεωρία της αποανάπτυξης, η οποία προσφέρει μια κριτική και ριζοσπαστική ματιά στην αναγκαιότητα της μείωσης της κατανάλωσης και της παραγωγής. Ταυτόχρονα επιδιώκει την απελευθέρωση του δημόσιου διαλόγου από την κυριαρχία του οικονομικού λόγου επιδιώκοντας να αφαιρέσει την υπερβολική έμφαση στις οικονομικές παραμέτρους και να επαναφέρει τις έννοιες της κοινωνικής δικαιοσύνης της οικολογίας και της ευημερίας. Μέσα από τη θεωρία του οικονομισμού δίνεται υπερβολική έμφαση και εξάρτηση στην οικονομική σκέψη. Η αποανάπτυξη επιδιώκει την επαναφορά της ισορροπίας στο δημόσιο διάλογο ανοίγοντας το πεδίο σε άλλες αξίες και προοπτικές. Το μοίρασμα η απλότητα η φροντίδα και τα κοινά είναι μερικές από τις αξίες που συνθέτουν την εικόνα μιας τέτοιας κοινωνίας (Καλλής κ.ά., 2016).

Οι δύο προσεγγίσεις μπορούν να θεωρηθούν συμπληρωματικές για την αντιμετώπιση των σύγχρονων περιβαλλοντικών και κοινωνικών προκλήσεων. Η κριτική και ριζοσπαστική ματιά της αποανάπτυξης για μείωσης της κατανάλωσης και παραγωγής μαζί με τις προτάσεις του μετακαπιταλισμού για μια δίκαιη και βιώσιμη κοινωνία μπορούν να επηρεάσουν την οργάνωση σε κοινοτικό επίπεδο και την ανάπτυξη οικολογικών κοινωνικών επιχειρήσεων.

2.7 Συμμετοχική Δημοκρατία και πολιτική

Ένα από τα κεντρικά στοιχεία αυτής της μετάβασης είναι η αναμόρφωση της δημοκρατίας και της πολιτικής. Ο μετακαπιταλισμός προτείνει τη μεταμόρφωση των δημοκρατικών θεσμών και πολιτικών πρακτικών προς μία συμμετοχική και δίκαιη κοινωνία. Το κράτος σύμφωνα με τον Mason θεωρείται «το πιο απαιτητικό πεδίο δράσης» (Mason, 2016, σ. 450). Το κράτος στο σοσιαλιστικό πρόταγμα θεωρείται ως μία νέα μορφή οικονομίας ενώ στον μετακαπιταλισμό το η λειτουργία του θα ομοιάζει με τους υπαλλήλους της Wikipedia θα ενισχύει δηλαδή τις νέες μορφές των οικονομικών δραστηριοτήτων μέχρι την καθιέρωσή τους (Mason, 2016, σ. 450).

Η αξιοποίηση της τεχνολογίας που συμβαίνει στο εγχείρημα της Wikipedia προσφέρει μια ανοιχτότητα σε οποιονδήποτε να παρεμβαίνει και να δημοσιεύει να συμπληρώνει να τροποποιεί και να διορθώνει γνωστικό περιεχόμενο. Η διαδικτυακή αυτή εγκυκλοπαίδεια ιδωμένη ως κοινό αγαθό λειτουργεί χωρίς ιεραρχική δομή από πλήθος ατόμων που αλληλεπιδρούν χωρίς να υπάρχει καμία παρεμβατική επίσημη ή μη δομή. Επομένως, δημιουργείται μια διαρκής συνεργασία σε ανοιχτό κοινωνικό δίκτυο που διευκολύνει το μοίρασμα της πληροφορίας, επιτρέπει τη συμμετοχή και τη δημιουργία συλλογικών πόρων. Σε αυτή την περίπτωση συλλογικής αυτοδιαχείρισης συμβαίνει μια πραγματική αντιπροσώπευση της συλλογικότητας με τον κάθε ενδιαφερόμενο να έχει ίση πρόσβαση στην εξουσία που αφορά τη χάραξη πολιτικών την επίβλεψη και τη θέσπιση των κανόνων. Οι συμμετέχοντες βιώνουν την ενότητα των ταυτοτήτων τους ως παραγωγοί και καταναλωτές, ως ειδικοί και ερασιτέχνες και ως ηγέτες και οπαδοί αλλά και ανάμεσα στους εαυτούς τους και από κοινού συμμετέχοντες, αμφισβητώντας έτσι τους παραδοσιακούς διαχωρισμούς που επιβάλλονται από τον καπιταλισμό. Αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους ως μέλη που συμμετέχουν ενεργά στα κοινά και μέσα από αυτή τη διαδικασία ενισχύεται η αίσθηση της κοινότητας και της συλλογικής ταυτότητας. Αυτός ο τρόπος οργάνωσης και διακυβέρνησης μπορεί να τροφοδοτήσει ένα νέο μοντέλο για τη δημοκρατία και την πολιτική βασισμένο στην κοινή αυτοκυβέρνηση ως υπόθεση κάθε ανθρώπου που ενσωματώνεται στην καθημερινότητά του και αμφισβητεί παγιωμένες ταυτότητες και διαιρέσεις (Κιουπκιολής, 2014, σσ. 277-279)

Αυτό το μοντέλο λειτουργίας παραπέμπει σε αρχές αυτοδιαχείρισης, καθώς η λήψη αποφάσεων και η διαχείριση του εγχειρήματος πραγματοποιείται συλλογικά, χωρίς μια κεντρική αυθεντία. Η αυτοδιαχείριση αυτή μπορεί να ιδωθεί ως ένα παράδειγμα εναλλακτικής διακυβέρνησης που προτάσσει τη συμμετοχή και την ισότιμη πρόσβαση στη χάραξη πολιτικών.

Ο Bookchin προτείνει τη δημοκρατία ως θεμελιώδη αρχή για την επίτευξη μιας ελεύθερης κοινωνικής ζωής υποστηρίζοντας τη δημιουργία συνελεύσεων και συνομοσπονδιών ανάμεσα σε δημοκρατικούς δήμους ώστε να αντιμετωπίσουν ευρύτερα ζητήματα. Υποστηρίζει ότι μέσα από αυτές τις ενώσεις μπορεί να αμφισβητηθεί η παραδοσιακή εξουσία του κράτους και να προωθηθεί μία νέα μορφή διακυβέρνησης που βασίζεται στην «από τα κάτω» δυναμική προωθώντας μετασχηματιστικές πρακτικές που είναι ικανές να επιλύσουν της ταξικές συγκρούσεις αλλά και να αναμορφώσουν τις ταξικές κοινωνικές δομές (Bookchin, 2015).

Στα πλαίσια μιας ουσιαστικής πολιτικής δημοκρατίας η κρατική εξουσία υποτάσσεται στην κοινωνική εξουσία. Η έννοια της κυβέρνησης από τον λαό ταυτίζεται με την κυβέρνηση από συλλογικοί άνθρωποι όπως κόμματα, κοινότητες, συνδικάτα και όχι εξατομικευμένες συναθροίσεις ξεχωριστών ατόμων. Ο πιο οικείος τρόπος να υποταχθεί η κοινωνική εξουσία στην κρατική είναι οι εκλογές και όσο βαθύτερη είναι αυτή η υποταγή τόσο πιο δημοκρατικό γίνεται το κράτος (Wright, 2019).

Στο βαθμό που η κοινωνική εξουσία κυριαρχεί έναντι της κρατικής και οικονομικής εξουσίας τοποθετεί ο Wright μια δημοκρατική σοσιαλιστική οικονομία. Θεωρεί τη βέλτιστη θεσμική διαμόρφωση μιας δημοκρατικής και εξισωτικής οικονομίας το συνδυασμό ποικίλων μορφών συμμετοχικού σχεδιασμού, δημόσιων επιχειρήσεων, συνεταιρισμών, ιδιωτικών επιχειρήσεων με δημοκρατική διακυβέρνηση και άλλων θεσμικών μορφών. Οποσδήποτε, για μια βιώσιμη μετακαπιταλιστική δημοκρατική οικονομία απαιτούνται σχεδιασμοί που θα υποστούν πειραματισμούς και δημοκρατικούς αναστοχασμούς (Wright, 2019)

2.8 Τα τέσσερα μέλλοντα του Frase

Οι μεταβατικοί άξονες προς τον μετακαπιταλισμό που εξετάστηκαν έως τώρα προτείνουν εναλλακτικές μορφές οργάνωσης της οικονομίας, της εργασίας και της πολιτικής, με στόχο τη δημιουργία ενός συμμετοχικού και δίκαιου συστήματος. Ωστόσο, η ιστορική πορεία και οι δομικές συνθήκες που θα διαμορφώσουν το μέλλον παραμένουν ανοιχτές. Σε αυτό το πλαίσιο, είναι σημαντικό να εξετάσουμε όχι μόνο τις προτάσεις για τη μετάβαση, αλλά και τα πιθανά σενάρια που μπορεί να προκύψουν στον κόσμο μετά τον καπιταλισμό. Ο Peter Frase, λαμβάνοντας υπόψη την κατανομή της εξουσίας και των πόρων καθώς και την περιβαλλοντική βιωσιμότητα, σκιαγραφεί τέσσερα εναλλακτικά μέλλοντα, τα οποία προσφέρουν μια χρήσιμη προοπτική για την κατανόηση των δυνατών εξελίξεων.

Μέσα από αυτές τις τέσσερις υποθέσεις -Σοσιαλισμός, Κομμουνισμός, Ρεντισμός και Εξολόθρευση - ο Frase μας καλεί να φανταστούμε διαφορετικές εκδοχές του μέλλοντος, που εξαρτώνται από τις κοινωνικές επιλογές, την τεχνολογική πρόοδο και τις περιβαλλοντικές προκλήσεις. Παρουσιάζοντας αυτά τα «μέλλοντα», το κεφάλαιο φιλοδοξεί να επεκτείνει τη συζήτηση για τον μετακαπιταλισμό, αναδεικνύοντας τις προκλήσεις και τις ευκαιρίες που

προκύπτουν από την πολυπλοκότητα των σύγχρονων κοινωνικών, οικονομικών και περιβαλλοντικών ζητημάτων.

Τα τέσσερα σενάρια του Frase υποθέτουν ότι θα καταλήξουμε σε έναν κόσμο είτε έλλειψης είτε αφθονίας με ιεραρχία ή ισότητα οπότε διαμορφώνονται τέσσερις βασικοί συνδυασμοί:

	ΑΦΘΟΝΙΑ	ΕΛΛΕΙΨΗ
ΙΣΟΤΗΤΑ	Κομμουνισμός	Σοσιαλισμός
ΙΕΡΑΡΧΙΑ	Ρεντισμός	Εξολόθρευση

Κομμουνισμός (Communism)

Στο σενάριο του κομμουνισμού οι τεχνολογικές εξελίξεις συνεπάγονται την κοινωνία της αφθονίας όπου υφίσταται αφθονία πόρων και μηδενικό κόστος εργασίας. Έχει επιτευχθεί η κοινή ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής τα μέλη της κοινωνίας συνεργάζονται. Η εργασία δεν είναι απαραίτητη αλλά επιλεκτική και δίνεται η δυνατότητα στους ανθρώπους να ασχοληθούν με οποιαδήποτε δημιουργική απασχόληση επιθυμούν. Αποκτώντας αυτή την αποδέσμευση από την καταναγκαστική εργασία αποκτούν την ελευθερία της προσωπικής τους ανάπτυξης και αυτοπραγμάτωσης.

Ρεντισμός (Rentism)

Σε αυτό το σενάριο η τρέχουσα οικονομική ελίτ συντηρεί την εξουσία της και τον πλούτο μέσα σε ένα πλήρως αυτοματοποιημένο περιβάλλον μέσω των πνευματικών δικαιωμάτων και της ιδιοκτησίας. Η ανισότητα διατηρείται, οι άνθρωποι αναγκάζονται να εργάζονται για την απόκτηση πρόσβασης στους πόρους. Η εργασία γίνεται λιγότερο σωματική, περισσότερο πνευματική αλλά και περισσότερο επισφαλής.

Σοσιαλισμός (Socialism)

Οι πόροι σε αυτό το σενάριο παρουσιάζουν έλλειψη καθώς είναι περιορισμένοι, όμως διανέμονται με δίκαιο τρόπο μέσω της συλλογικής ιδιοκτησίας και του δημοκρατικού ελέγχου. Η εργασία είναι απαραίτητη αλλά κατανέμεται δίκαια και οργανώνεται με δημοκρατικό τρόπο, με στόχο την κάλυψη των κοινωνικών αναγκών.

Εξολόθρευση (Exterminism)

Πρόκειται για ένα ζοφερό σενάριο καθώς συνδυάζει την έλλειψη των πόρων και την ακραία ανισότητα. Η οικονομική ελίτ κατέχει και χρησιμοποιεί την τεχνολογία με σκοπό την καταστολή και την εξόντωση των φτωχότερων τάξεων. Η εργασία είναι καταναγκαστική και λειτουργεί ως μέσο καταπίεσης ενώ η κοινωνία είναι απόλυτα ιεραρχημένη (Frase, 2016).

Τα παραπάνω σενάρια μας δίνουν μία πολυδιάστατη εικόνα για το πως μπορεί να εξελιχθεί η εργασία μέσα σε μια μετακαπιταλιστική κοινωνία. Γίνεται αντιληπτό πως η χρήση και η κατανομή των τεχνολογικών πόρων είναι κρίσιμη για το αν θα λειτουργήσει υπέρ της κοινωνίας η θα διαιωνίσει τις ανισότητες δημιουργώντας συνθήκες απελευθέρωσης ή καταπίεσης. Η οργάνωση και ο δημοκρατικός έλεγχος και η συλλογική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής αποτελούν καθοριστικούς παράγοντες για τη δίκαιη κατανομή της εργασίας και των πόρων. Η εργασία μπορεί να παύσει να είναι καταναγκαστική και να μετατραπεί σε δημιουργική ως όχημα προσωπικής ανάπτυξης και κοινωνικής συνεισφοράς αντί για μέσο επιβίωσης. Εντούτοις, δεν παύουν να υπάρχουν και οι κίνδυνοι που προέρχονται από την ανισότητα και τον έλεγχο των πόρων από μία ελίτ διαταράσσοντας την κοινωνική δικαιοσύνη και τη δίκαιη κατανομή (Frase, 2016).

2.9 Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία και Κοινά Ως Συστατικά Μιας Μετακαπιταλιστικής Αντίληψης

Στην εποχή του καπιταλισμού, οι προκλήσεις που προκύπτουν από την ανισότητα, την περιβαλλοντική κρίση και την κοινωνική απομόνωση καθιστούν επιτακτική την ανάγκη για εναλλακτικά μοντέλα οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης. Η Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία (ΚΑΟ) και τα Κοινά (commons) αναδύονται ως ουσιαστικές προτάσεις που επιδιώκουν να υπερβούν τις παραδοσιακές καπιταλιστικές δομές, προάγοντας την αλληλεγγύη, τη συνεργασία και τη βιωσιμότητα. Στο παρόν κεφάλαιο, θα αναλύσουμε πώς η ΚΑΟ και τα Κοινά μπορούν να λειτουργήσουν ως συστατικά στοιχεία μιας μετακαπιταλιστικής αντίληψης, προσδιορίζοντας τη συμβολή τους στην υπέρβαση του καπιταλιστικού συστήματος προεικονίζοντας μια μελλοντική δίκαιη και βιώσιμη κοινωνία και οικονομία.

2.9.1 Κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία

Η κλασσική οικονομική θεωρία επικεντρώνεται στα ιδιωτικά αγαθά (αγορά) και τα δημόσια αγαθά (κράτος), αγνοώντας συχνά τις συλλογικές πρωτοβουλίες που συμβάλλουν στην παραγωγή κοινών αγαθών. Η Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία αποτελεί ένα χαρακτηριστικό

παράδειγμα αυτών των συλλογικών πρωτοβουλιών οι οποίες αποτελούν συχνά πυρήνες για την ανάπτυξη εναλλακτικών οικονομικών μοντέλων, που προσεγγίζουν τον μετακαπιταλισμό.

Το παρόν κεφάλαιο εξετάζει την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία (ΚΑΛΟ) ως έναν ξεχωριστό τύπο οικονομικής οργάνωσης που συμπληρώνει την εμπορευματική οικονομία της αγοράς και την αναδιανεμητική οικονομία του κράτους. Βασισμένη στη θεωρία του Καρλ Πολάνυι, η μελέτη προτείνει ότι η ΚΑΛΟ στηρίζεται στην αρχή της αμοιβαιότητας και υλοποιείται από ενώσεις πολιτών που επιδιώκουν το κοινό καλό. Η ΚΑΛΟ διακρίνεται από την εθελοντική συμμετοχή, την ισότητα των μελών και την άμεση δημοκρατική διακυβέρνηση. Λειτουργεί στο πλαίσιο της κοινωνίας των πολιτών, όπου οι πολίτες ενώνονται για να καλύψουν κοινωνικές ανάγκες που δεν ικανοποιούνται επαρκώς από την αγορά ή το κράτος (Νικόπουλος & Καπογιάννης, 2013)

Μολαταύτα, τα όρια μεταξύ των τριών οικονομικών σφαιρών (αγοράς, κράτους και κοινωνίας των πολιτών) είναι ρευστά. Η ΚΑΛΟ μπορεί να συνδυάσει στοιχεία από όλες τις σφαίρες, όπως την αναδιανομή πόρων, την παροχή υπηρεσιών και την αναζήτηση κέρδους. Αυτή η υβριδικότητα δημιουργεί μια πληθυντική οικονομία όπου οι πολίτες έχουν τη δυνατότητα να συμμετέχουν σε πολλαπλές οικονομικές δραστηριότητες (Νικόπουλος & Καπογιάννης, 2013).

Η κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία (ΚΑΛΟ) δεν είναι μόνο ένα οικονομικό φαινόμενο, αλλά και ένα πολιτικό και κοινωνικό κίνημα. Αν και αναδύεται από το υπάρχον καπιταλιστικό σύστημα, αποτελεί ταυτόχρονα μια προσπάθεια υπέρβασης αυτού του συστήματος. Η ΚΑΛΟ αντιπροσωπεύει μια εναλλακτική πρόταση, βασισμένη στην αλληλεγγύη, την ισότητα και τη δημοκρατία, που στοχεύει στην κάλυψη κοινωνικών αναγκών και στην οικοδόμηση μιας πιο δίκαιης και βιώσιμης κοινωνίας (Νικόπουλος & Καπογιάννης, 2013).

Η πολιτική διάσταση της ΚΑΛΟ είναι καθοριστική, καθώς συνδέεται με την ανάγκη για κοινωνική αλλαγή και τη δημιουργία ενός νέου κοινωνικού συμβολαίου. Η ΚΑΛΟ δεν περιορίζεται στην παροχή υπηρεσιών, αλλά αποτελεί ένα πεδίο πειραματισμού και δημιουργίας νέων τρόπων οργάνωσης της οικονομικής και κοινωνικής ζωής. Η ουτοπική διάσταση της ΚΑΛΟ είναι επίσης σημαντική. Η ΚΑΛΟ παρουσιάζει μια εικόνα ενός διαφορετικού μέλλοντος, όπου οι ανθρώπινες σχέσεις και οι κοινές ανάγκες βρίσκονται στο επίκεντρο. Αυτή η ουτοπία, όμως, δεν

είναι αφηρημένη, αλλά εδράζεται σε συγκεκριμένες πρακτικές και πρωτοβουλίες που υλοποιούνται εδώ και τώρα (Νικόπουλος & Καπογιάννης, 2013).

Ως εκ τούτου, τα εγχειρήματα της ΚΑΛΟ συστήνονται από τα κάτω και λειτουργούν μετασχηματίζοντας την καθημερινότητα. Τοιουτοτρόπως, προεικονίζουν παραδειγματικά τις μελλοντικές μορφές οργάνωσης της οικονομικής παραγωγής, της πολιτικής και της κοινωνίας, δρώντας στο σήμερα (Ψημίτης, 2018). Η έννοια της προεικόνισης στο σύνολο των καθημερινών πρακτικών προσεγγίζει το επιθυμητό αποτέλεσμα ως κάτι που δεν θα επιτευχθεί σε μελλοντικό χρόνο μέσω των στρατηγικών κινήσεων ή των σχεδιασμών, αλλά αυτό θα γίνει στο παρόν τη στιγμή που εκτελείται η ίδια η δράση. Στην προεικόνιση, το νόημα και η πραγματοποίηση του στόχου είναι ήδη ενσωματωμένα στην ίδια τη δράση και όχι σε κάτι που θα συμβεί αργότερα (Ψημίτης, 2018). Κατά μία έννοια λοιπόν τα εγχειρήματα της ΚΑΛΟ προεικονίζουν τον μετακαπιταλιστικό κόσμο, σκιαγραφώντας τις αρχές του στο παρόν, εντός του καπιταλιστικού πλαισίου.

Στην Ελλάδα οι ιδέες και οι πρακτικές της ΚΑΛΟ παρέμεναν αθέατες μέχρι την περίοδο της οικονομικής κρίσης του 2008. Παρόλη την παρουσία αρκετών αγροτικών συνεταιρισμών, είχε δημιουργηθεί συνολικά αρνητική εντύπωση από τους συμμετέχοντες και την κοινωνία, συνεπώς η ΚΑΛΟ παρέμεινε εκτός κοινωνικής, πολιτικής και επιστημονικής συζήτησης (Καβουλάκος, 2018, σσ. 542-526).

Ωστόσο, κατά τη διάρκεια των χρόνων της κρίσης σημειώνονται ραγδαίες αλλαγές με τα εγχειρήματα της ΚΑΛΟ να πολλαπλασιάζονται κι έτσι να διαμορφώνεται ένα νέο πλαίσιο με πληθώρα και ποικιλία πρακτικών όπως τράπεζες χρόνου, κοινωνικά ιατρεία, κοινωνικά φαρμακεία, οικοκοινότητες, κοινωνικές συνεταιριστικές επιχειρήσεις, κοινωνικά φροντιστήρια, αυτοδιαχειριζόμενοι πολιτιστικοί χώροι κ.ά.

Μέσα από τα εγχειρήματα και τις πρακτικές της ΚΑΛΟ αναδεικνύονται οικονομικές κοινωνικές πολιτισμικές και πολιτικές πτυχές, τόσο στην Ελλάδα όσο και παγκοσμίως. Στη σφαίρα της οικονομίας δημιουργούνται συναλλακτικές σχέσεις σε νέες βάσεις με στόχο την κάλυψη των αναγκών της κοινωνίας και όχι το κέρδος. Στην κοινωνική και πολιτισμική σφαίρα επιδιώκεται η εφαρμογή αρχών και αξιών όπως η αλληλεγγύη, η ισότητα, η δημοκρατία και η περιβαλλοντική προστασία ώστε να αλλάξει η αντίληψη οι πρακτικές, οι πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές

αξίες. Όσον αφορά την πολιτική σφαίρα οι πρακτικές της ΚΑΛΟ επιδιώκουν τη δημιουργία αυτόνομων, δημοκρατικών δημόσιων χώρων όπου θα διενεργούνται συζητήσεις με τη συμμετοχή των πολιτών και θα στοχεύουν εντέλει στον εκδημοκρατισμό της οικονομίας αλλά και στην απεικόνιση ενός μελλοντικού μοντέλου μετακαπιταλιστικής προοπτικής (Καβουλάκος, 2018, σσ. 524-526).

2.9.2 Κοινά και Ομότιμη παραγωγή

Ένα από τα θεμελιώδη στοιχεία της μετακαπιταλιστικής θεωρίας είναι η ικανότητα των Κοινών να λειτουργήσουν ως μετασχηματιστικές προοπτικές για την κοινωνία. Τα Κοινά, σε αντιπαράθεση με την καπιταλιστική λογική της ατομικής ιδιοκτησίας και της εμπορευματοποίησης, βασίζονται στη συλλογική διαχείριση πόρων και την ισότιμη συμμετοχή των πολιτών. Η επαναδημιουργία και διατήρηση των κοινών αγαθών – είτε πρόκειται για φυσικούς πόρους, όπως το νερό και η ενέργεια, είτε για ψηφιακά και πολιτιστικά αγαθά – προσφέρει εναλλακτικά μοντέλα οργάνωσης που εστιάζουν στην κοινωνική ευημερία και την περιβαλλοντική βιωσιμότητα. Οι πρακτικές αυτές δεν ανταγωνίζονται απλώς τις κυρίαρχες καπιταλιστικές δομές, αλλά προτείνουν έναν νέο τρόπο παραγωγής και κατανάλωσης που στηρίζεται στην αλληλεγγύη, την ισότητα και την αυτοδιαχείριση. Ως εκ τούτου, τα Κοινά αποτελούν ένα ζωντανό παράδειγμα μετακαπιταλιστικών προοπτικών, λειτουργώντας προεικονιστικά προς ένα μέλλον πέρα από την κυριαρχία της αγοράς και του κέρδους.

Η εγγενής παρόρμηση του ανθρώπου προς τη συνεργασία και την αυτοοργάνωση εξελίσσεται σε σταθερές κοινωνικές δομές με ποικίλες μορφές στα Κοινά. Η τάση αυτή προς τα Κοινά εκδηλώνεται μέσα από πληθώρα περιστάσεων από τις φτωχές αστικές γειτονιές και περιοχές που πλήττονται από φυσικές καταστροφές έως τα κοινωνικά δίκτυα που δημιουργούνται στο διαδίκτυο. Ωστόσο, το παράδειγμα τους αδυνατεί να διαχυθεί κοινωνικά καθώς περιορίζεται από τις δομές της αγοράς και του κράτους. Ως αποτέλεσμα, δεν θεωρούνται μια ισχυρή κοινωνική δύναμη ούτε μια αυτόνομη θεσμική μορφή (Bollier & Helfrich, 2022, σ.32).

Η συζήτηση γύρω από τα Κοινά αναδεικνύει έναν κοινωνικό χώρο διαμόρφωσης του εαυτού ως ολοκληρωμένο ανθρώπινο ον που μπορεί σε μεγάλο βαθμό να αυτό-καθορίζεται. Μέσα από τα Κοινά και το Κοινωνείν ενδυναμώνεται η συνεργατικότητα των ατόμων από την οποία δημιουργούνται κοινωνίες πιο ανθρώπινες, ηθικές και οικολογικά υπεύθυνες έτσι ώστε μας οδηγεί να φανταστούμε μια υποστηρικτική μετακαπιταλιστική τάξη πραγμάτων. Τα Κοινά δεν αποτελούν

ουτοπία, αλλά μια πραγματικότητα που συμβαίνει σήμερα μέσα σε χωριά, πόλεις, στον ανεπτυγμένο Βορρά και στον βιομηχανικό Νότο, στο παγκόσμιο διαδίκτυο και στις κοινότητες ανοιχτού κώδικα (Bollier & Helfrich, 2022, σ.33).

Σε αντίθεση με την ερμηνεία για την «Τραγωδία των Κοινών» του Garret Hardin τα Κοινά δεν αποτελούν μια κατάσταση ανεξέλεγκτη όπου τίποτε δεν ανήκει σε κανέναν κι όλα είναι διαθέσιμα για εκμετάλλευση. Απεναντίας, πρόκειται για ανθεκτικά κοινωνικά συστήματα, στα οποία παράγονται και διαχειρίζονται συλλογικά αγαθά και δραστηριότητες. Η πραγματικότητα στα Κοινά αφορά μια διακριτή κοινότητα που διαχειρίζεται έναν κοινόχρηστο πόρο (Bollier & Helfrich, 2022, σ.33). Αφορά ένα πλαίσιο και ένα σύνολο κανόνων που ξεκίνησε αρχικά να επιτρέπει σε άτομα μιας κοινότητας να χρησιμοποιούν συλλογικά φυσικούς πόρους. Ο όρος διευρύνθηκε και απέκτησε την έννοια που εμπεριέχει οτιδήποτε θα μπορούσε να ιδιωτικοποιηθεί, να εμπορευματοποιηθεί, να λεηλατηθεί και τελικά να καταστραφεί μέσα από τις επιταγές του νεοφιλελευθερισμού. Ταυτόχρονα εκφράζει τον οικουμενικό προσανατολισμό των αγώνων ενάντια στο νεοφιλελευθερισμό για την ανάκτηση των πόρων και των χώρων που έχουν υποστεί «περιφράξεις» υπέρ των ιδιωτικών συμφερόντων αλλά και των κυβερνήσεων. Οι κινητοποιήσεις των μελών των συνεταιρισμών και των χωρικών της Κοτσαμπάμα για το νερό, η διεκδίκηση των πόλεων από τους καταληψίες των πλατειών στη Μαδρίτη, στη Νέα Υόρκη ή στην Κωνσταντινούπολη μαρτυρούν μια ποικιλομορφία στον τύπο των πόρων, των πρακτικών και των δραστηριοτήτων που αφορά τους παγκόσμιους πληθυσμούς (Νταρντό & Λαβάλ, 2020).

Η έννοια των Κοινών έχει αναλυθεί από διάφορες θεωρητικές προσεγγίσεις, με την πιο σημαντική συνεισφορά να προέρχεται από την Έλινor Όστρομ. Μέσα από την πολυετή έρευνά της, η Όστρομ απέδειξε ότι τα Κοινά δεν αποτελούν απλώς μια εναλλακτική μορφή διαχείρισης πόρων, αλλά ένα βιώσιμο θεσμικό πλαίσιο που μπορεί να ανταγωνιστεί τις παραδοσιακές δομές του κράτους και της αγοράς, προσφέροντας λύσεις για την αειφόρο ανάπτυξη και την κοινωνική συνεργασία. Η ανάλυσή της καταδεικνύει τις προϋποθέσεις των κοινών για εκούσια δέσμευση δυνατούς κοινωνικούς δεσμούς καθώς και την απαίτηση ισχυρών και σαφών κανόνων. Δεν καθιστά το κοινό ως γενική αρχή της αναδιοργάνωσης της κοινωνίας αλλά τη διασφάλιση ποικίλων δραστηριοτήτων, δικαιωμάτων ιδιοκτησίας και κανόνων πάνω σε οικονομικά ζητήματα. Τα ορθολογικά όντα όπως ορίζονται από την κλασική οικονομική θεωρία, μπορούν και δημιουργούν αγορές, βασίζονται στο κράτος ή δημιουργούν κοινά ώστε να προσαρμόζονται και

να αντιμετωπίζουν κάθε φορά τις διαφορετικές καταστάσεις (Νταρντό & Λαβάλ, 2020, σσ. 128-129).

Η συνεισφορά της Έλινor Όστρομ στην ανάλυση των Κοινών προσφέρει μια διττή απάντηση στο κυρίαρχο οικονομικό δόγμα, αποδεικνύοντας ότι αποτελούν ένα θεσμικό σύστημα κοινής διαχείρισης, το οποίο μπορεί να αρμόζει περισσότερο στη βιωσιμότητα των πόρων και την παραγωγή γνώσης σε σύγκριση με το κράτος και την αγορά. Η εστίαση της Όστρομ στους κανόνες διακυβέρνησης, την έστρεψε στην τοποθέτηση των κοινών της γνώσης στο ίδιο επίπεδο με αυτά των φυσικών, διευρύνοντας την ανάλυσή της συμπεριλαμβάνοντας τα ζητήματα της δημοκρατίας και του περιβάλλοντος (Νταρντό & Λαβάλ, 2020, σ. 155).

Στον αντίποδα, η πολιτική και κοινωνική μετασχηματιστική δυναμική των κοινών από αυτόνομους μαρξιστές έγκειται στα κοινά ως η εγκαθίδρυση ενός νέου πολιτικού λόγου που μπορεί να ανασυντάξει τους περιθωριοποιημένους αγώνες για την αντίσταση στην καπιταλιστική κοινωνία. Θεωρούν ότι υπάρχουν ενδείξεις σχηματοποίησης νέου μοντέλου διακυβέρνησης του καπιταλισμού με κρίσιμο το ρόλο των κοινών (Σταυρίδης & DeAngelis, 2011).

Υποστηρίζουν επίσης, ότι τα Κοινά δε θεωρούνται μόνο πόροι που διαμοιράζονται, αλλά περιλαμβάνουν τρία βασικά στοιχεία. Πρώτον, είναι κοινοί πόροι (common-poolresources), οι οποίοι θεωρούνται μη εμπορικά μέσα για την κάλυψη των ανθρώπινων αναγκών. Δεύτερον, τα Κοινά δημιουργούνται και διατηρούνται από κοινότητες, δηλαδή σύνολα κοινωνιών που μοιράζονται αυτούς τους πόρους και αποφασίζουν τους κανόνες πρόσβασης και χρήσης τους. Οι κοινότητες δεν είναι αναγκαίο να είναι χωρικά οριοθετημένες ούτε ομοιογενείς. Τρίτον, τα Κοινά είναι μια κοινωνική διαδικασία, μια πρακτική που τα δημιουργεί και τα αναπαράγει συνεχώς (Σταυρίδης & DeAngelis, 2011).

Ειδικότερα, στην οικονομική σφαίρα, οι Gibson & Graham κάνουν λόγο για την κατασκευή μιας νέας γλώσσας για τη διαφορετική οικονομία, η οποία θα διευρύνει το οικονομικό λεξιλόγιο, ενσωματώνοντας πρακτικές που παραβλέπονται ή περιθωριοποιούνται από την καπιταλιστική θεωρία. Η προσέγγιση αυτή δεν αποδέχεται τις ιεραρχίες και τις ανισότητες ως κάτι φυσικό ή αναπόφευκτο, αλλά ως κάτι που μπορεί να αλλάξει μέσα από διαφορετικές οικονομικές πρακτικές και οργάνωση (Gibson & Graham, 2006). Ως εκ τούτου, προκύπτουν ποικίλα οικονομικά σχήματα και πρακτικές ανοιχτότητας, συνεργασίας και αλληλεγγύης εντός του ηγεμονικού καπιταλιστικού

πλαίσιου δείχνοντας ότι η αλλαγή της οπτικής μπορείς να καταστήσει βιώσιμες τέτοιες πρακτικές οικοδομώντας πάνω τους τον μετασχηματισμό των τοπικών οικονομιών (Κιουπκιολής, 2014).

Το κοινό, όπως επισημαίνεται από τους Μάικλ Χαρντ και Αντόνιο Νέγκρι χρησιμοποιώντας τον όρο στον ενικό, θεωρούν ότι είναι η φιλοσοφική αρχή που θα μας επιτρέψει να συλλάβουμε ένα μέλλον πέραν του νεοφιλελευθερισμού, ένα μέλλον απαλλαγμένο από τον καπιταλισμό (Νταρντό & Λαβάλ, 2020). Σε αυτό το θεωρητικό πλαίσιο, το «κοινό» δεν παραμένει απλώς μια αφηρημένη φιλοσοφική έννοια, αλλά αναδύεται ως βάση για πρακτικές μορφές οργάνωσης που μπορούν να καταρρίψουν τις ιεραρχικές και εκμεταλλευτικές δομές του καπιταλισμού.

Η ομότιμη παραγωγή, ως ένας από τους βασικούς πυλώνες των Κοινών, μεταφράζει το φιλοσοφικό όραμα του «κοινού» σε μια διαδικασία συλλογικής δημιουργίας και διαχείρισης πόρων, χωρίς να διέπονται από ιεραρχικές δομές και μηχανισμούς αγοράς. Βασίζεται στη συνεργατική δράση και στην εθελοντική συμμετοχή, όπου οι συνεισφέροντες λειτουργούν ισότιμα, χωρίς να υπόκεινται σε αυστηρές σχέσεις ιδιοκτησίας ή εργοδοτικής εξουσίας. Αυτός ο τρόπος παραγωγής διαφέρει ριζικά από το καπιταλιστικό μοντέλο, το οποίο επικεντρώνεται στην εκμετάλλευση της εργασίας για τη μεγιστοποίηση του κέρδους. Αντίθετα, η ομότιμη παραγωγή στοχεύει στη συλλογική ωφέλεια, στη δίκαιη κατανομή των πόρων και στην ελεύθερη πρόσβαση στη γνώση και τα προϊόντα που παράγονται (Κωστάκης & Bauwens, 2018).

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα ομότιμης παραγωγής είναι το λογισμικό ανοιχτού κώδικα, όπως το Linux και το Wikipedia, όπου χιλιάδες άνθρωποι από όλο τον κόσμο συμβάλλουν στην ανάπτυξη και βελτίωση ενός κοινού προϊόντος χωρίς κεντρική διοίκηση ή ιεραρχία. Οι συνεισφέροντες δεν καθοδηγούνται από χρηματικά κίνητρα αλλά από την επιθυμία να δημιουργήσουν και να μοιραστούν τη γνώση και την τεχνολογία, αμφισβητώντας έτσι τις κυρίαρχες εμπορευματικές σχέσεις.

Η τεχνολογία Wiki επιτρέπει σε οποιονδήποτε να συμμετέχει, εξασφαλίζοντας ίση πρόσβαση στην εξουσία και αποτρέποντας την εδραίωση ολιγαρχιών. Μηχανισμοί όπως η διαφάνεια, ο συλλογικός έλεγχος και η άδεια ανοικτού περιεχομένου ενισχύουν την αυτοκυβέρνηση. Επιπλέον, η κοινή αυτοκυβέρνηση προσφέρει μια εναλλακτική λύση στα καθεστώτα ιδιοκτησίας και διακυβέρνησης, καθιστώντας την πολιτική υπόθεση όλων και ενσωματώνοντάς την στην καθημερινή ζωή (Κιουπκιολής, 2015, σ. 192).

Ένα άλλο παράδειγμα είναι οι συνεργατικές πλατφόρμες όπως το Enspiral, ένα δίκτυο επιχειρήσεων που εφαρμόζει την ομότιμη παραγωγή όχι μόνο στο περιεχόμενο που δημιουργεί, αλλά και στη λήψη αποφάσεων, όπου όλοι οι εργαζόμενοι έχουν ισότιμη συμμετοχή και πρόσβαση στους οικονομικούς πόρους της κοινότητας.

Ωστόσο, η πρακτική των Κοινών απαιτεί ενεργή και συνειδητή συμμετοχή. Όταν η δέσμευση των συμμετεχόντων είναι ελλιπής, αυτό μπορεί να επηρεάσει τη βιωσιμότητα των εγχειρημάτων. Οι συμμετέχοντες μπορεί να λησμονούν τη σημασία της ισότιμης συνεισφοράς τους, γι' αυτό και είναι κρίσιμο να υπάρχουν μηχανισμοί διαρκούς αναστοχασμού και ανανέωσης της δέσμευσης προς τις αρχές της ομότιμης διακυβέρνησης. Τα Κοινά δεν μπορούν να διατηρηθούν χωρίς κοινωνική συμμετοχή, και η συμμετοχή δεν μπορεί να είναι ουσιαστική χωρίς ομότιμες σχέσεις διακυβέρνησης και παραγωγής (Bollier & Helfrich, 2022, σσ. 150-153).

Επομένως, η ομότιμη παραγωγή αναδεικνύεται ως ένα μοντέλο που όχι μόνο αμφισβητεί την κυριαρχία του καπιταλισμού, αλλά και προσφέρει ρεαλιστικές εναλλακτικές δομές, οι οποίες εφαρμόζονται ήδη σε διάφορους τομείς. Το όραμα για μια νέα κοινωνία αποτελεί μια κοινωνία πολιτών που από μόνη της θα είναι παραγωγική και όχι απλώς συμπληρωματική της αγοράς και του κράτους (Κωστάκης & Bauwens, 2018). Αν και βρίσκεται αντιμέτωπη με προκλήσεις, όπως η διατήρηση της δέσμευσης των συμμετεχόντων και η οικονομική βιωσιμότητα, η ανάπτυξη και εξέλιξή της προσφέρει σημαντικά διδάγματα για το πώς μπορούν να λειτουργήσουν μετακαπιταλιστικές μορφές παραγωγής και διακυβέρνησης στην πράξη.

2.9.3 Εναλλακτικές Πρακτικές με μετακαπιταλιστική δυναμική στην Ελλάδα

Η μετακαπιταλιστική σκέψη δεν είναι απλώς μια θεωρητική προσέγγιση, αλλά βρίσκει εφαρμογή σε πραγματικά εγχειρήματα που λειτουργούν σήμερα στην Ελλάδα, ιδιαίτερα κατά την περίοδο κοινωνικοοικονομικών κρίσεων οι οποίες αποτελούν πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη εναλλακτικών πρωτοβουλιών. Από ενεργειακές κοινότητες και συνεταιριστικά εγχειρήματα, έως κοινωνικές επιχειρήσεις και πρωτοβουλίες ομότιμης παραγωγής, παρατηρούμε την ανάδειξη νέων μορφών οικονομικής και κοινωνικής δράσης, οι οποίες αμφισβητούν το κυρίαρχο μοντέλο. Αυτά τα εγχειρήματα δεν λειτουργούν μόνο ως εναλλακτικές οικονομικές πρακτικές, αλλά και ως προεικονίσεις ενός μετακαπιταλιστικού κόσμου, στον οποίο η οικονομία είναι πιο δημοκρατική, η εργασία πιο δημιουργική και η κοινωνική δικαιοσύνη κεντρικός πυλώνας.

Στη συνέχεια, αναφέρονται ενδεικτικά κάποια παραδείγματα πρακτικών της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας στην Ελλάδα, που εμφανίζουν μετακαπιταλιστική δυναμική στα πλαίσια που λειτουργούν και στις αξίες που προσβέβουν.

Ενεργειακές κοινότητες: Με τον νόμο 4513/2018 «Ενεργειακές Κοινότητες και άλλες διατάξεις», θεσπίζεται το πλαίσιο για την ίδρυση και λειτουργία των Ενεργειακών Κοινοτήτων (Ε.Κοιν.) στην Ελλάδα, με στόχο την ενίσχυση της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας και της καινοτομίας στον ενεργειακό τομέα. Ο νόμος αποσκοπεί στην καταπολέμηση της ενεργειακής φτώχειας, στην προώθηση της ενεργειακής βιωσιμότητας, στην παραγωγή, αποθήκευση, αυτοκατανάλωση, διανομή και προμήθεια ενέργειας, καθώς και στη βελτίωση της ενεργειακής απόδοσης σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο (ΥΠ.ΕΝ. χ.χ.). Η κοινότητα ανοιχτής ενέργειας Solarity, ιδρύθηκε τον Ιούλιο του 2023 με δέσμευση και επιδίωξη της παραγωγής της δική τους καθαρής ενέργειας από δωρεάν ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, καταπολεμώντας το φαινόμενο της ενεργειακής φτώχειας. Η κοινότητα είναι ανοιχτή για όποιον και όποια επιθυμεί να συμμετάσχει, λειτουργεί ως συνεταιρισμός με βασικό της στόχο την ικανοποίηση των αναγκών των μελών. Η λειτουργία της βασίζεται σε αρχές και αξίες που επιδιώκουν την υψηλή ποιότητα την καινοτομία και κοινωνική συνεισφορά (<https://solarity.coop/i-koinotita>).

Κοινότητες Ανοιχτού Λογισμικού: Στην Ελλάδα υπάρχουν πολλές κοινότητες που ασχολούνται με την ανάπτυξη ανοιχτού λογισμικού, όπως η κοινότητα του **GreekLUG** (Greek LinuxUserGroup) και άλλες παρόμοιες ομάδες. Η παραγωγή λογισμικού ανοιχτού κώδικα αποτελεί μια μορφή ομότιμης παραγωγής, καθώς συμμετέχουν άτομα με διαφορετικές δεξιότητες και συνεισφέρουν εθελοντικά, μοιράζοντας τη γνώση και το παραγόμενο αποτέλεσμα ελεύθερα. Η γενική φιλοσοφία της λειτουργίας του συλλόγου αναφέρει ότι «ο Greek LinuxUsersGroup (GreekLUG) θα διέπεται σε όλα τα επίπεδα από χαρακτήρα ανοιχτό, πλουραλιστικό, δημοκρατικό, ελεύθερο και συμμετοχικό» (<https://www.greeklug.gr/el/association/statutes>).

Ελεύθερη και ανοιχτή γνώση: αφορά πλατφόρμες όπου παράγεται γνώση με ομότιμη παραγωγή με την κοινότητα να συμβάλλει και να επιμελείται περιεχόμενο ανοιχτά χωρίς κερδοσκοπικό χαρακτήρα. Η Βικιπαίδεια η ελληνική δωρεάν διαδικτυακή εγκυκλοπαίδεια, είναι ένα τέτοιο εγχείρημα που δημιουργήθηκε την 1^η Δεκεμβρίου 2002 και με την πάροδο του χρόνου η συνεισφορά των χρηστών και τα λήμματα έχουν αυξηθεί σημαντικά κατακτώντας την 48η

μεγαλύτερη γλωσσική έκδοση της Βικιπαίδειας, μπροστά από τα κροατικά και τα λιθουανικά (<https://el.wikipedia.org/wiki/>).

Εργαστήρια δημιουργίας ανοιχτών τεχνολογιών: βασίζονται στη δημιουργία ανοιχτών τεχνολογιών και εργαλείων όπως για παράδειγμα εργαλεία αγροτικής παραγωγής. Χαρακτηριστικό τους είναι η ανοιχτή συνεργασία και ο διαμοιρασμός της γνώσης. Στην Ελλάδα «Οι Τζουμέικερς» είναι ένα ανοιχτό εργαστήριο κοινωνικής και όχι κερδοσκοπικής στόχευσης, στο οποίο μια κοινότητα ανθρώπων σχεδιάζει συνεργατικά και κατασκευάζει εργαλεία για αγροτική παραγωγή μικρής κλίμακας. Βασικό όραμά τους αποτελεί η δημιουργία χώρων σε χωριά και πόλεις, που θα υποστηρίζονται από τους Δήμους ή από πολυσυμμετοχικούς συνεταιρισμούς, έτσι ώστε οι κάτοικοι να πάρουν την τεχνολογία στα χέρια τους.

Ορίζεται από τα μέλη του **P2P Lab** για όσο ο χώρος στηρίζεται οικονομικά από τη νομική μορφή του P2P Lab.

Η διαδικασία λήψης των αποφάσεων γίνεται μέσω των ανοιχτών συνελεύσεων οι οποίες γίνονται δια ζώσης με τη συμμετοχή όλων των ενδιαφερόμενων και λαμβάνουν τις αποφάσεις με την συναινετική διαδικασία ή κατά πλειοψηφία (<https://www.tzoumakers.gr/>).

Ελεύθερο Λογισμικό/ Λογισμικό Ανοιχτού Κώδικα: η Ελ Το Ελεύθερο Λογισμικό / Λογισμικό Ανοικτού Κώδικα (ΕΛ/ΛΑΚ) είναι το λογισμικό που ο καθένας μπορεί ελεύθερα να χρησιμοποιεί, να αντιγράφει, να διανέμει και να τροποποιεί ανάλογα με τις ανάγκες του. Είναι ένα εναλλακτικό μοντέλο ανάπτυξης και χρήσης λογισμικού που βασίζεται στην ελεύθερη διάθεση του πηγαίου κώδικα, το οποίο παρέχει τη δυνατότητα αλλαγών ή βελτιώσεων ώστε να καλύπτονται οι ανάγκες αυτού που το χρησιμοποιεί. ομαδοποιεί το Ελεύθερο Λογισμικό (ΕΛ) και το Λογισμικό Ανοικτού Κώδικα (ΛΑΚ). Ως σύνολο περιγράφει λογισμικό το οποίο διατίθεται με ειδικές άδειες, οι οποίες επιτρέπουν στους χρήστες να μελετήσουν, να τροποποιήσουν και να βελτιώσουν το λογισμικό. Ο τεχνικός τρόπος με τον οποίο γίνεται αυτό είναι η διαθεσιμότητα του πηγαίου κώδικα από αποθετήρια(source code repositories). Στους αγγλικούς όρους εμφανίζονται ως Free Software και OpenSource Software ενώ η ομαδοποίηση αναφέρεται συνήθως ως FOSS (Free and OpenSource Software) ή FLOSS (Free/Libre/OpenSourcesoftware) (<https://ellak.gr/>)

Συνεταιριστικές Πρωτοβουλίες Τροφίμων: οι συνεταιρισμοί τροφίμων επικεντρώνονται στη βιολογική και την τοπική παραγωγή, λειτουργούν σύμφωνα με τις συνεταιριστικές αρχές και αμφισβητούν τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής και διανομής. Επιδιώκουν να αναλάβουν το ζήτημα της τροφής με κριτήρια την ποιότητα την περιβαλλοντική δικαιοσύνη. Μερικά χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι η «Βιοσcoop» στη Θεσσαλονίκη και το «Συν Άλλοις» στην Αθήνα.

Ανακτημένες Επιχειρήσεις: σημαντική παρουσία στον ελλαδικό χώρο η ανακτημένη επιχείρηση BIOME Συνεργατική όπου όπως λένε οι ίδιοι:

Οι εργαζόμενοι της BIO.ME. αγωνιζόμενοι και ελεύθεροι από αφεντικά, αντιστεκόμαστε, παρ' όλες τις πιέσεις και τις «μυστικές» δικαστικές ενέργειες που γίνονται. Εμείς επιμένουμε να είμαστε εργαζόμενοι, και μέσα στο εργοστάσιο με βασικό μας αίτημα «τα εργοστάσια και η διαχείριση του πλούτου, σε αυτούς που παράγουν (<https://viomecoop.com/about-us/>)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. Εμπειρικά παραδείγματα με μετακαπιταλιστική δυναμική στην Ελλάδα

3.1 Σκοπός και σύνδεση με τη μεθοδολογία έρευνας

Με βάση τα θεωρητικά πλαίσια που αναπτύχθηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια, το παρόν επιδιώκει να εξετάσει στην πράξη τη θεωρητική ανάλυση του μετακαπιταλισμού και των εναλλακτικών κοινωνικών και οικονομικών πρακτικών που στοχεύουν στην υπέρβαση των δομών του παραδοσιακού καπιταλιστικού συστήματος. Για τον σκοπό αυτό, επιλέχθηκαν δύο εμπειρικά παραδείγματα: η ενεργειακή κοινότητα Υπερίων και το αλληλέγγυο σχολείο Μεσοποταμίας, αμφότερα με έδρα την Αθήνα. Η επιλογή αυτών των εγχειρημάτων βασίζεται στη μετακαπιταλιστική δυναμική που παρουσιάζουν, καθώς και στο γεγονός ότι συνδυάζουν χαρακτηριστικά της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας, της αυτοδιαχείρισης και της συμμετοχικής δημοκρατίας.

Η έρευνα που διεξήχθη επιδιώκει να κατανοήσει τον βαθμό στον οποίο οι συμμετέχοντες συνειδητοποιούν τη μετασχηματιστική δυναμική των πρωτοβουλιών αυτών, καθώς και το επίπεδο εξοικείωσής τους με την έννοια του μετακαπιταλισμού. Δηλαδή, εξετάζεται εάν και σε ποιον βαθμό αντιλαμβάνονται ότι οι πρακτικές τους ενδέχεται να συνιστούν μετακαπιταλιστικές μορφές οργάνωσης και να συμβάλλουν στη μετάβαση σε ένα εναλλακτικό κοινωνικοοικονομικό μοντέλο. Παρότι η ποιοτική έρευνα δεν αποτέλεσε τον πρωταρχικό στόχο της μελέτης, η μεθοδολογία που υιοθετήθηκε περιλαμβάνει ποιοτικές προσεγγίσεις, όπως η ανάλυση δεδομένων από ημιδομημένες συνεντεύξεις, ώστε να εξεταστεί σε βάθος η μετακαπιταλιστική δυναμική αυτών των εγχειρημάτων.

3.2 Ερευνητικά Ερωτήματα

Η έρευνα αυτή φιλοδοξεί να απαντήσει στα εξής ερευνητικά ερωτήματα:

- Πώς αποτυπώνεται η μετακαπιταλιστική δυναμική στα χαρακτηριστικά της ενεργειακής κοινότητας και του αλληλέγγυου σχολείου, όπως η συμμετοχική και δημοκρατική λήψη αποφάσεων, η αυτοδιαχείριση, η κοινωνική δικαιοσύνη και η οικολογική βιωσιμότητα; Σε

ποιο βαθμό μπορούν αυτά τα εγχειρήματα να θεωρηθούν φορείς μετακαπιταλιστικών πρακτικών;

- Ποια είναι τα όρια και οι προκλήσεις που αντιμετωπίζουν αυτές οι εναλλακτικές δομές και πώς μπορούν να ξεπεραστούν για να προάγουν αποτελεσματικά την κοινωνική αλλαγή;

3.3 Μέθοδος παραγωγής δεδομένων

Η μεθοδολογία της παρούσας έρευνας βασίζεται στην ποιοτική προσέγγιση, με στόχο την εις βάθος κατανόηση των χαρακτηριστικών και της δυναμικής των δύο συγκεκριμένων εγχειρημάτων: της ενεργειακής κοινότητας και του αλληλέγγυου σχολείου. Για την παραγωγή των δεδομένων της παρούσας έρευνας επιλέχθηκε η ημιδομημένη συνέντευξη σε συνδυασμό με δευτερογενής πηγές όπως το διαδίκτυο και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Συνοπτικά, η ημιδομημένη συνέντευξη εμφανίζει υψηλά ποσοστά δημοτικότητας στη συλλογή των δεδομένων και αποτελεί ένα ευέλικτο και πρακτικό εργαλείο για τους ερευνητές που επιθυμούν να διερευνήσουν φαινόμενα σε βάθος (Willig, 2008).

Τοιουτοτρόπως, δόθηκε στους συμμετέχοντες της παρούσας έρευνας η ελευθερία να εκφράσουν τις προσωπικές αντιλήψεις, εμπειρίες και απόψεις χωρίς να περιορίζονται από μία αυστηρά δομημένη διαδικασία. Η συνδυαστική χρήση συνεντεύξεων, επιτόπιας παρατήρησης που έγινε όπου αυτή ήταν εφικτή, και δευτερογενών πηγών, επιδιώκει να εξασφαλίσει την εγκυρότητα και την αξιοπιστία των ευρημάτων, παρέχοντας μια πολυδιάστατη κατανόηση του υπό εξέταση φαινομένου.

Η σχεδίαση του ερευνητικού πλαισίου ως μη δομημένου, είχε ως αποτέλεσμα να προσαρμόζεται κατά τη διάρκεια της έρευνας σε συνεχώς νέα και απροσδόκητα δεδομένα. Επομένως, κάποιες ερωτήσεις τροποποιήθηκαν, άλλαξαν σειρά παραλείφθηκαν ή εμπλουτίστηκαν. Το ενδιαφέρον της έρευνας δεν στράφηκε προς καμία στατιστική προσέγγιση του δείγματος καθώς η προσοχή εστιάστηκε στη βαθύτερη κατανόηση της προοπτικής μικρού δείγματος υποκειμένων και στη μελέτη περιπτώσεων (Ισαρη & Πουρκός, 2015).

Η ημιδομημένη συνέντευξη χρειάζεται προσοχή και σεβασμό καθώς δημιουργεί μία ανεπίσημη ατμόσφαιρα. Ως εκ τούτου, η ερευνήτρια ήταν ευγενική, φιλική και δεν πίεσε ούτε παρότρυνε τους συμμετέχοντες να εκφράσουν απόψεις παραπάνω από όσο μπορούν να νιώσουν άνετα. (Willig, 2018). Δημιουργήθηκε ένα κλίμα εμπιστοσύνης και άνεσης τόσο ώστε να μπορέσουν να

απαντήσουν με προθυμία και ειλικρίνεια οι συμμετέχοντες, το οποίο συνέβαλλε στην επιτυχή έκβαση της διαδικασίας.

Για την παραγωγή των δεδομένων εφαρμόστηκε η στρατηγική της σκόπιμης δειγματοληψίας όπου επιλέχθηκαν οι συμμετέχοντες σύμφωνα με κριτήρια που σχετίζονται με το ερευνητικό ερώτημα (Willig, 2018). Η επιλογή έγινε σκόπιμα έτσι ώστε οι περιπτώσεις να προσφέρουν σε βάθος μελέτη και να ικανοποιήσουν το σκοπό και τα ερωτήματα της έρευνας (Ισαρη & Πουρκός, 2015). Ο μικρός αριθμός περιπτώσεων επιλέχθηκε προσεκτικά με βάση τα γνωστά χαρακτηριστικά τους και όχι μέσω τυχαίας επιλογής, με παραμέτρους τη σχετικότητα με το θέμα και τη θεωρία που διερευνάται και τη γνώση και εμπειρία που σχετίζονται με το θέμα. Με αυτό τον τρόπο η σκόπιμη δειγματοληψία εξυπηρέτησε την ερευνήτρια καθώς γνώριζε ήδη για τη συνάφεια συγκεκριμένων εγχειρημάτων και τα επέλεξε σκόπιμα θεωρώντας αυτά ως περιπτώσεις που είναι πιθανό να παράγουν τα πιο πολύτιμα δεδομένα. (Denscombe, 2010).

Επομένως, η έρευνα ξεκίνησε με το πρώτο εγχείρημα, το αλληλέγγυο σχολείο Μεσοποταμίας και οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν στην έδρα του εγχειρήματος στο Μοσχάτο. Η πρώτη επίσκεψη έγινε στις 28 Σεπτεμβρίου στα πλαίσια ενός γλεντιού με την έναρξη της σχολικής χρονιάς, για την ενίσχυση του αλληλέγγυου σχολείου. Εκεί συνάντησα ένα από τους καθηγητές με τον οποίο είχε προηγηθεί τηλεφωνική επικοινωνία, γνώρισα το χώρο και κάποιους και κάποιους από τους εθελοντές του σχολείου. Έγινε μία πρώτη συζήτηση μαζί του και ενημερώθηκα αναλυτικά για το εγχείρημα. Ορίσαμε ημερομηνία συνέντευξης και επανήλθα στις 15 Οκτωβρίου όπου πραγματοποιήσαμε τη συνέντευξη μέσα σε μία αίθουσα του σχολείου σε ένα χαλαρό και άνετο κλίμα.

Οι επόμενες συνεντεύξεις έγιναν στις 7 Νοεμβρίου με μια εθελόντρια η οποία είναι και μαθήτρια, έναν καθηγητή και μία καθηγήτρια που διδάσκουν εθελοντικά στο σχολείο. Οι συνεντεύξεις έγιναν σε εξωτερικό χώρο του σχολείου το απόγευμα την ώρα που οι αίθουσες ήταν γεμάτες λόγω μαθημάτων. Οι εθελοντές συμμετείχαν με προθυμία στις συνεντεύξεις πριν μπουν ή όταν τελείωσαν το μάθημα τους. Στο χώρο υπήρχε αρκετή κινητικότητα από κόσμο όπως μαθητές γυμνασίου, λυκείου και ενήλικες οπότε δημιουργήθηκε στην ερευνήτρια μία εικόνα από την ατμόσφαιρα που επικρατεί στο εγχείρημα καθώς και το πως λειτουργούν οι κανόνες παρουσιών, το προφίλ των συμμετεχόντων στα μαθήματα, των καθηγητών εθελοντών, την επικοινωνία μεταξύ τους κλπ. Η διαδικασία κράτησε περίπου 3 ώρες και ολοκληρώθηκε με επιτυχία.

Το δεύτερο εγχείρημα είναι η ενεργειακή κοινότητα Υπερίων της οποίας εντοπίστηκαν μόνο δύο μέλη που δέχτηκαν να συμμετάσχουν στη συνέντευξη. Η έδρα του Υπερίωνα βρίσκεται στην Αθήνα όμως η ερευνήτρια ενημερώθηκε ότι δε βρίσκονται μέλη εκεί, ενώ το πάρκο τους βρίσκεται στην Κόρινθο. Έτσι, ορίστηκε η πρώτη συνέντευξη με το πρώτο μέλος, τον αντιπρόεδρο της κοινότητας, μέσω διαδικτύου με google meet στις 18 Οκτωβρίου το μεσημέρι. Έγιναν 16 ερωτήσεις και η διάρκεια κράτησε περίπου μισή ώρα.

Η δεύτερη συνέντευξη έγινε στον επαγγελματικό χώρο του δεύτερου μέλους της Υπερίων στις 25 Οκτωβρίου το απόγευμα στο κέντρο της Αθήνας. Στο χώρο υπήρχε ησυχία, έγιναν 16 ερωτήσεις και η συνέντευξη κράτησε περίπου 45 λεπτά.

Μετά τις δύο παραπάνω συνεντεύξεις έγινε επικοινωνία με το πρώτο μέλος για την ανεύρεση περισσότερων μελών ώστε να συμμετάσχουν στην παρούσα έρευνα όμως δεν υπήρξε καμία ανταπόκριση όπως μου απάντησαν.

Όπως γίνεται εμφανές, οι περιορισμοί της παρούσας έρευνας σχετίζονται κυρίως με το μικρό δείγμα που χρησιμοποιήθηκε, καθώς και με την περιορισμένη γεωγραφική περιοχή όπου πραγματοποιήθηκε. Αυτοί οι παράγοντες καθιστούν δυσκολότερη την επικοινωνία και τη γενίκευση των αποτελεσμάτων (Ισαρη & Πουρκός, 2015).

3.4 Ζητήματα δεοντολογίας

Το ζήτημα της δεοντολογίας κατά την ερευνητική διαδικασία αφορά ένα σύνολο κανόνων με τους οποίους ρυθμίζονται οι σχέσεις των ερευνητών και όλων των εμπλεκόμενων στην έρευνα. Συνήθως αφορούν ζητήματα όπως την ελεύθερη και συναινετική συμμετοχή των ερωτώμενων, την προστασία τους από οποιαδήποτε πιθανή σωματική ή ψυχική βλάβη, τη διατήρηση της ανωνυμίας τους και τη δημοσίευση και την αξιοποίηση των ερευνητικών αποτελεσμάτων (Ισαρη & Πουρκός, 2015).

Ο ερευνητής ή η ερευνήτρια οφείλει να ενεργεί με επαγγελματισμό, νομιμότητα και ακεραιότητα, τηρώντας υψηλά επιστημονικά πρότυπα, αποφεύγοντας την εξαπάτηση και διασφαλίζοντας ταυτόχρονα την προσωπική του ή την προσωπική της ασφάλεια (Denscombe, 2010). Οφείλει να αναλογιστεί την πολιτική διάσταση τις πολιτικές συνέπειες που μπορεί να επιφέρει η κοινωνική έρευνα για τους συμμετέχοντες και τις κοινωνικές ομάδες ή οργανωμένους φορείς που εμπλέκονται σε αυτή.

Κατά συνέπεια, η λήψη των αποφάσεων που αφορούν δεοντολογικά ζητήματα που προκύπτουν κατά το σχεδιασμό και την υλοποίηση της έρευνας, μπορούν να αντληθούν από διαφορετικές πηγές όπως από το προσωπικό πλαίσιο αξιών και πεποιθήσεων, τη νομοθεσία που αφορά δικαιώματα της ιδιωτικής ζωής και προστασίας ευαίσθητων και προσωπικών δεδομένων, από κώδικες δεοντολογίας συγκεκριμένης επαγγελματικής κουλτούρας και μια εκτεταμένη κοσμοθεωρία όπως για παράδειγμα η φεμινιστική ή η σοσιαλιστική ηθική (Τσιώλης, 2014).

Με γνώμονα τις παραπάνω παραμέτρους, πριν τη διεξαγωγή των συνεντεύξεων ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες να υπογράψουν το έντυπο συναίνεσης με το οποίο ενημερώθηκαν για το θέμα, το σκοπό και τον τρόπο υλοποίησης της έρευνας. Επισημάνθηκαν οι αρχές της προστασίας από ενδεχόμενη βλάβη και μη έκθεσης σε οποιοδήποτε κίνδυνο, η εθελοντική συμμετοχή, η εχεμύθεια και εμπιστευτικότητα και η συναίνεση για την ηχογράφηση (Τσιώλης, 2014).

Στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας, ο δεοντολογικός κώδικας βασίζεται σε αρχές που απορρέουν από την κοινωνική δικαιοσύνη, τη συμμετοχικότητα και τον σεβασμό των συμμετεχόντων. Ειδικότερα, η ερευνητική διαδικασία διέπεται από τις αξίες της αυτονομίας, της συναίνεσης και της διαφάνειας, εξασφαλίζοντας ότι οι συμμετέχοντες έχουν πλήρη ενημέρωση για τον σκοπό και τη χρήση της έρευνας, ενώ διατηρείται η ανωνυμία και η εμπιστευτικότητα των δεδομένων τους.

Ως εκ τούτου, κρίθηκε απαραίτητη η χρήση ψευδωνύμων ώστε να διασφαλιστεί η ανωνυμία των συμμετεχόντων, η προστασία της ταυτότητάς τους και οποιοδήποτε άλλου στοιχείου θα μπορούσε να οδηγήσει στην ταυτοποίησή τους. Επιπλέον, διασφαλίζεται η ανωνυμία των προσωπικών δεδομένων σε όλη την ερευνητική διαδικασία από την παραγωγή των δεδομένων μέχρι τη δημοσίευσή και την αξιοποίησή τους (Traianou, 2014).

3.5 Παρουσίαση και ανάλυση των θεματικών ενοτήτων

Η ανάλυση και αξιολόγηση των ποιοτικών δεδομένων προέκυψε μέσα από τα εξής στάδια:

- Αρχικά, έγινε η διαδικασία της μεταγραφής δηλαδή της μετατροπής των δεδομένων σε γραπτό κείμενο ώστε να προκύψει το υλικό προς ανάλυση και να τεκμηριωθεί το αποτέλεσμα της έρευνας (Τσιώλης, 2015). Με αυτό τον τρόπο διευκολύνεται η ερευνήτρια να εξοικειωθεί με το ερευνητικό υλικό, μέσα από την επαναλαμβανόμενη ανάγνωσή του (Ισαρη & Πουρκός, 2015).
- Οργανώθηκαν τα δεδομένα αποδίδοντας έναν εννοιολογικό προσδιορισμό σε κωδικούς, ώστε να αποδοθεί ένα σύντομο νόημα που δίνεται από την ερευνήτρια για κάθε τμήμα των δεδομένων (Ισαρη & Πουρκός, 2015)

Κατά την επεξεργασία των δεδομένων και την παραγωγή των κωδικών προέκυψαν τρεις θεματικές ενότητες:

1. Η Έννοια του μετακαπιταλισμού
2. Μετακαπιταλιστικές αρχές και πρακτικές
3. Προκλήσεις και όρια της μετακαπιταλιστικής προοπτικής

3.6 Μελέτες Περίπτωσης

Στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας, εξετάζονται δύο συγκεκριμένα εγχειρήματα με έδρα την Αθήνα: μια ενεργειακή κοινότητα και ένα αλληλέγγυο σχολείο. Οι παρούσες περιπτώσεις επιλέχθηκαν με κριτήριο τη δυνατότητά τους να αναδείξουν διαφορετικές πτυχές της μετακαπιταλιστικής δυναμικής, τόσο στο επίπεδο της οργάνωσης όσο και στις πρακτικές τους. Στα πλαίσια της ανάλυσης η εστίαση έγινε στα χαρακτηριστικά που συνδέονται με την αυτοδιαχείριση, τη συλλογική λήψη αποφάσεων, την κοινωνική δικαιοσύνη και την περιβαλλοντική βιωσιμότητα. Ειδικότερα δόθηκε έμφαση στον τρόπο που ενσωματώνονται τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά στη λειτουργία τους, ώστε να μας δοθούν πολύτιμες πληροφορίες για την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο η ΚΑΛΟ θεωρείται ως κεντρικός πυλώνας για τη μετακαπιταλιστική μετάβαση.

3.6.1 Αλληλέγγυο Σχολείο Μεσοποταμίας – Κίνηση πολιτών Μοσχάτου

Η κίνηση πολιτών της Μεσοποταμίας δημιουργήθηκε το 2003 αποτελώντας ένα αντιπροσωπευτικό παράδειγμα αυτοοργάνωσης της κοινωνίας των πολιτών στην Ελλάδα. Η ανάγκη για συλλογική δράση σε ένα ευρύ φάσμα κοινωνικοπολιτικών και οικολογικών ζητημάτων κινητοποίησε μια ομάδα ενεργών πολιτών του Μοσχάτου δημιουργώντας ένα πολυσχιδή φορέα με δράσεις για την κοινότητα και την ευρύτερη κοινωνία. Η προστασία του δημόσιου χαρακτήρα της παραλίας του Μοσχάτου, η λειτουργία ενός σχολείου για πρόσφυγες και μετανάστες, καθώς και η διοργάνωση πολιτιστικών δράσεων αποτέλεσαν σημαντικό εφαλτήριο για την ανάπτυξη και εδραίωση της δράσης της συλλογικότητας (Mesopotamia, χ.χ.).

Από το 2006 η Μεσοποταμία στεγάζεται σε κτίριο επί της οδού Πλάτωνος που παραχωρήθηκε από το δήμο ενισχύοντας τις δραστηριότητές της στην τοπική κοινωνία. Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι το όνομα «Μεσοποταμία» αποδίδεται στα φυσικά σύνορα του Μοσχάτου όπου ανατολικά και δυτικά ήταν τα δύο ποτάμια της Αττικής, ο Ιλισός και ο Κηφισός (Mesopotamia, χ.χ.).

Η Μεσοποταμία αποτελεί μια συλλογικότητα με πλούσια και πολυδιάστατη δράση που ενισχύει την αλληλεγγύη και την πολιτιστική ανάπτυξη. Η οικονομική της στήριξη γίνεται μόνο μέσω των εθελοντικών συνεισφορών (Mesopotamia, χ.χ.).

Το Δίκτυο της Τράπεζας Χρόνου και Αλληλεγγύης προωθεί από το 2011 την κάλυψη αναγκών χωρίς τη χρήση χρήματος, εστιάζοντας στη δημιουργία ενός νέου μοντέλου οικονομικών σχέσεων. Από το 2013, λειτουργεί το Αλληλέγγυο Σχολείο, προσφέροντας μαθήματα και σεμινάρια με συλλογική οργάνωση μέσω κοινών συνελεύσεων. Η Τράπεζα Χρόνου και Αλληλεγγύης αποτελεί ένα εναλλακτικό σύστημα ανταλλαγής υπηρεσιών που βασίζεται στην αυτοοργάνωση και την αλληλεγγύη, χωρίς τη διαμεσολάβηση χρημάτων. Οι συμμετέχοντες καταγράφουν τις δεξιότητες που μπορούν να προσφέρουν και τις ανάγκες τους, δημιουργώντας ένα δίκτυο ανταλλαγής υπηρεσιών ανεξάρτητο από τη λογική της αγοράς. Παρόλο που οι χρήστες συνεχίζουν να χρησιμοποιούν χρήματα στην καθημερινότητά τους, η Τράπεζα Χρόνου προσφέρει έναν παράλληλο τρόπο κάλυψης αναγκών, ενισχύοντας έμμεσα το εισόδημα και προάγοντας την κοινωνική συνοχή. Αποτελεί ένα παράδειγμα εφαρμογής εναλλακτικών οικονομικών πρακτικών με έμφαση στην αλληλεγγύη και τη συνεργασία.

Το Καλάθι Αλληλεγγύης στηρίζει, από το 2014, οικογένειες με τρόφιμα μακράς διάρκειας, ενώ η Κινηματογραφική Λέσχη (από το 2015) προβάλλει ταινίες και διοργανώνει συζητήσεις με δημιουργούς. Παράλληλα, διοργανώνονται ποικίλες κοινωνικές, πολιτικές και πολιτιστικές δράσεις, όπως ανταλλακτικά παζάρια, μουσικές εκδηλώσεις και παρουσιάσεις βιβλίων, ενισχύοντας τον συλλογικό χαρακτήρα της κοινότητας (Mesopotamia, χ.χ.).

Όσον αφορά τα μέλη, τη συμμετοχή και τη λήψη αποφάσεων, δεν υπάρχουν μόνιμα ή τακτικά μέλη καθώς δεν υφίσταται κανενός είδους διοικητικό συμβούλιο. Οι αποφάσεις λαμβάνονται με συναινετικό τρόπο μέσα από την ισότιμη συμμετοχή στις λαϊκές συνελεύσεις οι οποίες αποτελούνται από τις εξής:

- Εβδομαδιαία Συνέλευση Τρίτης: Κάθε Τρίτη με συζήτηση και διοργάνωση των εβδομαδιαίων δράσεων.
- Συνέλευση Αλληλέγγυου Σχολείου: Ανά τρίμηνο οι γονείς, εκπαιδευτικοί και μαθητές αξιολογούν λειτουργικά ζητήματα και συναποφασίζονται οι κοινωνικές και πολιτιστικές δράσεις.
- Συνέλευση Κινηματογραφικής Λέσχης: Ανά δίμηνο διαμορφώνεται συλλογικά το πρόγραμμα των προβολών (Mesopotamia, χ.χ.).

Ανάλυση και συζήτηση ευρημάτων

3.6.2 Η έννοια του μετακαπιταλισμού

Η αντίληψη και η εξοικείωση των συμμετεχόντων στην έρευνα γύρω από την έννοια του μετακαπιταλισμού προσδίδει σημαντικά στοιχεία για τον τρόπο που συνδέουν τη δράση τους ως μετασχηματιστική συμβολή προς μια νέα κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα.

Σε κάποιες περιπτώσεις δεν αντικατοπτρίζεται σαφής κατανόηση της έννοιας και σύνδεση με τις πρακτικές των εναλλακτικών δομών, όμως στην πράξη το ζητούμενο είναι ένα σύστημα σχεδιασμένο με τρόπο που αναδεικνύει τη διαχείριση των κοινών αγαθών όπως είναι η γνώση. Η γνώση πρέπει να παραμείνει εκτός αγοράς και καπιταλιστικών περιφράξεων ως ένα αγαθό με δημόσιο χαρακτήρα και ισότιμη πρόσβαση:

Δεν έχω πάρα πολύ καλή, πάρα πολύ καθαρή εικόνα για την έννοια...γενικώς το τι σύστημα οικονομικό και πολιτικό μπορεί να υπάρξει είναι κάτι πολύ μεγαλύτερο το οποίο χρειάζεται κι έναν πιο κεντρικό σχεδιασμό, ωστόσο, ναι μπορεί αυτό να αποτελέσει μέρος

μιας απεικόνισης η οποία έχει να κάνει κυρίως με το πως διαχειριζόμαστε κοινά αγαθά όπως είναι η γνώση και η μόρφωση έξω κι από ένα πλαίσιο καπιταλιστικής οικονομίας και με ένα τρόπο περισσότερο οριζόντιο και ισότιμο, περισσότερο δημόσιου ελέγχου (ΑΣ6).

Σε άλλες περιπτώσεις ο μετακαπιταλισμός συνδέεται με την έννοια του αναρχισμού και ειδικά στο κρίσιμο ζήτημα της ιδιοκτησίας. Μπορεί ο μετακαπιταλισμός και ο αναρχισμός να μοιράζονται κοινά οράματα για μια κοινωνία πέρα από τον καπιταλισμό, αλλά διαφέρουν ως τις προσεγγίσεις τους σε θέματα όπως το κράτος και η ιδιοκτησία. Ο αναρχισμός μπορεί να θεωρηθεί ως μια μορφή μετακαπιταλισμού, ενώ ο μετακαπιταλισμός μπορεί να αξιοποιήσει αναρχικές ιδέες και πρακτικές όπως αυτό αντιλαμβάνεται ο συμμετέχων ΑΣ2:

Εγώ σκέφτομαι ότι όσο υπάρχει η ιδιοκτησία είναι εμπόδιο σε οποιαδήποτε «αναρχική» σκέψη.

Στις περισσότερες αντιλήψεις κυριαρχεί η έννοια των κοινών και της δημιουργίας κοινοτήτων αλλά και η σπουδαιότητα της παιδείας που απαιτείται ώστε να καλλιεργηθεί ο εναλλακτικός τρόπος σκέψης. Ο ρόλος του κράτους ως περισσότερο κοινωνικός, κρίνεται επίσης σημαντικός ώστε να προωθήσει τα εγχειρήματα που σχετίζονται με τα Κοινά και την Κ.ΑΛ.Ο μέσα από τις δημόσιες πολιτικές. Σε πολλές περιπτώσεις έχει παρατηρηθεί ότι αρκετά από τα εγχειρήματα της Κ.ΑΛ.Ο και των Κοινών έχουν αποτύχει ως προς τον κινηματικό τους χαρακτήρα για την αμφισβήτηση των τρεχουσών συνθηκών και τη διεκδίκηση κοινωνικών αλλαγών καθώς αυτά έρχονται είτε σε αντιπαράθεση είτε αγκαλιάζονται από το νεοφιλελευθερισμό.

Είναι αυτό που ουσιαστικά προσπαθεί να περιγράψει η έννοια των κοινών η οποία βέβαια δεν είναι μια ολοκληρωμένη θεωρία και κυρίως νομίζω ότι πάσχει στο στρατηγικό κομμάτι δηλαδή στο πως θα φτάσουμε εκεί. Αυτό το λέω γιατί τα εγχειρήματα τα οποία ξεπηδάνε πρωτοβουλιακά για να δημιουργήσουν κοινότητες κοινών κλπ. η εμπειρία δείχνει ότι είτε προσκρούουν σε τείχη τεράστια όταν πρόκειται να αμφισβητήσουν συμφέροντα και να διεκδικήσουν είτε αγκαλιάζονται από νεοφιλελεύθερη αντίληψη [...] Πιστεύω ότι χρειάζονται δημόσιες πολιτικές οι οποίες θα εξασφαλίσουν το χώρο σε αυτά τα εγχειρήματα και εδώ είναι το ζητούμενο, χρειάζεται και πάρα πολύ παιδεία (ΑΣ1)

Ταυτόχρονα, αναδεικνύονται οι περιορισμοί της μικρής κλίμακας εγχειρημάτων, τονίζοντας την ανάγκη για μια βαθύτερη συστημική μεταστροφή που θα περιλαμβάνει μια νέα αντίληψη για το δημόσιο και την αυτονομία. Ένα κρίσιμο σημείο για τη μετάβαση προς έναν μετακαπιταλιστικό κόσμο δεν μπορεί να επιτευχθεί μόνο με μετατροπή των υφιστάμενων δομών (όπως οι συνεταιριστικές επιχειρήσεις), αλλά απαιτεί μια ριζική επαναπροσέγγιση του δημόσιου –μια νέα αντίληψη για την οργάνωση και διαχείριση των πόρων, που θα δίνει προτεραιότητα στις ανάγκες των πολιτών και όχι στο κέρδος. Αυτή η σκέψη δείχνει ότι ο πραγματικός μετασχηματισμός απαιτεί βαθύτερες κοινωνικές και θεσμικές αλλαγές. Επιπλέον η ανάγκη για μια συστημική προσέγγιση που θα ενσωματώνει τα εγχειρήματα αυτά σε μια ευρύτερη στρατηγική αλλαγής, θα μπορεί να διαμορφώσει νέες κοινωνικές και οικονομικές δομές:

Δηλαδή δεν πιστεύω ότι η συνεταιριστικές τράπεζες και οι συνεταιριστικές επιχειρήσεις θα μας πάνε σε ένα μετακαπιταλιστικό στάδιο, πιστεύω ότι είναι μία εκδοχή καπιταλιστική η οποία είναι και ποιο “light” από άλλες εποχές όπως τη δεκαετία του ’70 και του ’80 που πραγματικά είχαμε κοινωνικό κράτος [...] δηλαδή χρειάζεται μια άλλη αντίληψη για το δημόσιο το οποίο δεν είναι κατ’ ανάγκη κράτος, χρειάζεται μια αυτονομία η οποία όμως θα είναι μια αυτονομία η οποία θα έχει από πριν εξασφαλίσει υλική πρόσβαση (ΑΣ1)

Φαίνεται ότι οι νέες κοινωνικές δομές είναι στα πλαίσια της σκέψης των συμμετεχόντων και μπορούν να αξιολογήσουν στα πλαίσια του εφικτού μία πιθανή μετάβαση πέρα από τον καπιταλισμό. Οι ίδιοι άλλωστε το βιώνουν μέσα από τη συνεισφορά τους στο εγχείρημα και μπορούν να το φανταστούν. Η καθημερινότητά τους χαρακτηρίζεται από την αμοιβαία ανταλλαγή πόρων και υπηρεσιών που βασίζεται στις ανάγκες των συμμετεχόντων χωρίς να βασίζεται αποκλειστικά στη χρηματική ανταλλαγή και αυτό δείχνει έναν μετακαπιταλιστικό τρόπο οργάνωσης.

Η συμμετοχή χωρίς χρήματα, η προσφορά η κοινωνική όχι με το ανθρωπιστικό της χαρακτηριστικό, βλέπεις ότι υπάρχει ένα δίνεις αλλά και παίρνεις (ΑΣ5)

Είναι αυτό το στοιχείο της αλληλεγγύης και του τρόπου που συμβαίνουν όλα χωρίς να μπαίνει στη μέση το χρήμα (ΑΣ2)

Όχι το φαντάζομαι, είναι έτσι, είναι στη σφαίρα του εφικτού, φυσικά και το φαντάζομαι, ναι βεβαίως (ΑΣ6)

Ο μετακαπιταλισμός δεν παρουσιάζεται ως μια ουτοπία, αλλά ως ένα ρεαλιστικό πεδίο μετασχηματισμού, όπου οι συμμετέχοντες βιώνουν και επαναδιαμορφώνουν καθημερινά τις σχέσεις τους μέσω της συλλογικής δράσης και της αμοιβαίας ανταλλαγής. Η μεταβαλλόμενη αντίληψη για τα κοινά, όπως η γνώση και η εκπαίδευση, αναδεικνύεται ως κρίσιμος παράγοντας για την μετάβαση πέρα από τον καπιταλισμό, ενώ η ανάγκη για ενσωμάτωση των εγχειρημάτων σε μια ευρύτερη στρατηγική αλλαγής επιβεβαιώνεται από τις προτάσεις για τη δημιουργία νέων, συστημικών δομών.

3.6.3 Η μετακαπιταλιστική δυναμική των εγχειρημάτων

Η μετακαπιταλιστική δυναμική όπως αναδύθηκε μέσα από την έρευνα εδράζει μέσα στον πυρήνα της λειτουργίας του αλληλέγγυου σχολείου σε βαθμό που μπορεί να επηρεάσει μετασχηματιστικά ξεκινώντας από τους ίδιους τους δρώντες στον τρόπο σκέψης και στη διαμόρφωση νέων αρχών και αξιών. Αυτή η αλλαγή στις αξίες και τον τρόπο σκέψης μπορεί να έχει άμεσο αντίκτυπο όχι μόνο στη λειτουργία και τη διακυβέρνηση, αλλά ευρύτερα στην κοινωνία και την οικονομία. Δημιουργούνται νέα πρότυπα που εστιάζουν στη συλλογικότητα, την αλληλεγγύη και τη βιωσιμότητα, θέτοντας έτσι τη βάση για μια διαφορετική κοινωνική και οικονομική πραγματικότητα.

Στο αλληλέγγυο σχολείο φαίνεται ότι υπάρχει μεγάλο επίπεδο συμμετοχής με ιδιαίτερο χαρακτηριστικό την εναλλαγή των ρόλων που προσδίδει μεγαλύτερο βαθμό ισότητας και δημοκρατίας στο εγχείρημα αλλά και μιας βαθύτερης κατανόησης της συλλογικής ταυτότητας των ίδιων των υποκειμένων που τείνουν να μετασχηματίζονται σε πιο ευαίσθητα και ενεργά μέλη όσον αφορά την υιοθέτηση ενός μετακαπιταλιστικού μοντέλου που προάγει τη συλλογική δράση και την αλληλεγγύη :

Ναι σε μεγάλο βαθμό είναι ελεύθερο το επίπεδο εμπλοκής που μπορεί να έχει καθένας αλλά φαίνεται να πετυχαίνει κατά κανόνα. Σίγουρα υπάρχει ένα ποσοστό το οποίο μπορεί να περάσει από 'δω και να μη το αγγίξει αλλά το μεγαλύτερο ποσοστό νομίζω ότι με έναν τρόπο λίγο ή πολύ εμπλέκεται και σίγουρα μετασχηματίζεται και ο καθένας που συμμετέχει σε αυτό κι αυτό περνάει και στις υπόλοιπες κοινότητες που μπορεί να συμμετέχει (ΑΣ6)

Και όπως δήλωσε ο συμμετέχοντας ΑΣ3:

Προφανώς ο στόχος ο βαθύτερος είναι αυτός, η συμβολή σε μία διαφορετική θεώρηση της κοινωνίας [...] Νομίζω ότι το αλληλέγγυο σχολείο αυτό είναι που το συντηρεί και το δεν είναι ότι καλύπτει μία ανάγκη του φτωχού εξάλλου γι' αυτό λέγεται αλληλέγγυο δε λέγεται ας πούμε κοινωνικό, και δίνει, προσπαθεί να δώσει εναλλακτικές.

Η εναλλακτικότητα αναδύεται μέσα από τις σχέσεις μεταξύ των μελών του και την προβληματική που γεννά η έννοια της συνεισφοράς, καθώς και η απουσία του χρήματος ως μέσου ανταλλαγής. Με γνώμονα την κοινωνική δικαιοσύνη και την προσβασιμότητα, το σχολείο προσφέρει μια διαφορετική εκπαιδευτική εμπειρία, με θετικό αντίκτυπο σε καθηγητές και μαθητές. Με το ίδιο εκπαιδευτικό υλικό του δημόσιου σχολείου, οι ρόλοι εναλλάσσονται, εμπλουτίζοντας την μαθησιακή διαδικασία, αλλάζοντας τους δεδομένους ιεραρχικούς κανόνες. Συγκεκριμένα, αυτή η μεταβολή στις σχέσεις δημιουργεί ένα περιβάλλον όπου οι συμμετέχοντες όχι μόνο λαμβάνουν γνώση, αλλά επίσης αποκτούν την ικανότητα να αναστοχάζονται και να αμφισβητούν το υπάρχον σύστημα. Έτσι διακρίνεται μία ουσιαστική διαδικασία μετασχηματισμού, διότι μέσω της συλλογικής εμπειρίας και της αλληλεπίδρασης, τα άτομα αρχίζουν να κατανοούν και να αναγνωρίζουν τις κοινωνικές ανισότητες και τις δομικές καταπιέσεις που προκύπτουν από τον καπιταλισμό.

Το περιεχόμενο είναι σαν αυτό που διδάσκεται στο δημόσιο σχολείο αλλά το γεγονός ότι αλλάζουν οι σχέσεις μεταξύ των συμμετεχόντων και μπαίνουν και προβληματισμοί μέσα από τις υπόλοιπες δράσεις που μπορεί να συμμετέχει κάποιο άτομο εδώ [...] ναι θεωρώ ότι μπαίνει προβληματισμός σε σχέση με την ανισότητα στον καπιταλισμό και τις καταπιέσεις (ΑΣ6)

Αρκετά θετική επιρροή, η καλλιέργεια σχέσεων είναι πιο εφικτή [...] το γεγονός της εναλλαγής των ρόλων, δηλαδή πολλές φορές τα παιδιά μπορεί να δουν τώρα εσένα να τους κάνεις ένα μάθημα και μετά [...] εσύ να πας μέσα να κάνεις εσύ η ίδια μία ξένη γλώσσα. (ΑΣ1)

Η λήψη των αποφάσεων στηρίζεται στις συνελεύσεις που διεξάγονται σε τακτά χρονικά διαστήματα. Οι εβδομαδιαίες συναντήσεις επικεντρώνονται στην ανάλυση και συζήτηση των καθημερινών οργανωτικών θεμάτων, ενώ η τριμηνιαία συνέλευση παρέχει ένα ευρύτερο φόρουμ για την συμμετοχή όλων των ενδιαφερομένων μερών – καθηγητών, μαθητών και γονέων – σε

θέματα που αφορούν την οργάνωση. Η συμμετοχή είναι σημαντική για να διατηρείται ο διάλογος τα ευέλικτα αμεσοδημοκρατικά πλαίσια. Μια δυναμική, ευέλικτη και αυτοδιοικούμενη δημοκρατία είναι απαραίτητη για την πραγματική μεταρρύθμιση του κοινωνικού συστήματος. Αντί να ακολουθούνται θεσμοί που έχουν σταθεροποιηθεί από εξωτερικές εξουσίες, δημιουργούνται τα δικά τους ευέλικτα πλαίσια που επιτρέπουν τη συνεχή προσαρμογή και εξέλιξη, ανοίγοντας τον δρόμο για ουσιαστικές κοινωνικές αλλαγές.

Επειδή τώρα εσύ μιλάς για μετασχηματισμό δημοκρατίας η συνέλευση του σχολείου για μας είναι μια πάρα πολύ δυναμική κατάσταση και πρόκληση [...] στην πορεία καταλαβαίνεις που χρειάζεται η άμεση δημοκρατία και που χρειάζεται η δέσμευση με τους δικούς σου όρους όχι οι από πάνω, αυτή είναι η διαφορά, να μην ακολουθείς θεσμούς οι οποίοι είναι βαλμένοι από πάνω, και να δημιουργείς τα δικά σου πλαίσια [...] να είναι ευέλικτα και να μπορούν να μπαίνουν σε ένα διαρκή διάλογο και μια εξέλιξη [...] (ΑΣ1)

Στο εγχείρημα συνυπάρχουν η οργανωμένη δομή (καθορισμένοι ρόλοι, ευθύνη, έλεγχος, απολογισμός) και οι προσωπικές ελευθερίες, διασφαλίζοντας τόσο την εύρυθμη λειτουργία όσο και την ατομική έκφραση. Παρά την ύπαρξη κεντρικής ευθύνης, διαμοιρασμού, απολογισμού και εσωτερικού ελέγχου, υπάρχει διαφοροποίηση στα επίπεδα αυτών των μηχανισμών, γεγονός που υποδηλώνει την ύπαρξη μετασχηματιστικών δυνατοτήτων. Αυτό μπορεί να ερμηνευθεί ως ένδειξη ότι η πραγματική αλλαγή δεν επιτυγχάνεται μέσω της επιβολής καθιερωμένων ρόλων ή αυστηρών θεσμών, αλλά μέσω της συνεχούς και ευέλικτης συμμετοχής που επιτρέπει την αναθεώρηση και αναδιαμόρφωση των σχέσεων μέσα στην κοινότητα.

Ξεκάθαρα, οι ρόλοι είναι και παγιωμένοι. Λογοδοτείς όλη την ώρα και υπάρχουν πάρα πολλές δράσεις και πάρα πολλά επίπεδα εμπλοκής εδώ. Δεν είναι μία δράση η οποία είναι το σχολείο, είναι η κινηματογραφική λέσχη είναι τα καλάθια αλληλεγγύης και άλλες εκδηλώσεις [...] υπάρχει και κεντρική ευθύνη, διαμοιρασμός και απολογισμός και εσωτερικός έλεγχος ο οποίος όμως διαφοροποιείται και αυτό είναι το μετασχηματιστικό [...] Δεν έχουμε παρέμβει ποτέ στον τρόπο που κάνει μάθημα ένα άτομο. Ποτέ. Που θα παρέμβουμε; Εάν δούμε να υπάρχει κενό συνέπειας (ΑΣ1)

Στη συνέχεια παρατηρούμε το κομμάτι της αλληλεγγύης και πως ενεργοποιεί το υποκείμενο, το κάνει να αισθάνεται ενεργός και όχι παθητικός λήπτης αποφάσεων, αλλά διαμορφωτής

δημιουργός συνεργός και συμμετέχων από τα κάτω. Μπορούμε έτσι να κατανοήσουμε την επιρροή που θα μπορούσε να έχει αυτό σε κοινωνική και πολιτική κλίμακα. Η αλληλεγγύη αποτελεί το στοιχείο από το οποίο πλαισιώνεται το σχολείο

Στην αλληλεγγύη και στην αγάπη προς τον άνθρωπο, και ειδικά σε αυτούς που δυσκολεύονται (ΑΣ2)

Αυτό διαχέεται και προς την κοινωνία προσελκύοντας όλο και περισσότερο το ενδιαφέρον των πολιτών μέσα από τις ενημερώσεις και τις δραστηριότητες που προωθούνται από όλους με προθυμία, χωρίς να υπάρχει κανένα χρηματικό ή άλλο όφελος.

Εκτός ότι μπορείς να πούμε να έχεις μία ιδέα και να την εφαρμόσουμε ως προς το πως θα κάνετε τον κόσμο να ενδιαφερθεί περισσότερο, κάνουμε κι ενημερώσεις, αλλά αυτό που βλέπω εγώ είναι όλοι είναι πρόθυμοι, όλοι είναι πρόθυμοι για οτιδήποτε (ΑΣ2)

Μια δυναμική και ενεργή κοινωνική συμμετοχή, είναι θετική για την προώθηση μετακαπιταλιστικών πρακτικών. Ωστόσο, επισημαίνεται η ανάγκη για μηχανισμούς που θα βοηθήσουν στην αξιοποίηση αυτής της γενικής προθυμίας με τρόπο που εξασφαλίζει τόσο την ποιότητα όσο και την ουσία της συλλογικής δράσης.

3.6.4 Προκλήσεις και όρια της μετακαπιταλιστικής προοπτικής

Οι προκλήσεις που αντιμετωπίζει το αλληλέγγυο σχολείο είναι ποικίλες. Οι αρχές και οι πρακτικές του εγχειρήματος έρχονται συχνά αντιμέτωπες με όρια και συγκρούσεις, τόσο με εσωτερικό όσο και με το εξωτερικό περιβάλλον. Τα εμπειρικά δεδομένα που συλλέχθηκαν δείχνουν ότι τόσο οι εξωτερικές όσο και οι εσωτερικές προκλήσεις επηρεάζουν τη λειτουργία του ως φορέα μετακαπιταλιστικών πρακτικών

Οι εξωτερικές προκλήσεις αφορούν την αντιμετώπιση από τους κρατικούς θεσμούς και το ευρύτερο περιβάλλον της αγοράς, καθώς και τις απειλές που προέρχονται από οικονομικές, κλιματικές και υγειονομικές κρίσεις. Οι εσωτερικές προκλήσεις εστιάζουν περισσότερο στη διακυβέρνηση, την οργάνωση και τη συμμετοχή.

Σχετικά με τους θεσμούς, το αλληλέγγυο σχολείο δεν έχει καμία συνεργασία με το Υπουργείο Παιδείας:

Σαν εγχείρημα ήταν γνωστό ειδικά στον Κ.Γ. ήταν πάρα πολύ γνωστό [...] όμως συνεργασία με υπουργείο κλπ. όχι, έχουμε κάνει μια συνάντηση στη βουλή με όλη την επιτροπή παιδείας [...] το '17 ή το '18 όπου είχαμε φέρει κάποιους αλληλέγγυους από τη Σουηδία και από την Ελβετία και κάναμε μία συνάντηση έτσι ευρύτερη. [...] Δεν έχουμε πάρει κανενός κρατική χορηγία. Δεν έχουμε πάρει καμία χορηγία από Δήμο σε χρήματα καμία χορηγία από κρατικό φορέα, περιφέρεια, υπουργείο, τίποτα (ΑΣ1)

Αντιθέτως, βρήκαν υποστήριξη από το δήμο της περιοχής :

Ναι ο δήμος απλά συμβάλλει στο γεγονός ότι δεν πληρώνουμε ρεύμα, νερό και δεν πληρώνουμε και ενοίκιο εννοείται [...] Όλα τα υπόλοιπα όμως, η συντήρηση του κτιρίου έγιναν πραγματικά από δράσεις αλληλεγγύης, χορηγίες, προσωπική δουλειά [...] ήταν ένα ερείπιο το οποίο από το '12 ξεκίνησε ως σχολείο και άρχισε να χρησιμοποιείται να έρχονται εδώ παιδιά και σιγά σιγά σιγά βρέθηκαν πόροι (ΑΣ1)

Στην κρίσιμη συνθήκη της υγειονομικής κρίσης του covid το 2020 κατάφεραν παρά τις δυσκολίες να κρατήσουν το εγχείρημα. Οι εξωτερικές κρίσεις, όπως η πανδημία, μπορούν να λειτουργήσουν ως καταλύτες για την εφαρμογή μετασχηματιστικών πρακτικών, όπου η συνεργασία, η ευελιξία και η συλλογική δράση μετατρέπονται σε κρίσιμα εργαλεία για τη διατήρηση και την ανανέωση των οργανωτικών δομών.

Ο covid σίγουρα δηλαδή για δομές σαν τις δικές μας που είναι ξεκάθαρα θεμελιωμένες στο μαζί γιατί αυτό σημαίνει συλλογικότητα ήταν μια μεγάλη απειλή, ένας μεγάλος φόβος, στον οποίο όμως ανταπεξήλθαμε πάρα πολύ ικανοποιητικά γιατί σε συνεργασία με το πανεπιστήμιο του Newcastle και ένα συνεργάτη [...] Open lab [...] φτιάξαμε χορηγούμενες διαδικτυακές τάξεις πάρα πολύ λειτουργικές και ξεκινήσαμε τηλεεκπαίδευση πολύ πριν το Webex και κρατήσαμε τον κόσμο. (ΑΣ1)

Κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης το σχολείο στήριξε τους μετανάστες με την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας και στην πορεία αφού επέφερε θετικά αποτελέσματα με τις επιτυχίες των μαθητών αύξησε την εμπιστοσύνη της κοινότητας. Έτσι αντιμετώπισε μια κοινωνική πρόκληση από την δυσκολία αλλαγής νοοτροπίας που αφορά το κομμάτι της υποστηρικτικής εκπαίδευσης ή του φροντιστηρίου:

Το αλληλέγγυο σχολείο αυτό άρχισε με μετανάστες, τους έκανε ελληνικά, μετά με την κρίση έγινε το αλληλέγγυο σχολείο με τη μορφή που 'χει τώρα, η αρχή ήτανε δύσκολη [...] Είναι σημαντικό σιγά σιγά όμως και η κρίση αλλά και η συνείδηση ότι το σχολείο αυτό έχει απόδοση έχει δηλαδή ότι περνάνε μαθητές παίρνουν πτυχίο ότι περνάνε στις εξετάσεις ότι εντάξει έχει εμπλουτιστεί από κόσμο. (ΑΣ5)

Η εθελοντική προσφορά, πέρα από μια πράξη αλτρουισμού, αποτελεί και μια πρόκληση για τους ίδιους. Σε προσωπικό επίπεδο, η κυριότερη πρόκληση είναι η διαχείριση του χρόνου αλλά και το κίνητρο ώστε να μπορέσουν να εντάξουν την εθελοντική δράση στην καθημερινότητά τους οι συμμετέχοντες και αυτό να γίνεται με ουσιαστικό κίνητρο και διάρκεια.

Προκλήσεις σε προσωπικό επίπεδο είναι πάντα το θέμα του χρόνου [...] να προσφέρεις εθελοντικά σε σταθερή βάση κάποιες ώρες την εβδομάδα [...] σε συλλογικό επίπεδο να του δίνει κίνητρα να μην είναι κουραστικό [...] και εν τέλει υπάρχει έμπνευση σε αυτό που κάνεις και δεν είναι μια κάλυψη μιας ανάγκης στείρας (ΑΣ6)

Τα εμπειρικά ευρήματα υποδεικνύουν ότι, ενώ το Αλληλέγγυο Σχολείο αποτελεί ένα ισχυρό παράδειγμα εναλλακτικής οργάνωσης που ανταποκρίνεται στις αρχές της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας, για να ενισχυθεί η μετακαπιταλιστική δυναμική, απαιτείται μια συνεχιζόμενη προσπάθεια για την ενίσχυση της συμμετοχικής διακυβέρνησης, την αύξηση της κρατικής και θεσμικής υποστήριξης, καθώς και η ενίσχυση της συλλογικής συνείδησης για τη σημασία των εναλλακτικών πρακτικών στην αντιμετώπιση των κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων.

3.6.5 Ενεργειακή κοινότητα «Υπερίων»

Η ενεργειακή κοινότητα «Υπερίων» ιδρύθηκε το 2020 με έδρα στην Αθήνα. Ως μη κερδοσκοπικός οργανισμός, ο σκοπός του είναι πρωτίστως η παροχή καθαρής και φθηνής ενέργειας στα μέλη του και η προώθηση δράσεων και υπηρεσιών που σηματοδοτούν μια δίκαιη ενεργειακή μετάβαση. Τα μέλη του είναι νοικοκυριά, οργανώσεις και τοπικές επιχειρήσεις (hyperion-community, χ.χ.)

Ο «Υπερίων» έχει ολοκληρώσει τη διαδικασία της αδειοδότησης για την κατασκευή του πρώτου φωτοβολταϊκού σταθμού ισχύος 500 KW στην περιοχή της Κορινθίας. Το έργο βρίσκεται στο

στάδιο της κατασκευής και θα λειτουργήσει με βάση το μοντέλο του εικονικού ενεργειακού συμψηφισμού (ΦΕΚ 759B/5.3.2019).

Το συγκεκριμένο μοντέλο επιτρέπει στην ενεργειακή κοινότητα να δημιουργήσει έναν συλλογικό φωτοβολταϊκό σταθμό, από τον οποίο κάθε μέλος μπορεί να αποκτήσει ένα ποσοστό ανάλογο με τις ενεργειακές του ανάγκες. Με αυτόν τον τρόπο, οι συμμετέχοντες μπορούν να καλύψουν τις ενεργειακές απαιτήσεις τους, ενισχύοντας την αυτονομία και τη βιωσιμότητα στην ενεργειακή τους κατανάλωση (hyperion-community, χ.χ.)

Οι βασικές δραστηριότητες της Ενεργειακής Κοινότητας ΥΠΕΡΙΩΝ επικεντρώνονται στη βιώσιμη ανάπτυξη και την ενεργειακή αυτονομία μέσω ενός ευρέος φάσματος δράσεων. Αυτές περιλαμβάνουν την κατάρτιση την ενημέρωση και την εκπαίδευση των μελών και της ευρύτερης κοινότητας, καθώς και τη μεταφορά τεχνογνωσίας. Ταυτόχρονα, επιδιώκεται η δημιουργία δικτύωσης με φορείς, τοπικές αρχές, οργανώσεις και ενεργειακές κοινότητες, στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Επίσης, ο ΥΠΕΡΙΩΝ επενδύει στην έρευνα και την καινοτομία που αφορούν την παραγωγή καθαρής ενέργειας για ιδιοκατανάλωση, η αποθήκευση και η αποτελεσματική διαχείριση της παραγόμενης ενέργειας, η βιώσιμη κινητικότητα, η εξοικονόμηση ενέργειας και η παροχή συμβουλευτικής υποστήριξης. Μέσα από αυτές τις δραστηριότητες, η κοινότητα συμβάλλει ενεργά στη μετάβαση προς ένα πιο βιώσιμο και κοινωνικά δίκαιο ενεργειακό μέλλον (hyperion-community, χ.χ.).

Η ενέργεια που παράγεται δεν πωλείται, αλλά συμψηφίζεται με την ενέργεια που καταναλώνεται. Ο χρήστης πληρώνει μόνο τη διαφορά εάν η κατανάλωση υπερβαίνει την παραγωγή ή δεν επιβαρύνεται οικονομικά εάν η παραγόμενη ενέργεια καλύπτει ή υπερκαλύπτει τις ανάγκες του. Ωστόσο, παραμένουν πληρωτέες οι υπόλοιπες χρεώσεις του λογαριασμού, όπως τα τέλη δικτύου, το ETMEAP και οι ΥΚΩ. Συγκροτείται από 113 μέλη και 285 ωφελούμενους. Οι κατηγορίες κατανέμονται ως εξής: 75% νοικοκυριά, 15% τοπικές επιχειρήσεις και 10% οργανώσεις (hyperion-community, χ.χ.)

Ανάλυση και συζήτηση ευρημάτων

3.6.6 Η έννοια του μετακαπιταλισμού

Η αποδόμηση κάθε καπιταλιστικής λογικής που στοχεύει στο αέναο κέρδος και την τοποθέτηση του ατόμου ως ωφελιμιστικό δρώντα ερμηνεύει τη μετακαπιταλιστική έννοια για τον πρώτο

συμμετέχοντα της ενεργειακής κοινότητας. Επιπλέον, τονίζονται οι οικολογικές και κοινωνικές συνέπειες από την απεριόριστη ανάπτυξη. Κατά συνέπεια, προτείνεται η υιοθέτηση πιο βιώσιμων και κοινωνικά προσανατολισμένων πρακτικών όπως και ο επαναπροσδιορισμός της επιχειρηματικότητας με τον περιορισμό του οικονομικού ρόλου και τη μεταστροφή στη συλλογική ευημερία. Η θέση του συμμετέχοντα ευθυγραμμίζεται με τα κοινά η οποία υπογραμμίζει τη σημασία της συλλογικής διαχείρισης πόρων με ισότιμη πρόσβαση για όλους. Επιπλέον, το καθολικό εισόδημα και οι κοινωνικές πολιτικές προτείνονται ως απάντηση στις ανισότητες. μια βασική κριτική διάσταση στη λογική του παραδοσιακού καπιταλισμού, με έμφαση στην ανάγκη για επαναπροσδιορισμό των αξιών που διέπουν την οικονομία.

Συνολικά, οι λόγοι του συμμετέχοντα αναδεικνύουν ότι ο μετακαπιταλισμός δεν αποτελεί απλώς μια θεωρητική ιδέα, αλλά μια πρακτική προσέγγιση που μπορεί να υλοποιηθεί σε διάφορα επίπεδα, όταν επαναπροσδιοριστούν οι βασικές αξίες και δομές της οικονομικής οργάνωσης. Αυτή η προσέγγιση, μέσα από την εφαρμογή εναλλακτικών πρακτικών, μπορεί να συμβάλει στη δημιουργία μιας πιο δίκαιης, βιώσιμης και συλλογικής κοινωνίας.

Κατ' αρχάς να απολεσθεί αυτή η ιδέα του αέναου κέρδους και της ανάπτυξης [...] να υπάρχει άλλη λογική στο πως λειτουργούν οι επιχειρήσεις και στο πως λειτουργεί η οικονομία [...] εγώ αυτό θα μπορούσα να βλέπω να λειτουργεί, μια επαναδημοσιοποίηση των κοινών υπηρεσιών ας πούμε του ηλεκτρισμού, της στέγης, των μεταφορών, δηλαδή όλες αυτές τις βασικές υπηρεσίες που κάνουν τη ζωή αξιοβίωτη, την υγεία, πάρα πολύ σημαντικό, και υπεράσπισή τους και επέκτασή τους, καθολικό εισόδημα, ενεργειακές κοινότητες, urban gardening (EK2)

Ενώ οι περισσότερες προσεγγίσεις στον μετακαπιταλισμό τονίζουν τη δυνατότητα για μια πιο ανθρώπινη κοινωνία, ορισμένες θέσεις αναγνωρίζουν επίσης μια δυστοπική πλευρά, όπως η πιθανότητα εμφάνισης φασιστικών κοινωνιών. Παρά τις προκλήσεις και τις αποτυχίες που αντιμετωπίζει ο καπιταλισμός, οι οποίες θα μπορούσαν να επιταχύνουν τη μετάβαση σε ένα νέο σύστημα, η ιστορία έχει δείξει ότι ο καπιταλισμός έχει την ικανότητα να προσαρμόζεται και να επιβιώνει μέσα από συνεχείς μεταλλάξεις:

Ο καπιταλισμός είναι κάτι που όλο πεθαίνει και δεν πεθαίνει βρίσκει, τώρα κυρίως με τις τελευταίες εξελίξεις βρίσκει μονοπάτια και ελίσσεται (EK3).

Η συζήτηση για τον μετακαπιταλισμό συχνά ανατρέχει στο ιστορικό πλαίσιο των προηγούμενων αποτυχημένων προσπαθειών για την εγκαθίδρυση εναλλακτικών οικονομικών μοντέλων όπως αυτό της Σοβιετικής Ένωσης. Ο συμμετέχοντας αναφέρει επίσης τη δυναμική του συνεταιριστικού κινήματος στην Ευρώπη, ως παράδειγμα για έναν πιθανό μετακαπιταλιστικό κόσμο, θεωρώντας θετική τη συνεισφορά τους ως βάση για μία συνεργατική και συμμετοχική οικονομία. Επίσης κάνει αναφορά στα Κιμπούτς του Ισραήλ ως παράδειγμα ριζοσπαστικής συνεργατικής οικονομίας καθώς και στο Σκανδιναβικό μοντέλο που παρά διατηρεί τις βασικές του αρχές παρόλο που κάποιες από αυτές έχουν υποβαθμιστεί. Συνεπώς, η επαναφορά ή η ενίσχυση συνεργατικών και δημοκρατικών οικονομικών μοντέλων που βασίζονται στις ανάγκες της κοινότητας αποτελεί βασικό στοιχείο του μετακαπιταλισμού.

Το κίνημα των συνεταιρισμών στην Ευρώπη είναι πολύ ισχυρό [...] η οικονομία των Κιμπούτς εξακολουθούν και υπάρχουν [...] το Σουηδικό μοντέλο οι βασικές του αρχές εξακολουθούν και υπάρχουν, δεν έχουν αλλάξει. (ΕΚ3)

Ως εκ τούτου, η μετακαπιταλιστική κοινωνία δεν είναι μια αφηρημένη έννοια ή μία ουτοπία αλλά ένα πεδίο εφικτό συνυφασμένο με τις τρέχουσες πρακτικές. Οι προσεγγίσεις στον μετακαπιταλισμό είναι πολυμορφικές και εξαρτώνται από τις προσωπικές αντιλήψεις. Συγκεκριμένα, επισημαίνει ότι ορισμένοι μπορεί να ερμηνεύσουν τον μετακαπιταλισμό ως ένα φαινόμενο που παραπέμπει σε φασιστικές κοινωνίες, ενώ άλλοι ως προς μια πιο ανθρωπίνως προσανατολισμένη πραγματικότητα. Ο συμμετέχων προτιμά την ανθρώπινη, δηλαδή πιο ελευθερωμένη και δίκαιη, προσέγγιση, θεωρώντας την ως το ουσιώδες στόχο για την ύπαρξη.

Παράλληλα, ο καπιταλισμός αμφισβητείται ως αποτυχημένο σύστημα για μεγάλο μέρος του πληθυσμού, ιδιαίτερα σε μια περίοδο κρίσεων όπου οι καταστάσεις οδηγούν σε άκρα. Τέτοιες κρίσεις, μπορεί να επιτείνουν την αποτυχία του καπιταλισμού, δεδομένου ότι τα υφιστάμενα μέσα—όπως η μαζική ενημέρωση και τα συστήματα εξουσίας—εξακολουθούν να διαιωνίζουν τις υπάρχουσες ανισότητες.

Ο μετακαπιταλισμός υποθέτω ο καθένας έχει και διαφορετική αντίληψη, ο άλλος μπορεί να βλέπει φασιστικές κοινωνίες για μετακαπιταλιστικές και ο άλλος να βλέπει κάποιες πιο ανθρώπινες. Εγώ αυτό βλέπω πιο ανθρώπινο, είναι ο στόχος της ύπαρξης αυτός τελικά, θεωρώντας τον καπιταλισμό ένα αποτυχημένο σύστημα για τον πολύ κόσμο και τον πολύ

λαό και ιδίως τώρα που έχουμε, πιάνουμε πια άκρες [...] και αυτά νομίζω ότι ίσως αυτά από την άλλη μπορεί να επιτείνουν και την κρίση του. Προφανώς έχει όλα τα μέσα μαζί του, μέσα μαζικής ενημέρωσης, έχει τα συστήματα, παρόλα αυτά εγώ νομίζω υπάρχει χώρος να σκεφτούμε και για μετακαπιταλισμό. Εντάξει όχι άμεσα αλλά σε ευθέτω χρόνο (EK3).

Παρά τις τρέχουσες δυσκολίες, υπάρχει χώρος για σκέψη και υιοθέτηση μετακαπιταλιστικών πρακτικών, αν και όχι αμέσως, αλλά σε σύντομο χρονικό ορίζοντα. Αυτή η θέση δείχνει ότι η μετάβαση προς έναν μετακαπιταλιστικό τρόπο οργάνωσης δεν είναι μόνο θεωρητική, αλλά μπορεί να υλοποιηθεί πρακτικά με την πάροδο του χρόνου, εφόσον υιοθετηθούν οι κατάλληλες μεταρρυθμιστικές στρατηγικές.

3.6.7 Η μετακαπιταλιστική δυναμική των εγχειρημάτων

Στην ενεργειακή κοινότητα Υπερίων προωθείται η αλλαγή της νοοτροπίας σχετικά με το κυρίαρχο στα θέματα ενέργειας και αναδεικνύεται η μετακαπιταλιστική δυναμική που ενυπάρχει στις πρακτικές της. Η μετακαπιταλιστική σκέψη ευθυγραμμίζεται με την αναφορά στα κοινά, την εξασφάλιση της περιβαλλοντικής βιωσιμότητας η οποία απορρίπτει την εμπορευματοποίηση βασικών αγαθών, όπως η ενέργεια, και επιδιώκει την αναδιοργάνωσή τους με βάση τη συνεργασία, την αλληλεγγύη και την κοινωνική χρησιμότητα. Ταυτόχρονα δίνεται έμφαση στο τοπικό όπως και στον κοινωνικό αντίκτυπο με την αντιμετώπιση της ενεργειακής φτώχειας.

Έχουν δημιουργηθεί πολλές και αξιόλογες ενεργειακές κοινότητες στην Ελλάδα οι οποίες και σε θεωρητικό εκπαιδευτικό επίπεδο δηλαδή εισάγουν αυτή τη νέα παιδαγωγική γύρω από την ενέργεια δηλαδή μια παιδαγωγική των κοινών, της απορευματοποίησης, της εξοικονόμησης ενέργειας, της τοπικής παραγωγής η οποία είναι και πιο ήπια ως προς το περιβάλλον, δηλαδή χωροθέτηση σε ταράτσες, μια λογική της επάρκειας (EK2)

Η πρόοδος μετριέται με δείκτες που προάγουν το συλλογικό όφελος και όχι τη συσσώρευση πλούτου. Η συμμετοχική λήψη αποφάσεων και η αυτοδιαχείριση από τους ίδιους τους πολίτες και εργαζόμενους, επιβεβαιώνει τη ρήξη με τις ιεραρχικές δομές του καπιταλισμού. Το στοιχείο αυτό όχι μόνο ευνοεί τη βιωσιμότητα, αλλά δημιουργεί και ένα αίσθημα κοινής ευθύνης και αλληλεγγύης στους συμμετέχοντες. Τα εγχειρήματα που διοικούνται πιο αμεσοδημοκρατικά έχουν μεγαλύτερη στόχευση προς την διαχείριση των κοινών αγαθών είτε πρόκειται για φυσικούς

πόρους είτε τους χώρους εργασίας, τη γνώση και την τεχνολογία. Ως τέτοια λειτουργούν πρωτίστως με σεβασμό προς την κοινωνία και το περιβάλλον (Albert, 2022 :55)

Η εκ φύσεως συνεργατική λειτουργία των κοινοτήτων και η δικτύωσή τους, τόσο μεταξύ τους όσο και διεθνώς, αποτελεί μία ακόμα ένδειξη μετακαπιταλιστικής πρακτικής. Η σημασία της συνεργασίας και της αμεσοδημοκρατίας στις κοινότητες, οι οποίες πρωτοπορούν σε μετασχηματιστικές διαδικασίες για τη βιωσιμότητα και αμφισβητούν τις καπιταλιστικές πρακτικές.

Οι κοινότητες από τις ίδιες τις Ευρωπαϊκές ντιρεκτίβες, κι αυτό κωδικοποιείται και στον ελληνικό νόμο, επιδιώκουν κατά βάση την κοινωνική και περιβαλλοντική βιωσιμότητα κι όχι το κέρδος, αυτό είναι δευτερεύον.[...] κι αυτό το βλέπουμε στις δράσεις που κάνουν οι κοινότητες δηλαδή στα έργα αυτοπαραγωγής, τοπικά, έργα εξοικονόμησης ενέργειας, εκπαιδευτικές δράσεις γύρω από την βιωσιμότητα κι όχι μόνο σχετικά με την ενέργεια, αλλά ακόμα και για την κρεατοφαγία για παράδειγμα, ή για την μετακίνηση, για το οτιδήποτε. [...] Έχουν υπάρξει και βιβλιογραφικές ας πούμε έρευνες που έχουν δείξει τα εγχειρήματα τα οποία διοικούνται πιο αμεσοδημοκρατικά [...] έχουνε μια τάση πιο πολύ προς τη βιωσιμότητα είτε αυτή είναι κοινωνική είτε περιβαλλοντική σε σχέση με το pyramid instruction του CEO, επομένως κι εκεί βλέπω ένα μετασχηματιστικό potential και επίσης βλέπω κι ένα μετασχηματιστικό potential στην εκ φύσεως ας πούμε δικτύωση που κάνουν αυτές οι κοινότητες και μεταξύ τους και με το εξωτερικό, αλληλοϋποστηρίζουν η μία την άλλη [...] (EK2)

3.6.8 Προκλήσεις και όρια της μετακαπιταλιστικής προοπτικής

Μια σημαντική εξωτερική πρόκληση αποτέλεσε τροχοπέδη για την επιτυχή λειτουργία της ενεργειακής κοινότητας στο πρώτο τους έργο, δείχνοντας ότι η απουσία σταθερών και συνεπών διαδικασιών μπορεί να δημιουργήσει σοβαρά εμπόδια για τα εγχειρήματα που επιδιώκουν να εφαρμόσουν μετακαπιταλιστικές πρακτικές. Η έλλειψη συνεργασίας και η αποτυχία του Ελληνικού Δικτύου Διανομής Ηλεκτρικής Ενέργειας (ΔΕΔΔΗΕ) να ενσωματώσει το έργο στο ευρύτερο σύστημα οδηγούν σε αποσύνδεση του εγχειρήματος από ένα ευρύτερο υποστηρικτικό δίκτυο. Αυτό μπορεί να επηρεάσει αρνητικά τη συλλογική δράση και την ικανότητα των συμμετεχόντων να επιτύχουν έναν μετασχηματιστικό σκοπό. Έτσι υπογραμμίζεται η ανάγκη για

πιο σταθερά, συμμετοχικά και ευέλικτα θεσμικά πλαίσια που θα στηρίζουν την υλοποίηση μετακαπιταλιστικών πρακτικών.

Ο φορέας του ΔΕΔΔΗΕ ενώ είχε γίνει όλη η προετοιμασία μας είπε τελευταία στιγμή ότι ξέρετε δεν υπάρχει δυνατότητα να απορροφηθεί η παραγόμενη ενέργεια του πάρκου σας [...] μας το είπαν τελευταία στιγμή ενώ είχε γίνει όλη η διαδικασία κι έπρεπε τα παιδιά [...] να τρέξουν όλο το project μόνοι τους, ενώ εμείς ήμασταν στις δουλειές μας.

Στο χώρο της ενέργειας υπάρχουν αξιόλογα παραδείγματα ενεργειακών κοινοτήτων που παρουσιάζουν μια εναλλακτική προσέγγιση, ωστόσο τα περισσότερα από αυτά παραμένουν στα περιθώρια του συστήματος. Δηλαδή, ενώ θεωρούνται ως μοντέλα που έχουν προκαλέσει συζήτηση και οικειοποίηση από θεσμούς της αγοράς, δεν έχουν ενσωματωθεί πλήρως στο κύριο ρεύμα της οικονομικής δραστηριότητας. Οι καθυστερήσεις και οι αρνητικές απαντήσεις από φορείς όπως ο ΔΕΔΔΗΕ υποδηλώνουν ότι οι μετακαπιταλιστικές πρωτοβουλίες συχνά δυσκολεύονται να ενσωματωθούν στα υπάρχοντα θεσμικά συστήματα, τα οποία δεν προσαρμόζονται εύκολα στις νέες, συλλογικές μορφές διαχείρισης και ιδιοκτησίας.

Υπάρχουν πολύ αξιόλογα παραδείγματα, [...] είναι πιο πολύ ακόμα στο περιθώριο αλλά [...] έχουν προκαλέσει οικειοποίηση από θεσμούς της αγοράς [...] Η κυβέρνηση βάζει διάφορα εμπόδια υποκύπτοντας σε πιέσεις από τους παρόχους, όπως είναι ότι αλλάζει συνέχεια το θεσμικό πλαίσιο. Υπάρχουν ακόμα καθυστερήσεις [...] υπάρχουν πολλές αρνητικές απαντήσεις σε έργα ιδιοκατανάλωσης από το ΔΕΔΔΗΕ δηλαδή πολλές κοινότητες το βρίσκουν δύσκολο να συνδεθούν στο δίκτυο (ΕΚ1)

Ο μετασχηματισμός των ενεργειακών κοινοτήτων απαιτεί όχι μόνο την υιοθέτηση εναλλακτικών πρακτικών, αλλά και την εξασφάλιση ενός υποστηρικτικού θεσμικού πλαισίου που θα επιτρέπει την πλήρη ενσωμάτωσή τους στο κύριο ρεύμα της οικονομίας.

Ο ανταγωνισμός που προέρχεται από ιδιωτικούς φορείς της αγοράς εμφανίζεται από εταιρείες που μιμούνται το μοντέλο των ενεργειακών κοινοτήτων χωρίς να υιοθετούν τις αρχές της συνεταιριστικής λειτουργίας με σκοπό την εμπορευματοποίηση των κοινοτήτων και την απομάκρυνση από τις αρχές του τοπικού ενεργειακού διαμοιρασμού. Με αυτό τον τρόπο οι επιχειρήσεις του ανταγωνισμού υποτιμούν και υπονομεύουν τις αξίες της αυτοδιαχείρισης και της συνεργασίας με σκοπό το κέρδος. Η ουσία ενός μετακαπιταλιστικού εγχειρήματος δεν μπορεί να

περιοριστεί μόνο σε οικονομικές συναλλαγές, βασίζεται στην συλλογική δράση, στην αυτοδιαχείριση και στην αμοιβαία συνεισφορά, στοιχεία που φαίνονται να απουσιάζουν από το συγκεκριμένο πρόγραμμα.

Είχαμε μια κατάφωρη τέτοια περίπτωση με τον Έρω ο οποίος έκανε αυτό το πρόγραμμα Έρω 1 που μπορούσαν οι πολίτες να αγοράσουν το φωτοβολταϊκό του, είναι ακριβώς αντιγραφή του μοντέλου των ενεργειακών κοινοτήτων χωρίς να υπάρχει το συνεταιριστικό κομμάτι της συνδιαχείρισης και του συνσχεδιασμού είναι απλά το οικονομικό δηλαδή είναι απλά ένα χρηματιστηριακό προϊόν [...] (EK1)

Από μια διαφορετική οπτική οι μεγάλες κρίσεις ειδικά οι παγκόσμιες όπως αυτή της πανδημίας και του Ουκρανικού πολέμου αποτέλεσαν ευκαιρίες συμβάλλοντας στην αύξηση του μεγέθους του εγχειρήματος. Παρά τις αρνητικές τους συνέπειες, μπορούν να αποτελέσουν κινητήρια δύναμη για κοινωνικές αλλαγές. Στην προκειμένη περίπτωση, οι κρίσεις ώθησαν περισσότερους ανθρώπους να στραφούν στις ενεργειακές κοινότητες ως μια εναλλακτική λύση απέναντι στις προκλήσεις του καπιταλιστικού συστήματος. Όπως φαίνεται και ιστορικά, μέσα από συγκρούσεις και κρίσεις προκύπτουν σημαντικές αλλαγές. Οι κρίσεις, λοιπόν, μπορούν να αποτελέσουν ευκαιρίες για την αμφισβήτηση του καπιταλιστικού συστήματος και την ανάπτυξη νέων, πιο βιώσιμων πρακτικών

Ενώ πριν το '17 '18 όταν ξεκίνησε ήταν 60 άνθρωποι μετά τον covid δηλαδή ως προς το πληθωριστικό εφέ και ως προς και τον πόλεμο που εισήχθη αργότερα στη Ρωσία ας πούμε και στην Ουκρανία, υπήρξε θεαματική αύξηση...όμως έτσι δεν προχωράει η ιστορία; Με τις κρίσεις (EK3)

Στις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν εσωτερικά τα εγχειρήματα τοποθετούνται τα ζητήματα της δημοκρατικής διακυβέρνησης και της συνεργασίας αναδεικνύεται η σημασία της συλλογικής δράσης αλλά και οι εγγενείς δυσκολίες που προκύπτουν όπως οι ανισότητες, η απόσταση από την καθημερινή εμπλοκή και η ανάγκη για μια συνεκτική συλλογικότητα που να λειτουργεί ως πρότυπο. Οι προκλήσεις αυτές δεν είναι μόνο εσωτερικές, αλλά συνδέονται και με την ανάγκη να υλοποιηθεί ένα πρόταγμα που μπορεί να εμπνεύσει ευρύτερες κοινωνικές αλλαγές. Στη λογική των κοινών η κοινόχρηστη χρήση επιδιώκει το σύνολο και θεωρεί το άτομο και τη συλλογικότητα ως κάτι συμβιωτικό και αλληλοϋποστηριζόμενο. Φυσικά η κοινή χρήση γίνεται πόρος μόνο όταν

υπάρχει μια κοινότητα που τη διαχειρίζεται συλλογικά, βασιζόμενη σε κοινές αξίες, κανόνες και νόρμες (Bollier, 2018)

Η συνεργασία είναι ο πόρος είναι άνθρωποι που συνεργάζονται και εκεί υπάρχει επίσης πάλι μια δημοκρατία με την έννοια ότι οι αποφάσεις λαμβάνονται μέσω ψηφοφορίας και ίσως αυτό που έχει ενδιαφέρον είναι ότι υπάρχει μία αναγνώριση, τουλάχιστον από εμένα, μιας ανισότητας [...] τα παιδιά που είναι στην κοινότητά [...] δουλεύουν στο πεδίο. Εμείς δεν είμαστε τόσο κοντά στο πεδίο αλλά είμαστε κοντά στα παιδιά που είναι κοντά στο πεδίο (EK3)

Η ίδια η κοινότητα αντιμετωπίζει το εγχείρημα ως πρόκληση καθώς μέσα από τη συλλογική διαχείριση αναδύεται μία διαφορετική φιλοσοφία, ένα διαφορετικό πλαίσιο διακυβέρνησης και ένα διαφορετικό μοίρασμα ευθυνών και υποχρεώσεων με οριζόντια δομή. Επιπλέον το χαρακτηριστικό της εναλλακτικότητας απέναντι στις κυρίαρχες πρακτικές προτείνει ένα διαφορετικό τρόπο οργάνωσης και δράσης σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο, έτσι ώστε καθιστά την ίδια τη σύσταση του ως μία ακόμα πρόκληση.

Το ίδιο το εγχείρημα νομίζω είναι μία πρόκληση. Ένα άλλο παράδειγμα, το ίδιο το εγχείρημα είναι μια συλλογικότητα όπου μοιράστηκε το βάρος τις ευθύνες, τον τρόπο, μια φιλοσοφία και έχει κι ένα πρόταγμα και μια πρόταση δηλαδή κοινωνική πολιτική δηλαδή αυτό που κάνουμε εμείς θα το κάνουν κι άλλοι [...] αυτή είναι η πρόταση δηλαδή, το εναλλακτικό είναι η ίδια η πράξη της σύστασής του (EK3).

Η ανάλυση δείχνει ότι παρόλο που παρόλο που το εγχείρημα υιοθετεί καινοτόμες μετακαπιταλιστικές πρακτικές όπως η συμμετοχική διακυβέρνηση, η συλλογική διαχείριση των πόρων και η προώθηση της βιωσιμότητας, αντιμετωπίζει σημαντικά εμπόδια τόσο σε θεσμικό όσο και σε εσωτερικό επίπεδο. Η έλλειψη υποστηρικτικών και σταθερών διαδικασιών, θεσμικών πλαισίων, η ανταγωνιστική αγορά και η εσωτερική τους δομή και διακυβέρνηση αποτελούν σημαντικούς παράγοντες από τους οποίους εξαρτάται ο βαθμός της μετασχηματιστικής τους δυναμικής. Ωστόσο οι κρίσεις μπορεί να λειτουργήσουν ως καταλύτης ενισχύοντας τη συμμετοχή σε εναλλακτικές μορφές οργάνωσης.

3.7 Συζήτηση

Από την παρούσα έρευνα προέκυψαν στοιχεία που συνάδουν με τις βιβλιογραφικές αναφορές και προσδίδουν στα εγχειρήματα της ΚΑΟ στοιχεία που συνθέτουν τη μετακαπιταλιστική τους δυναμική αλλά και τι θα μπορούσε να ενσωματωθεί περαιτέρω ώστε να αυξηθεί ο βαθμός αυτής της δυναμικής. Επίσης, διερευνώνται οι δυσκολίες που εντοπίστηκαν από τους συμμετέχοντες, καθώς και οι περιορισμοί που προκύπτουν από το θεσμικό, κοινωνικό ή οικονομικό πλαίσιο μέσα στο οποίο λειτουργούν τα εγχειρήματα. Εξετάζεται ακόμα η υιοθέτηση τρόπων και στρατηγικών που θα μπορούσαν να επιτρέψουν στις παρούσες δομές να αυξήσουν τη μετασχηματιστική τους δυναμική και η αντιληπτικότητα των υποκειμένων για την έννοια του μετακαπιταλισμού τον μετασχηματιστικό αντίκτυπο και εν τέλει τον ορισμό των μετακαπιταλιστικών συντεταγμένων προς τη μετάβαση.

Τα υπό διερεύνηση εγχειρήματα, η Ενεργειακή Κοινότητα Υπερίων και το Αλληλέγγυο Σχολείο Μεσοποταμίας, διαχειρίζονται κρίσιμους πόρους που συνδέονται με θεμελιώδεις κοινωνικές ανάγκες: την ενέργεια και την εκπαίδευση που θεωρούνται βασικοί για τη βιωσιμότητα και την κοινωνική πρόοδο, καθιστώντας τη διαχείρισή τους καθοριστικής σημασίας για τη διαμόρφωση μιας κοινωνίας με χαρακτηριστικά των Κοινών. Αμφότερα τα εγχειρήματα προσεγγίζουν τους αντίστοιχους πόρους (ενέργεια και εκπαίδευση) με τρόπο που υπερβαίνει τις αγοραιοποιημένες ή κρατικοκεντρικές. Για μια αποτελεσματικότερη δομή της συζήτησης, η ανάλυση διαιρείται σε δύο ξεχωριστές υποενότητες: μία για το Αλληλέγγυο Σχολείο Μεσοποταμίας και μία για την Ενεργειακή Κοινότητα «Υπερίων».

3.7.1 Αλληλέγγυο Σχολείο Μεσοποταμίας

Το «Αλληλέγγυο σχολείο Μεσοποταμίας» δεν έχει καμία νομική μορφή ούτε ακολουθεί κάποιο επίσημο πλαίσιο, έχει κατορθώσει να αμφισβητήσει την κυρίαρχη μορφή της αμειβόμενης εργασίας μέσω του εθελοντισμού και τη μη ύπαρξη χρήματος. Το μόνο πλαίσιο λειτουργίας του σκιαγραφεί αυτό της κοινωνίας των πολιτών, δηλαδή τις επιδιώξεις ευαισθητοποιημένων πολιτών και τους πειραματισμούς που συγκροτούν μια «οικονομία των πολιτών», μια οικονομία προερχόμενη από τα κάτω, για τους πολίτες και τις ανάγκες τους. Η οργάνωση της λειτουργίας του σχολείου βασίζεται σε μη ιεραρχικά σχήματα και επιδιώκεται να υπάρχει ισορροπημένος αριθμός εργασιών (Albert, 2021) που επιτυγχάνεται με τη λειτουργία της τράπεζας χρόνου.

Η εξάλειψη των ανισοτήτων, της εκμετάλλευσης και η ενδυνάμωση της συμμετοχικότητας και ισοτιμίας στη λήψη αποφάσεων ως μετακαπιταλιστικό χαρακτηριστικό του συμμετοχικού σχεδιασμού όπως περιγράφεται από τον Albert, εκφράζεται μέσω των ανοιχτών συνελεύσεων του σχολείου όπου συμμετέχουν όλοι άσχετα με το ρόλο τους και λαμβάνουν αποφάσεις είτε για θέματα καθημερινής λειτουργίας είτε για οργανωσιακά ζητήματα.

Η συγκεκριμένη πρακτική, που συχνά παίρνει τη μορφή κινήματος, στοχεύει στην ανατροπή της υπάρχουσας κατάστασης και την υιοθέτηση μιας νέας πολιτικής και ηθικής της οικονομίας. Παράλληλα, προωθούνται νέοι τρόποι συλλογικοτήτων με βάσει την άμεση και τοπική δημοκρατία. Αυτή η μετάβαση ενσωματώνει τη σύνθεση διαφορετικών πρακτικών και αξιών, δημιουργώντας ένα όραμα για μια διαφορετική, πιο δίκαιη και συμμετοχική κοινωνία (Νικολόπουλος & Καπογιάννης, 2013). Κατά συνέπεια αναδεικνύεται:

Η παιδεία ως κοινό

Η παιδεία αποτελεί μια θεμελιώδη κοινωνική λειτουργία που επηρεάζει την κοινωνική συνοχή, την ανάπτυξη και εξέλιξη των ατόμων. Μέσα στο Αλληλέγγυο Σχολείο αναδεικνύεται η παιδεία ως κοινό αγαθό από τη δημιουργία ενός χώρου που λειτουργεί στη βάση της αλληλεγγύης, της ισότητας και της άμεσης δημοκρατίας. Οι περισσότεροι συμμετέχοντες στο εγχείρημα συνδέουν τον μετακαπιταλισμό με την έννοια των Κοινών και τη δημιουργία κοινοτήτων, θεωρώντας την παιδεία κρίσιμο παράγοντα για την καλλιέργεια εναλλακτικών τρόπων σκέψης και των μετασχηματιστικών προοπτικών. Οι εκπαιδευτικές υπηρεσίες δεν παρέχονται με γνώμονα το κέρδος, και η παιδεία δεν εμπορευματοποιείται αλλά γίνεται προσβάσιμη για όλους. Η ελεύθερη συμμετοχή αποτελεί αρωγό στην οικοδόμηση υγιών Κοινών με το διαμοιρασμό και την ελεύθερη συνεργασία που τα χαρακτηρίζει αποτελώντας χώρους όπου δεν κυβερνώνται από τα χρήματα (Bollier & Helfrich, 2022).

Αυτή η προσέγγιση συνάδει με τα ευρήματα της Όστρομ (2002), όπου δείχνει πως οι τοπικές κοινότητες που διαχειρίζονται συλλογικά τους πόρους μπορούν να εξασφαλίσουν βιώσιμες λύσεις, μακριά από την εμπορευματοποίηση που χαρακτηρίζει τον καπιταλισμό. Η πρωτοβουλία των πολιτών της Μεσοποταμίας δείχνει τις προσπάθειες που αυτοοργανώνονται από τα κάτω και παρεμβαίνουν την καθημερινή ζωή εξαιρώντας την έννοια των κανόνων όπως αυτοί θέτονται από την κρατική εξουσία και τις κερδοσκοπικές επιταγές της αγοράς (Κιουπκιολής, 2014: 198).

Οι σχέσεις που έχουν δημιουργηθεί μεταξύ των συμμετεχόντων αλλά και η εναλλαγή των ρόλων μέσα στο εγχείρημα δείχνει ότι είναι η βάση πάνω στην οποία διαμορφώθηκε και διατηρήθηκε μέσα στο χρόνο. Η κοινότητα λειτουργεί ως θεσμός, καθορίζοντας τους κανόνες πρόσβασης και χρήσης του πόρου. Έτσι, το Αλληλέγγυο Σχολείο λειτουργεί με έναν πλουραλιστικό και ταυτόχρονα ανοικτό και κλειστό τρόπο, αποτελούμενο από τοπικούς και μη τοπικούς συμμετέχοντες, με στόχο τη δημιουργία μιας ισχυρής βάσης αλληλεγγύης και κοινής δράσης. Με αυτόν τον τρόπο, η σύνδεση της έννοιας των «κοινών» με τις πρακτικές του Αλληλέγγυου Σχολείου αναδεικνύει τις συνέπειες που έχουν οι κοινές αξίες και το κοινό «μοίρασμα» στην προώθηση αλλαγών πέρα από το παραδοσιακό, εμπορευματικό σύστημα (Σταυρίδης & DeAngelis, 2011).

Πέρα από το "Κοινό" που αποτελεί κεντρική συνιστώσα της μετακαπιταλιστικής πορείας, αξίζει να σημειωθεί η δυναμική του υποκειμένου ως συγκροτητική συνιστώσα αυτής της μετάβασης. Πράγματι, η αντίληψη της έννοιας του μετακαπιταλισμού από τους συμμετέχοντες στην έρευνα παρουσιάζει πολλαπλά επίπεδα κατανόησης και συσχέτισης με τις πρακτικές των εναλλακτικών δομών. Σε κάποιες περιπτώσεις, οι συμμετέχοντες εμφανίζουν περιορισμένη κατανόηση του όρου και άλλοι συνδέουν τον μετακαπιταλισμό με την αναρχική σκέψη, υπογραμμίζοντας τη θεμελιώδη σημασία της ιδιοκτησίας ως εμπόδιο για οποιαδήποτε ουσιαστική αλλαγή.

Επιπλέον, οι εξωτερικές προκλήσεις, όπως η έλλειψη κρατικής υποστήριξης και οι οικονομικές, κλιματικές και υγειονομικές κρίσεις, ανέδειξαν την ανάγκη για ευελιξία, συνεργασία και συλλογική δράση. Από την άλλη πλευρά, οι εσωτερικές προκλήσεις, όπως η διακυβέρνηση, η οργάνωση και η διαχείριση της εθελοντικής εργασίας, υπογράμμισαν τη σημασία της συμμετοχικής διαδικασίας και της διατήρησης του κινήτρου των συμμετεχόντων.

Παρόλα αυτά διακρίνεται ο καθημερινός μετασχηματισμός μέσω πρακτικών από τις δράσεις των συμμετεχόντων και όχι από μια προκαθορισμένη ιδεολογία ή στρατηγική. Συνεπώς, επιδιώκουν να «προεικονίσουν» μια εναλλακτική κοινωνική συμβίωση, όχι ως μακροπρόθεσμο στόχο, αλλά ως επιτελεστικό παρόν που διαφαίνεται μέσα από τις μορφές παραγωγής, τη λήψη αποφάσεων και τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις του παρόντος. Η έννοια της προεικόνισης εκφράζει την καθημερινή δέσμευση για την κοινωνική αλλαγή και την ενσωμάτωσή της στην πράξη.

3.7.2 Ενεργειακή Κοινότητα Υπερίων

Η Ενεργειακή κοινότητα «Υπερίων» προέκυψε ως αποτέλεσμα πρωτοβουλίας πολιτών, οι οποίοι κινητοποιήθηκαν με στόχο την προώθηση της ενεργειακής βιωσιμότητας και την καταπολέμηση της ενεργειακής φτώχειας. Λειτουργεί εντός του υπάρχοντος νομικού πλαισίου, με τη δομή και τις πρακτικές της να είναι βαθιά εδραιωμένες στις αρχές της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας. Αυτό αναδεικνύεται τόσο μέσα από τη συμμετοχική λήψη αποφάσεων όσο και μέσα από τον συλλογικό χαρακτήρα της ισότιμης διαχείρισης των πόρων και των ωφελειών. Στον πυρήνα της η κοινότητα έχει ως στόχο την παροχή καθαρής και φθηνής ενέργειας στα μέλη της για την κάλυψη των αναγκών τους, αλλά και δράσεις που θα σηματοδοτήσουν μία δίκαιη ενεργειακή μετάβαση. Εξάλλου η κλιματική αλλαγή είναι αυτή που απαιτεί νέες λύσεις και η μετακαπιταλιστική κοινωνία νέους τρόπους σκέψης και αντίληψης ως προς τις έννοιες της αλληλεγγύης και της συλλογικής δράσης και ευθύνης (Mason, 2016). Στο πλαίσιο αυτό μπορούμε να εστιάσουμε τη συζήτηση στην ενέργεια ως Κοινό.

Η Ενέργεια ως Κοινό

Η ενέργεια αποτελεί έναν κρίσιμο πόρο που διαμορφώνει την καθημερινή ζωή και εξασφαλίζει την κάλυψη των βασικών αναγκών των ατόμων. Η ενεργειακή κοινότητα υιοθετεί τη λογική των Κοινών, προωθώντας την ενεργή συμμετοχή των πολιτών στη διαχείριση και χρήση κρίσιμων πόρων, καθώς και το δικαίωμά τους να ανακτούν αυτά τα αγαθά από τις «περιφράξεις» που επιβάλλουν τόσο η αγορά όσο και οι κυβερνητικές πολιτικές.

Σε αυτήν την προσέγγιση, δεν επιβάλλονται εξαναγκασμοί ή επιταγές που απορρέουν από τις παραδοσιακές καπιταλιστικές δομές. Αντ' αυτού, η κοινότητα λειτουργεί με βάση την ιδέα της συλλογικής ιδιοκτησίας και της διαχείρισης των ενεργειακών υποδομών, όπου η δημοκρατική λήψη αποφάσεων, η κάλυψη των αναγκών των μελών και η προτεραιότητα στην περιβαλλοντική βιωσιμότητα και την αλληλεγγύη υπερισχύουν έναντι της οικονομικής ωφέλειας.

Αυτό το μοντέλο διαμορφώνει την ενέργεια ως κοινό αγαθό, το οποίο πρέπει να παραμένει εκτός των παραδοσιακών αγοραιών και των καπιταλιστικών περιφράξεων, διασφαλίζοντας έτσι την ισότιμη πρόσβαση και την συλλογική διαχείριση. Με αυτόν τον τρόπο, το εγχείρημα προάγει μια πιο δίκαιη και βιώσιμη κοινωνική πραγματικότητα, όπου οι πολίτες ενεργοποιούνται ως φορείς της αλλαγής, συμβάλλοντας στην υλοποίηση ενός μετακαπιταλιστικού μοντέλου βασισμένου στις αρχές των Κοινών (Νταρντό & Λαβάλ, 2020).

Η αντίληψη της μετακαπιταλιστικής έννοιας και των μετασχηματιστικών πρακτικών των συμμετεχόντων στην "Υπερίων" υπογραμμίζει τη συνειδητή γνώση και συμμετοχή στο εγχείρημα που προάγει την οικολογική βιωσιμότητα, την αλληλεγγύη και την κοινωνική δικαιοσύνη. Επισημαίνονται από τους συμμετέχοντες οι οικολογικές και κοινωνικές συνέπειες του τρέχοντος καπιταλιστικού μοντέλου, τονίζοντας την ανάγκη για πρακτικές που το αμφισβητούν προκαλώντας έτσι τις «ρωγμές» του Holloway σε εποχές που η ενέργεια υφίσταται τις συνέπειες του πληθωρισμού και η πρόσβαση σε αυτήν απευθύνεται σε όλο και λιγότερους.

Η αισιοδοξία που εκφράζεται μέσω δηλώσεων όπως "είναι στη σφαίρα του εφικτού" υποδηλώνει μια ρεαλιστική προοπτική για την ενεργειακή και όχι μόνο μετάβαση, εστιάζοντας στις πρακτικές και τα εργαλεία που μπορούν να την υποστηρίξουν. Η επαναδιατύπωση του οικονομικού λόγου με την ορατότητα πλέον άλλων οικονομικών μορφών και νέων διαφορετικών υποκειμένων που μέχρι τώρα δε γίνονταν αντιληπτές από το κυρίαρχο και η προσαρμογή τους στις σύγχρονες ανάγκες αποτελούν το βασικό συστατικό για την κατασκευή της μετακαπιταλιστικής κοινωνίας (Gibson & Graham, 2006). Ωστόσο, είναι σημαντική η αντιμετώπιση των προκλήσεων από τον ανταγωνισμό που αποκλείει οποιαδήποτε εναλλακτική μορφή οικονομίας από την πολιτική και οικονομική σφαίρα, περιορίζοντας τη δυναμική τους (Gibson & Graham, 2006).

Οι προκλήσεις μπορεί να προέρχονται από εξωτερικές δυσκολίες, όπως η υποστήριξη από τους κρατικούς θεσμούς, η ανάγκη για βιωσιμότητα μέσα σε ένα ανταγωνιστικό οικονομικό περιβάλλον και οι πιέσεις που προέρχονται από τις ευρύτερες οικονομικές, κλιματικές ή υγειονομικές κρίσεις. Το παράδειγμα της "Υπερίων" δείχνει την προβληματική ουσιαστικής συνεργασίας με το κράτος και τις ανταγωνιστικές προκλήσεις από τον ιδιωτικό τομέα.

Περνώντας από τις εξωτερικές δυσκολίες σε πιο εσωτερικά ζητήματα, αυτό που καθιστά το ίδιο το εγχείρημα ως πρόκληση είναι η διατήρηση της συνοχής των μελών, η εύρεση πόρων και η λήψη των αποφάσεων σε συνεργατικά πλαίσια. Ειδικότερα, το ζήτημα της αυτοδιαχείρισης που αφορά τέτοια συνεργατικά εγχειρήματα παρουσιάζει δυσκολίες, καθώς πρέπει να έχουν λόγο όλοι, ακόμα κι αν δεν είναι παρόντες στο εγχείρημα, και να ληφθούν αποφάσεις που επηρεάζουν το σύνολο. Για να επιτευχθεί η αυτοδιαχείριση, δεν αρκεί η απλή συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων. Απαιτείται ριζικός μετασχηματισμός των σχέσεων εξουσίας στους χώρους εργασίας, καταργώντας τις ταξικές ανισότητες και προωθώντας την ισότητα και την

αλληλεγγύη. Η συλλογική ιδιοκτησία και η συμμετοχική διαχείριση των πόρων αποτελούν αναγκαίες προϋποθέσεις για την εδραίωση της αυτοδιαχείρισης (Albert, 2021).

Παρότι τα παραπάνω εγχειρήματα δείχνουν τις δυσκολίες που συνοδεύουν τη μετακαπιταλιστική προοπτική, αναδεικνύουν επίσης την εφικτότητα και τη σημασία της αυτοοργάνωσης, της αλληλεγγύης και της συνεργασίας. Το γεγονός ότι λειτουργούν και εξελίσσονται, ακόμη και υπό αντίξοες συνθήκες, αποτελεί ένδειξη της ανθεκτικότητάς τους και της δυνατότητας τους να συμβάλλουν στη διαμόρφωση ενός μετακαπιταλιστικού κόσμου.

Η ενίσχυση της συνεργασίας με δημόσιους φορείς, η δικτύωση με παρόμοια εγχειρήματα και η ανάδειξη των πρακτικών και αξιών τους στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο αποτελούν κεντρικά ζητούμενα για τη μεγιστοποίηση της επίδρασής τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. Συμπεράσματα

Μέσα από την κριτική ανάλυση του καπιταλισμού, όπως παρουσιάζεται από τις μαρξιστικές και νεοφιλελεύθερες προσεγγίσεις, διαπιστώθηκε ότι ο παραδοσιακός καπιταλισμός, με τη συνεχή συσσώρευση κεφαλαίου, την εμπορευματοποίηση και τις ιεραρχικές δομές, δημιουργεί βαθιές κοινωνικές ανισότητες και επιβάλλει ένα ανταγωνιστικό περιβάλλον που δεν μπορεί να ανταποκριθεί στις σύγχρονες ανάγκες για κοινωνική δικαιοσύνη και περιβαλλοντική βιωσιμότητα. Η σύντομη αναφορά στους υποστηρικτές του έδειξε ότι ο καπιταλισμός θεωρείται το μακροβιότερο και το πιο ανθεκτικό σύστημα καθώς μεταλλάσσεται και ενδυναμώνεται κάθε φορά που βγαίνει από τις κρίσεις του. Επιπλέον, εμφανίζεται ως σύστημα που επιτρέπει τις οικονομικές και πολιτικές ελευθερίες, διεισδύοντας περαιτέρω σε όλες τις πτυχές της ζωής της ανθρωπότητας.

Η κατανόηση των αρνητικών συνεπειών του καπιταλισμού όπως αυτές των οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων των φυλετικών, σεξουαλικών και άλλων διακρίσεων πλέον της περιβαλλοντικής καταστροφής, αποτελεί αφορμή για την αναγκαιότητα της υπέρβασής του και εφελτήριο για τη αναζήτηση εναλλακτικών προτάσεων οι οποίες δεν στηρίζονται σε μία βίαιη ανατροπή του.

Ο μετακαπιταλισμός δεν αποτελεί στείρα κριτική στο κυρίαρχο αλλά μία σύγχρονη εναλλακτική οικονομική και κοινωνική πρόταση μέσα και πέρα από τον καπιταλισμό. Μέσα από την κριτική ανάλυση που πραγματοποιήθηκε, τόσο θεωρητική όσο και εμπειρική, αναδεικνύεται η ανάγκη για μια ριζική μετάβαση σε ένα μετακαπιταλιστικό μοντέλο. Αυτό το μοντέλο, βασισμένο στις αρχές της συμμετοχικής διακυβέρνησης, της αυτοδιαχείρισης και της συλλογικής ιδιοκτησίας και της οικολογικής βιωσιμότητας προσφέρει μια εναλλακτική πραγματικότητα που υπερβαίνει τις παραδοσιακές αξίες του κέρδους και της ανταγωνιστικότητας. Ως εκ τούτου, προτείνει δράσεις και εγχειρήματα με μετασχηματιστική δυναμική η οποία όπως αναλύθηκε ήδη υφίσταται στο σήμερα μέσα στα σχήματα της Κ.ΑΛ.Ο και των Κοινών που λειτουργούν συμμετοχικά και αμεσοδημοκρατικά καταργώντας τις ιεραρχίες αμφισβητώντας το κυρίαρχο. Ωστόσο αφορούν εγχειρήματα και δράσεις μικρής κλίμακας και τοπικού χαρακτήρα. Η μεγάλη πρόκληση αφορά ένα μετακαπιταλιστικό πρόγραμμα μεγαλύτερης κλίμακας όπως αναφέρει ο Mason (2016: 438).

Για τη μετάβαση όμως είναι απαραίτητη η δοκιμή των προτάσεων σε μικρή κλίμακα και στη συνέχεια σε μία πιο προσεκτική αξιολόγηση πριν την εφαρμογή τους σε μεγαλύτερη κλίμακα.

Τα εμπειρικά ευρήματα υποδεικνύουν ότι, παρόλο που τα εγχειρήματα που ερευνήθηκαν είναι μικρής κλίμακας και λειτουργούν μέσα σε ένα καπιταλιστικό πλαίσιο, παρουσιάζουν στοιχεία που προεικονίζουν μια πιθανή μετάβαση προς μετακαπιταλιστικές πρακτικές. Αρκετοί από τους συμμετέχοντες έχουν συγκεκριμένο όραμα και στόχο να διευρύνουν τη δράση τους για δομικές κοινωνικές αλλαγές. Ωστόσο, υπονομεύονται τόσο σε θεσμικό όσο και σε εσωτερικό επίπεδο, που περιορίζουν την πλήρη ενσωμάτωσή τους στο κύριο ρεύμα της οικονομικής δραστηριότητας. Η έλλειψη σταθερών θεσμικών πλαισίων, οι μεταβαλλόμενες πολιτικές υποστήριξης και οι εσωτερικές προκλήσεις στην οργάνωση της συλλογικής δράσης υποδεικνύουν ότι για να επιτευχθεί ο πραγματικός μετασχηματισμός απαιτείται μια συντονισμένη στρατηγική που θα συνδυάζει την υιοθέτηση των εναλλακτικών πρακτικών με θεσμικές αλλαγές και πολιτικές ενίσχυσης που θα τηρούνται με συνέπεια.

Συνολικά, η εργασία αυτή συνεισφέρει στον διάλογο για τις δυνατότητες ενός κόσμου πέραν του καπιταλισμού, επισημαίνοντας ότι ο μετακαπιταλισμός δεν είναι απλώς μια θεωρητική ιδέα, αλλά μια ρεαλιστική και εφαρμόσιμη προσέγγιση που μπορεί να συμβάλει στη δημιουργία μιας κοινωνίας βασισμένης στις αρχές των κοινών, της αλληλεγγύης και της συλλογικής διακυβέρνησης. Για τη μελλοντική υλοποίηση αυτής της μετάβασης είναι απαραίτητη η υιοθέτηση ολοκληρωμένων πολιτικών και θεσμικών αλλαγών, που θα προάγουν την κοινωνική επιχειρηματικότητα, την ενίσχυση της συλλογικής εργασίας, την άμεση ανάσχεση της κλιματικής αλλαγής, τη διαφάνεια στον τομέα της οικονομίας, το ενιαίο βασικό εισόδημα, τη μείωση του παραγωγικού κόστους και την κοινωνική δικαιοσύνη. Σε όλο αυτό το πλαίσιο κρίσιμος είναι ο ρόλος της τεχνολογίας και της πληροφορίας καθώς παράγει διαρκώς νέα μοντέλα αγορών, παραγωγής, κατανάλωσης, ιδιοκτησίας, σχέσεων και χώρων μέσω ενός νέου ανθρώπινου μοντέλου, ενός «δικτυωμένου ανθρώπου».

4.1 Προτάσεις για μελλοντική έρευνα

Στην παρούσα έρευνα μελετήθηκαν δύο επιτυχημένα εγχειρήματα από το χώρο της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας και αναγνωρίστηκαν ως "προεικονιστικές" πρακτικές που ενσαρκώνουν τις αρχές του μετακαπιταλισμού, δείχνοντας τις δυνατότητες και τις προκλήσεις

μιας μελλοντικής μετάβασης. Μέσα από αυτή τη σύνδεση, καθίσταται σαφές πως τα εγχειρήματα αυτά δεν αποτελούν απλά εναλλακτικές λύσεις, αλλά εν δυνάμει συστατικά στοιχεία μιας νέας πραγματικότητας. Ωστόσο, η έννοια του μετακαπιταλισμού αναδύθηκε και αναλύθηκε μέσα από την ουτοπική της διάσταση χωρίς να αναφερθεί πως θα έμοιαζε μια δυστοπική εκδοχή του.

Τα «Τέσσερα Μέλλοντα» του Frase αναφέρουν τα δυστοπικά σενάρια του «Ρεντισμού» και της «Εξολόθρευσης» που λειτουργούν ανατρεπτικά στην υπόθεση ενός ευοίωνου σεναρίου. Θα αποτελούσε σημαντικό ερευνητικό ενδιαφέρον το ερώτημα μιας τέτοιας μετάβασης και μιας σημερινής εκδοχής ότι ίσως έχουμε μπει σε τροχιά όχι μιας τόσο αισιόδοξης εξέλιξης όπως τονίζει ο Γιάνης Βαρουφάκης:

Ο καπιταλισμός έχει ήδη μεταμορφωθεί σε κάτι διαφορετικό, σε κάτι το οποίο έχει ξεφύγει από την παραδοσιακή καπιταλιστική οργάνωση παραγωγής, όχι μόνο στην Ελλάδα, παγκοσμίως. Ήδη βρισκόμαστε στον μετακαπιταλισμό, όχι αυτόν που ήθελε η Αριστερά αλλά σε κάτι πολύ χειρότερο, εγώ το ονομάζω τεχνοφουδαρχία (Βαρουφάκης, 2021).

Βιβλιογραφία

- Αδάμ, Σ., Κιουπκιολής, Α., Κωστάκης, Β., Liegey, V., Παπαδοπούλου, Χ., & Πετρίδης, Π. (2019). *Συνθέτοντας οραματικές αφηγήσεις για τον κοινωνικο-οικολογικό μετασχηματισμό: Κοινωνική Αλληλέγγυα Οικονομία και Κοινά. Αποανάπτυξη και Βασικό καθολικό εισόδημα*. Ίδρυμα Χάινριχ Μπελ. https://rosalux.gr/wp-content/uploads/2021/02/marx_to_kefalaio_tomos_1os_reduced.pdf
- Albert, M. (2021α). *Χωρίς αφεντικά: Μια νέα οικονομία για έναν καλύτερο κόσμο*. Εκδόσεις Τόπος.
- Albert, M. (2021β). *Λήψη αποφάσεων σε μια Μετακαπιταλιστική Κοινωνία*. Meta Working papers. <https://metacpc.org/>
- Albert, M. (χ.χ.). *Η οπτική του Albert για τον μετακαπιταλισμό – συνεισφορά στο meta*. <https://metacpc.org/michael-albert/>
- Albert, M., & Shaner, A. (2022). *Σύνοψη της Συμμετοχικής Οικονομίας Parecon*. Meta Working papers. <https://metacpc.org/>
- Bollier, D., & Helfrich, S. (2022). *Ελεύθερα, δίκαια και ζωντανά. Η ανατρεπτική δύναμη των Κοινών*. Νεφέλη.
- Bookchin, M. (2015). *The next revolution. Popular assemblies and the promise of direct democracy*. Verso.
- Butler, E. (2019). *Adam Smith- A Primer* (Ξ. Μπαμιατζόγλου, Μεταφρ.). <https://iea.org.uk/wp-content/uploads/2021/07/Adam-Smith-Primer.pdf>](<https://iea.org.uk/wp-content/uploads/2021/07/Adam-Smith-Primer.pdf>)
- Dardot, P., & Laval, C. (2020). *Κοινό. Δοκίμιο για την επανάσταση στον 21ο αιώνα* (Α. Κιουπκιολής, Επιμ., Π. Αγγελόπουλος & Β. Ιακώβου, Μεταφρ.). Εκκρεμές.
- Dardot, P., & Laval, C. (2022). *Ο νέος λόγος του κόσμου: Ένα δοκίμιο για τη νεοφιλελεύθερη κοινωνία*. Angelus Novus.
- Davydov, D. A. (2022). Postcapitalism: From Consumer Individualism to Expressive Individualism? *Herald of the Russian Academy of Sciences*. <https://doi.org/10.1134/S1019331622120036>

- De Angelis, M. (2017). *Το ξεκίνημα της ιστορίας, αξιακοί αγώνες και παγκόσμιο κεφάλαιο*. https://mpineiolibrary.espivblogs.net/files/2017/05/MassimoDeAngelis_%CE%9E%CE%B5%CE%BA%CE%AF%CE%BD%CE%B7%CE%BC%CE%B1_%CF%84%CE%B7%CF%82_%CE%99%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%B1%CF%82.pdf
- Denscombe, M. (2010). *The good research guide for small-scale social research projects* (4th ed.). Open University Press.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή. (2023). *Η Επιτροπή χαιρετίζει τη νέα έκθεση της IPCC για την κλιματική αλλαγή, σύμφωνα με την οποία επείγει η ανάληψη δράσης για το κλίμα*. https://greece.representation.ec.europa.eu/news/i-epitropi-hairetizei-ti-nea-ekthesi-tis-ipcc-gia-tin-klimatiki-allagi-symfona-me-tin-opoia-epeigei-2023-03-21_el
- Ευρωπαϊκό Συμβούλιο. (2024). *Παρίσι: συμφωνία για την κλιματική αλλαγή*. <https://www.consilium.europa.eu/el/policies/paris-agreement-climate/#what>
- Fisher, M. (2009). *Capitalist Realism: Is there no alternative?* Zero books. <https://files.libcom.org/files/Capitalist%20Realism%20Is%20There%20No%20Alternat%20-%20Mark%20Fisher.pdf>
- Fisher, M. (2015). *Καπιταλιστικός Ρεαλισμός: Υπάρχει άραγε εναλλακτική*; Futura.
- Fisher, M. (2021). *Postcapitalist desire: the final lectures*. Repeater books.
- Frase, P. (2016). *Four futures: Life after capitalism*. Verso.
- Friedman, M. (1982). *Capitalism and freedom*. The University of Chicago Press. <https://docs.google.com/file/d/0BxgMqtna1BWDdDlnTENYaHNBYnc/edit?pli=1&resourcekey=0-tmQohor9CjmWKaA2vdRQwA>
- Gibson-Graham, J.K. (2006). *A Postcapitalist Politics*. University of Minnesota Press.
- Gibson-Graham, J.K. (2011). *The end of capitalism (as we knew it): A feminist critique of political economy*. University of Minnesota Press.
- Gibson-Graham, J.K., Cameron, J., & Healy, S. (Eds.). (2013). *Take Back the Economy: An ethical guide for transforming our communities*. University of Minnesota Press.

- Harvey, D. (2007). *A brief history of Neoliberalism*. Oxford University Press.
- Harvey, D. (2014). *Seventeen Contradictions and the end of Capitalism*. Oxford University Press.
- Harvey, D. (2017). *Ο Μαρξ, το Κεφάλαιο και η τρέλα του οικονομικού λόγου*. Εκδόσεις Τόπος.
- Holloway, J. (2011). *Ρωγμές στον Καπιταλισμό*. Σαββάλας.
- Ίσαρη, Φ., & Πουρκός, Μ. (2015). *Ποιοτική μεθοδολογία έρευνας. Εφαρμογές στην Ψυχολογία και στην Εκπαίδευση*. Σ.Ε.Α.Β.
- Καβουλάκος, Κ. (2018). Κοινωνική Αλληλέγγυα Οικονομία, κρίση, κράτος και κοινωνικά κινήματα. Στο Ν. Σερντεδάκης & Σ. Τομπάζος (Επιμ.), *Όψεις της Ελληνικής κρίσης: Συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας και θεσμικές εκβάσεις* (σσ. 524-526). Gutenberg.
- Καλλής, Γ., Ντεμάρια, Φ., & Ντ' Αλίζα, Τζ. (2016). Η αποανάπτυξη σήμερα. Στο Ντ' Αλίζα, Τζ., Ντεμάρια, Φ., & Καλλής, Γ. (Επιμ.), *Το λεξιλόγιο της αποανάπτυξης*. Εκδόσεις των Συναδέλφων.
- Κιουπκιολής, Α. (2014). *Για τα κοινά της ελευθερίας*. Εκδόσεις Εξάρχεια
- Κιουπκιολής, Α. (2015). Φιλοσοφίες της Ελευθερίας. Από τον Μαρξ και τον κλασσικό φιλελευθερισμό ως τον Καστοριάδη, τον Foucault και τη δημοκρατία των κοινών. Kallipos.gr
- Κοσμάς, Π. (2016). Αποανάπτυξη και κοινοτισμός, μαζί για έναν μετακαπιταλιστικό κόσμο. TVXS. <https://tvxs.gr/apopseis/arthra-gnomis/apoanaptyksi-kai-koinotismos-mazi-gia-enan-metakapitalistiko-kosmo/>
- Κωστάκης, Β., & Bauwens, M. (2018). *Πως να δημιουργήσουμε μια παγκόσμια και ενημερούσα οικονομία βασισμένη στα κοινά*. Ανοιχτή Βιβλιοθήκη.
- Μαρξ, Κ. (2002). *Το Κεφάλαιο. Κριτική της πολιτικής οικονομίας. Τόμος Πρώτος*. Σύγχρονη εποχή.
- Μαρξ, Κ. (2010). *Το μανιφέστο του κομμουνιστικού κόμματος*. Νεφέλη.
- Mason, P. (2016). *Μετακαπιταλισμός: ένας οδηγός για το μέλλον μας*. Καστανιώτης.
- Νικολόπουλος, Τ., & Καπογιάννης, Δ. (2013). «Κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία: κοινά χαρακτηριστικά, αρχές και κριτήρια για την εννοιολογική οριοθέτησή της» στο *Εισαγωγή στην*

Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία. Το Μετέωρο βήμα μιας δυνατότητας. Εκδόσεις των Συναδέλφων.

Όστρομ, Ε. (2002). Η διαχείριση των Κοινών Πόρων. Καστανιώτης (σελ. 20)

Παπαδοπούλου, Χ., Κολέμπας, Γ., Άνεμος, Θ., Οικονόμου, Γ., Κοσματόπουλος, Ν., Μπρούμας, Α., Κολέμπας, Γ., Λάγιος, Δ., Σιατίτσα, Δ.,... (2015). *Ενημερία χωρίς ανάπτυξη: Προτάσεις για έναν άλλο κόσμο από κοινού.* Ελεύθερες Εκδόσεις Ηλιόσποροι.

Σταυρίδης, Σ., & De Angelis, M. (2011). Σχετικά με το νόημα των Κοινών, πέρα από τις Αγορές και τα Κράτη: το Commoning ως μια συλλογική πρακτική. *Commons vs Crisis*. https://paroksismos.squat.gr/files/2014/03/rebelnet_b1.pdf

Τσιώλης, Γ. (2014). *Μέθοδοι και τεχνικές ανάλυσης στην ποιοτική κοινωνική έρευνα.* Κριτική.

Wilk, R. R., & Cliggett, L. C. (2010). *Οικονομία και Πολιτισμός. Αρχές Οικονομικής Ανθρωπολογίας.* Εκδόσεις Κριτική.

Willig, C. (2008). *Introducing Qualitative Research in Psychology. Adventures in Theory and Method* (2nd ed.). Open University Press.

Wright, E. O. (2019). *How to be an Anti-capitalist in the 21st Century.* Verso.

Ψημίτης, Μ. (2018). Κριτική της Μαρξιστικής Κριτικής στην Αλληλέγγυα Οικονομία. Στο Ν. Σερντεδάκης & Σ. Τομπάζος (Επιμ.), *Όψεις της Ελληνικής κρίσης: Συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας και θεσμικές εκβάσεις* (σσ. 524-526). Gutenberg.

Διαδικτυακές Πηγές

Albert, M. (χ.χ.). *Η οπτική του Albert για τον μετακαπιταλισμό – συνεισφορά στο meta.* <https://metacpc.org/michael-albert/>

Bollier, D. (2018). Η κοινή χρήση ως εναλλακτική στην αγορά και στο κράτος. Ανακτήθηκε από: <https://creativecommons.ellak.gr/2018/01/15/i-kini-chrisi-os-enallaktiki-stin-agora-ke-to-kratos/>

Davydov, D. A. (2022). Postcapitalism: From Consumer Individualism to Expressive Individualism? *Herald of the Russian Academy of Sciences*. <https://doi.org/10.1134/S1019331622120036>

Davies, S. (2019). Καπιταλισμός. <https://www.liberal.gr/think-tanks/kapitalismos>

Ευρωπαϊκή Επιτροπή. (2023). Η Επιτροπή χαιρετίζει τη νέα έκθεση της IPCC για την κλιματική αλλαγή, σύμφωνα με την οποία επείγει η ανάληψη δράσης για το κλίμα. https://greece.representation.ec.europa.eu/news/i-epitropi-hairetizei-ti-nea-ekthesi-tis-ipcc-gia-tin-klimatiki-allagi-symfona-me-tin-opoia-epeigei-2023-03-21_el

Ευρωπαϊκό Συμβούλιο. (2024). Παρίσι: συμφωνία για την κλιματική αλλαγή. <https://www.consilium.europa.eu/el/policies/paris-agreement-climate/#what>

Ελληνική Βικιπαίδεια. (χ.χ.).

https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CE%92%CE%B9%CE%BA%CE%B9%CF%80%CE%B1%CE%AF%CE%B4%CE%B5%CE%B9%CE%B1#

ellak.gr. (χ.χ.). <https://ellak.gr/>

globaldialogue.isa-sociology.org. (χ.χ.). *Capitalism: The Uncertain Future of Humanity? An Interview with John Holloway*. <https://globaldialogue.isa-sociology.org/articles/capitalism-the-uncertain-future-of-humanity-an-interview-with-john-holloway>

hyperion-community.gr. (χ.χ. α). <https://hyperion-community.gr/>

hyperion-community.gr. (χ.χ. β). <https://hyperion-community.gr/#erga>

Κολέμπας, Γ. (2016). Αποανάπτυξη και κοινοτισμός, μαζί για έναν μετακαπιταλιστικό κόσμο. TVXS. <https://tvxs.gr/apopseis/arthra-gnomis/apoanaptyksi-kai-koinotismos-mazi-gia-enan-metakapitalistiko-kosmo/>

mera25.gr. (χ.χ.). Γ. Βαρουφάκης στην EPA1: Βρισκόμαστε ήδη στον μετακαπιταλισμό, είναι δυστοπικός και πηγαίνει από τη μία κρίση στην άλλη. <https://mera25.gr/g-varoufakis-stin-era1-vriskomaste-idi-ston-metakapitalismo-einai-dystopikos-kai-pigainei-apo-ti-mia-krisi-stin-alli/>

Παπανικολόπουλος, Δ. (2022). Ο ρόλος των κινημάτων στις διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού. Εποχή. <https://www.epohi.gr/article/42743/o-rolos-ton-kinhmaton-stis-diadikasies-koinonikoy-metashhmatismoy>

solarity.coop. (χ.χ.). <https://solarity.coop/i-koinotita>

Standing, G. (2021). Η πανδημία απέδειξε ότι λεφτά για το Καθολικό Βασικό Εισόδημα υπάρχουν.

Meta. <https://metacpc.org/gsefsyn/>

tzoumakers.gr. (χ.χ.). <https://www.tzoumakers.gr/>

Υπ. Απόφαση 759B/5.3.2019, Εγκατάσταση σταθμών παραγωγής από αυτοπαραγωγούς με εφαρμογή ενεργειακού συμψηφισμού ή εικονικού ενεργειακού συμψηφισμού σύμφωνα με το άρθρο 14 Α του ν. 3468/2006, όπως ισχύει, και από ενεργειακές κοινότητες με εφαρμογή εικονικού ενεργειακού συμψηφισμού σύμφωνα με το άρθρο 11 του ν. 4513/2018. Εφημερίδα της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας (ΦΕΚ Β 759/5.3.2019). Ανακτήθηκε από: https://www.sate.gr/data_source/2019%CE%A5%CE%A0%CE%95%CE%9A%CE%91-%CE%A6%CE%95%CE%9A759%CE%92.pdf

Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας. (χ.χ.). *Ενεργειακές Κοινότητες*. <https://ypen.gov.gr/energeia/ape/eidika-themata/energeiakes-koinotites/>

viomecoop.com. (χ.χ.). <https://viomecoop.com/about-us/>

www.mesopotamia.gr. (χ.χ.). <https://www.mesopotamia.gr/el/about/>

Παραρτήματα

Α. ΕΝΤΥΠΟ ΣΥΓΚΑΤΑΘΕΣΗΣ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ ΣΕ ΕΡΕΥΝΑ

Αξιότιμε κ. ....

Σας προσκαλώ να λάβετε μέρος στην επιστημονική έρευνα που γίνεται από εμένα, ως φοιτήτρια του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών στην Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία, της σχολής Κοινωνικών Επιστημών, του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου.

Με το παρόν έντυπο, επιθυμώ να σας ενημερώσω για τη διεξαγόμενη έρευνα και εφόσον συμφωνείτε να υπογράψετε τη συγκατάθεση σας για τη συμμετοχή σας σε αυτή.

Η έρευνα αποτελεί μέρος της διπλωματικής μου εργασίας με τίτλο: «Μετακαπιταλισμός και εναλλακτικές οικονομικές και κοινωνικές πρακτικές σήμερα». Την εργασία επιβλέπει ο καθηγητής κ. Αλέξανδρος Κιουπκιολής.

Σκοπός της έρευνας είναι η μελέτη της έννοιας του μετακαπιταλισμού και η ανάλυση για τη δυναμική του μέσα από υπαρκτά εγχειρήματα.

Δεν υπάρχουν προβλέψιμοι κίνδυνοι που προκύπτουν από τη συμμετοχή σας στην παρούσα έρευνα. Εάν αισθανθείτε δυσφορία κατά την απάντησή σας σε συγκεκριμένες ερωτήσεις, παρακαλώ μη διστάσετε να ζητήσετε να παραλειφθούν.

Δεν θα έχετε κανένα οικονομικό όφελος από τη συμμετοχή σας στην παρούσα έρευνα.

Η έρευνα πραγματοποιείται μέσω της διεξαγωγής συνεντεύξεων. Οποιοσδήποτε πληροφορίες αποκτηθούν σχετικά με την παρούσα έρευνα και οι οποίες θα μπορούσαν να σας ταυτοποιήσουν προσωπικά, θα παραμείνουν απόρρητες και θα αποκαλυφθούν μόνο με την άδειά σας.

Σε περίπτωση ηχογράφησης θα ζητηθεί συγκατάθεσή σας. Μπορείτε να αρνηθείτε να ηχογραφηθείτε. Οι ηχογραφήσεις θα μεταγραφούν. Μπορείτε να προμηθευτείτε αντίγραφο του απομαγνητοφωνημένου κειμένου από εμένα, κατόπιν αιτήσεώς σας.

Η συμμετοχή στην έρευνα είναι εθελοντική. Μπορείτε να αρνηθείτε να απαντήσετε σε ερωτήσεις που δεν επιθυμείτε να απαντήσετε ή να αποσύρετε τη συγκατάθεση συμμετοχής στην έρευνα όποτε το επιθυμήσετε, πριν την ολοκλήρωση της διαδικασίας.

Σας ευχαριστώ θερμά,

Τράκα Βάια (Επικοινωνία, τηλ: 6974466093 ή μέσω Email: vaiatrk23@gmail.com)

Έχω διαβάσει τις ανωτέρω αναφερόμενες πληροφορίες και συμφωνώ να συμμετέχω στη συγκεκριμένη επιστημονική έρευνα.

Ονοματεπώνυμο συμμετέχοντος στην έρευνα.....

Ημερομηνία.....

Υπογραφή.....

B. ΟΔΗΓΟΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ

ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΥΠΕΡΙΩΝ

Φιλοσοφία και στόχοι του εγχειρήματος

- 1) Πότε ιδρύθηκε το εγχείρημα και ποιος ήταν ο βαθύτερος λόγος που ιδρύθηκε; Ήταν εύκολες οι διαδικασίες ίδρυσης ή αντιμετωπίσατε μεγάλη γραφειοκρατία;
- 2) Σε τι ποσοστό πιστεύετε ότι η ενεργειακή κοινότητα μπορεί να διαμορφώσει ένα άλλο τοπίο στο χώρο της ενέργειας;
- 3) Πως σας αντιμετώπισαν οι φορείς του κράτους ή άλλες συμβατικές επιχειρήσεις;
- 4) Έχετε μπει ποτέ στη λογική του ανταγωνισμού με τις συμβατικές επιχειρήσεις;

Δημοκρατική λήψη αποφάσεων και συμμετοχικότητα

- 5) Με αρχές και αξίες γίνεται η διακυβέρνηση την ενεργειακή κοινότητα; Πώς αυτές οι αρχές συνδέονται με τις έννοιες της αλληλεγγύης, της δημοκρατίας και της βιωσιμότητας που συχνά συνδέονται με τον μετακαπιταλισμό;
- 6) Ποιες είναι οι συνθήκες εργασίας και οι αμοιβές στο εγχείρημα σε σχέση με μια αμιγώς καπιταλιστική επιχείρηση;
- 7) Πως είναι γίνεται η οικονομική διαχείριση στην κοινότητα; Ποιοι είναι οι μηχανισμοί διανομής των πόρων και των αποφάσεων; Πώς διαφέρει αυτό από τα παραδοσιακά οικονομικά μοντέλα;
- 8) Πώς δομείται η κοινότητα όσον αφορά τις σχέσεις εξουσίας και ιεραρχίας; Πώς προσπαθεί να δημιουργήσει μια πιο ισότιμη και συμμετοχική κοινωνία;
- 9) Ποιες εναλλακτικές πρακτικές έχει υιοθετήσει η κοινότητα (π.χ., κοινή χρήση πόρων, συστήματα ανταλλαγής) που θα μπορούσαν να αποτελέσουν πρότυπα για μια μετακαπιταλιστική κοινωνία;

Μετακαπιταλιστικές αρχές και πρακτικές

- 10) Πώς αντιμετωπίζει η κοινότητα τις προκλήσεις και τις αντιστάσεις που αντιμετωπίζει στην προσπάθειά της να δημιουργήσει μια εναλλακτική πραγματικότητα;
- 11) Πώς συνεργάζεται η κοινότητα με άλλες πρωτοβουλίες που επιδιώκουν κοινωνική και περιβαλλοντική αλλαγή; Πιστεύετε ότι η δικτύωση ενδυναμώνει τη μετασχηματιστική δυναμική;
- 12) Πώς βλέπετε την ενεργειακή κοινότητα να συνδέεται με άλλα κινήματα για κοινωνική αλλαγή (π.χ., κίνημα τροφίμων, κίνημα για το κλίμα);
- 13) Πως θα μπορούσατε να οραματιστείτε μια κοινωνία μετακαπιταλιστική; Μπορείτε να οραματιστείτε τι θα μπορούσε να συμβεί μετά τον καπιταλισμό;
- 14) Πιστεύετε ότι τα μέλη έχουν επιλέξει συνειδητά και γνωρίζουν την πολιτική και κοινωνική χροιά της κοινότητας; Πόσο τους έχει επηρεάσει τις απόψεις και την πολιτική τους στάση ή ακόμα και την καθημερινότητά τους ;
- 15) Πως αντιμετωπίζει η κοινότητα της κρίσεις όπως η οικονομική η ενεργειακή και η κρίση της πανδημίας;
- 16) Τι ανατροφοδότηση παίρνετε από τα μέλη ως προς το βαθμό ικανοποίησης; Αισθάνονται ότι συμμετέχουν σε μια προσπάθεια κοινωνικής αλλαγής;

ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑΣ

Γενικές ερωτήσεις

- 1) Πότε ιδρύθηκε το αλληλέγγυο σχολείο Μεσοποταμίας και τι ρόλο έπαιξε η γενικότερη κοινωνική και οικονομική συνθήκη την εποχή της ίδρυσής του;
- 2) Πόσα μέλη έχει? Με τι τρόπο στεγάζεται και πως χρηματοδοτείται;
- 3) Πως αντιμετωπίστηκε το εγχείρημα από τους κρατικούς φορείς όπως το Υπουργείο Παιδείας;

Φιλοσοφία και Στόχοι του σχολείου

- 4) Πως διαφοροποιείται από ένα δημόσιο σχολείο;
- 5) Ποιες είναι οι προοπτικές και οι στόχοι του αλληλέγγυου σχολείου για το μέλλον;
- 6) Ποιες προκλήσεις έχετε αντιμετωπίσει και πώς τις ξεπεράσατε;

Δημοκρατική λήψη αποφάσεων και συμμετοχικότητα

- 7) Πως γίνεται η διακυβέρνηση του εγχειρήματος; Πως λαμβάνονται οι αποφάσεις και ποια είναι σημασία της οριζόντιας λήψης για την καθημερινή λειτουργία του σχολείου;
- 8) Πως εμπλέκονται οι γονείς και οι μαθητές στη λήψη των αποφάσεων;
- 9) Πιστεύετε ότι το εγχείρημα επιδιώκει την κοινωνική δικαιοσύνη, την προσβασιμότητα και το δικαίωμα ίσης πρόσβασης στην εκπαίδευση;

Μετακαπιταλιστικές αρχές και πρακτικές

- 10) Μπορεί να ειπωθεί ότι εμπεριέχεται πολιτική χροιά στο εγχείρημα και πόσο διακριτή είναι αυτή;
- 11) Η παιδεία είναι ένας κρίσιμος παράγοντας για την περαιτέρω διαμόρφωση των ατόμων μιας κοινωνίας. Η δομή και η λειτουργία του σχολείου διαμορφώνει τα υποκείμενα με αξίες διαφορετικές από αυτές που υποστηρίζονται από το κυρίαρχο σύστημα? δηλαδή τη δικαιοσύνη, την ισότητα, το σεβασμό, τη διαφορετικότητα? Αλλάζει δηλαδή τις συνειδήσεις?
- 12) Οι σχέσεις μαθητών και εκπαιδευτών επηρεάζονται από την εναλλακτικότητα του εγχειρήματος?
- 13) Γνωρίζετε την έννοια του μετακαπιταλισμού? Μπορείτε να φανταστείτε πως θα μπορούσε να λειτουργήσει η κοινωνία και η οικονομία σε ένα μέλλον χωρίς καπιταλισμό?
- 14) Ποιες εναλλακτικές πρακτικές έχει υιοθετήσει η κοινότητα (π.χ., κοινή χρήση πόρων, συστήματα ανταλλαγής) που θα μπορούσαν να αποτελέσουν πρότυπα για μια μετακαπιταλιστική κοινωνία;

Ερωτήσεις σε καθηγητή αλληλέγγυου σχολείου

Φιλοσοφία και Στόχοι του σχολείου

- 1) Πως διαφοροποιείται το αλληλέγγυο σχολείο από ένα δημόσιο σχολείο από την άποψη που έχετε διαμορφώσει και από τα δύο περιβάλλοντα?
- 2) Ποιες πιστεύετε ότι είναι οι προοπτικές και οι στόχοι του αλληλέγγυου σχολείου για το μέλλον;
- 3) Ποιες προκλήσεις έχετε αντιμετωπίσει εσείς προσωπικά αλλά και σας εγχείρημα και πώς τις ξεπεράσατε;

- 4) Η παιδεία είναι ένας κρίσιμος παράγοντας για την περαιτέρω διαμόρφωση των ατόμων μιας κοινωνίας. Η δομή και η λειτουργία του σχολείου διαμορφώνει τα υποκείμενα με αξίες διαφορετικές από αυτές που υποστηρίζονται από το κυρίαρχο σύστημα; δηλαδή τη δικαιοσύνη, την ισότητα, το σεβασμό, τη διαφορετικότητα; Μπορεί να συμβάλλει στη διαμόρφωση των συνειδήσεων με έναν εναλλακτικό τρόπο;

Δημοκρατική λήψη αποφάσεων και συμμετοχικότητα

- 5) Πώς εμπλέκονται οι καθηγητές οι γονείς και οι μαθητές στη λήψη των αποφάσεων;
- 6) Μετακαπιταλιστικές αρχές και πρακτικές
- 7) Γνωρίζετε την έννοια του μετακαπιταλισμού? Μπορείτε να φανταστείτε πως θα μπορούσε να λειτουργήσει η κοινωνία και η οικονομία σε ένα μέλλον χωρίς καπιταλισμό?
- 8) Θεωρείτε ότι το σχολείο ενσωματώνει αρχές που θα μπορούσαν να θεωρηθούν μετακαπιταλιστικές; Αν ναι, ποιες είναι αυτές;
- 9) Πώς η εκπαιδευτική διαδικασία συμβάλλει στην αποδόμηση καπιταλιστικών αντιλήψεων όπως ο ανταγωνισμός και η εκμετάλλευση;
- 10) Ποιες είναι οι μεγαλύτερες προκλήσεις στην εφαρμογή τέτοιων αρχών στην καθημερινή λειτουργία του σχολείου;

Ευρύτερη κοινωνική και πολιτική αλλαγή

- 11) Πώς πιστεύετε ότι η εκπαίδευση μπορεί να συμβάλει σε ευρύτερες κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές;
- 12) Ποιες είναι οι πιο σημαντικές μεταρρυθμίσεις που θεωρείτε αναγκαίες στο εκπαιδευτικό σύστημα για την προώθηση εναλλακτικών κοινωνικών και οικονομικών πρακτικών;
- 13) Πώς βλέπετε το ρόλο του σχολείου σε μια μετάβαση προς μια μετακαπιταλιστική κοινωνία;

Ερωτήσεις σε μαθητή ανήλικο/ενήλικο του αλληλέγγυου σχολείου

Προσωπική εμπειρία και συμμετοχή

- 1) Πώς θα περιέγραφες την εμπειρία σου στο Αλληλέγγυο Σχολείο;
- 2) Πώς αισθάνεσαι ότι συμμετέχεις στις δραστηριότητες του σχολείου;
- 3) Σε τι διαφέρει το Αλληλέγγυο Σχολείο από άλλα σχολεία που έχεις παρακολουθήσει;

Κοινωνικές αξίες και πρακτικές

- 4) Σε ποιες αξίες πιστεύεις ότι βασίζεται και προωθεί το Αλληλέγγυο Σχολείο;
- 5) Πως βλέπεις τη συνεργασία και την αλληλεγγύη να εκφράζονται μέσα στο σχολείο;
- 6) Νιώθεις ότι συμμετέχεις σε κάτι διαφορετικό από τη συνηθισμένη σχολική εκπαίδευση;

Εναλλακτικές εκπαιδευτικές προσεγγίσεις

- 7) Πιστεύεις ότι το σχολείο σε κάνει να σκέφτεσαι διαφορετικά για την κοινωνία ή για την οικονομία;
- 8) Τι είναι αυτό που σου αρέσει περισσότερο από τον τρόπο που λειτουργεί το Αλληλέγγυο Σχολείο;

Οικονομική και κοινωνική δικαιοσύνη

- 9) Έχετε συζητήσει στο σχολείο για την έννοια της δικαιοσύνης και της ισότητας; Πώς τις κατανοείς;
- 10) Πιστεύεις ότι η εκπαίδευση που λαμβάνεις στο σχολείο σου σε βοηθά να αντιληφθείς καλύτερα θέματα όπως η φτώχεια, η κοινωνική αλληλεγγύη ή η οικονομική ανισότητα;

Υπεύθυνη δήλωση συγγραφέα: Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν. 1599/1986 η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής εργασίας και δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/ δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.

